

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Орленко Оксана Володимирівна

УДК 811.162.2+811.163.41+811.111]’367.633’373.612(043.3)

**СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ
У ПРИЙМЕННИКОВИХ СИСТЕМАХ
УКРАЇНСЬКОЇ, СЕРБСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ**

Спеціальність: 10.02.15 — загальне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник —
кандидат філологічних наук, доцент
Мартинек Світлана Вадимівна

Львів — 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЙМЕННИКОВИХ СИСТЕМ	
1.1. Аспекти дослідження прийменників в українській, сербській, англійській мовах.....	13
1.1.1. Статус прийменника в системі мови.....	13
1.1.2. Первинні прийменники: критерії класифікації.....	17
1.1.3. Семантика та функціонування прийменника.....	20
1.2. Семантика прийменників із погляду когнітивної лінгвістики	31
1.2.1. Дослідження прийменників у когнітивній граматиці	32
1.2.2 Категоризація як основа мовної концептуалізації.....	35
1.2.3. Схематизація як базовий механізм організації просторової категорії...38	38
1.2.4. Прототипний підхід до семантики прийменників.....	41
1.2.5. Роль когнітивних механізмів у розвитку семантики прийменників.....	42
1.3. Методи дослідження семантики прийменникових систем.....	47
1.3.1. Методи когнітивної лінгвістики у дослідженні семантичних відношень.....	50
1.3.2. Корпус текстів як фактологічна база дослідження прийменників.....	55
1.3.3. Методи дослідження семантичних відношень прийменників.....	58
Висновки до Розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗНА СХЕМА ЯК ПІДҐРУНТЯ СЕМАНТИКИ ПРИЙМЕННИКІВ	
2.1. Емпірична основа семантики прийменників	66
2.1.1. Сприйняття та концептуалізація простору.....	66
2.1.2. Концептуалізація та мовна репрезентація часу.....	72
2.2. Базові образні схеми прийменників української, сербської, англійської мов.....	76

2.2.1. Прийменникова репрезентація схеми ВМІСТИЩЕ.....	77
2.2.2. Прийменникова репрезентація схеми ПОВЕРХНЯ.....	88
2.2.3. Прийменникова репрезентація схеми ШЛЯХ.....	95
2.2.4. Схематизація деяких просторових відношень в англійській, сербській, українській мовах: <i>over / над, через, на / nad, preko, na</i>	110
2.3. Роль прийменникової образної схеми у мотивації значення фразеологізму.....	119
3.2.1. Актуалізація образної схеми ПОВЕРХНЯ	119
3.2.2. Актуалізація образної схеми ВМІСТИЩЕ.....	124
3.2.3. Актуалізація образної схеми ПЕРЕШКОДА.....	126
3.2.4. Актуалізація образної схеми ШЛЯХ.....	128
Висновки до Розділу 2.....	129
РОЗДІЛ 3. ПРИЙМЕНИКОВІ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ, СЕРБСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	131
3.1. Схематизація прийменникової опозиції ПЕРЕД — ЗА.....	132
3.2. Схематизація прийменникової опозиції НАД — ПІД.....	152
3.3. Прийменникова схематизація вектору.....	168
Висновки до Розділу 3.....	180
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	191
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	227
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.....	229
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ТР — траєктор

ОР — орієнтир

рек. — реконструкція мовленнєвого контексту

КТУМ — Корпус текстів української мови

УНЛК — Український національний лінгвістичний корпус

BYU-BNC — British National Corpus (Brigham Young University)

KSSJ 2013 — Korpus savremenog srpskog jezika (варіант 2013 року)

Багатотомні лексикографічні джерела подано аббревіатурою із зазначенням номеру тому:

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови. У 7-ми томах: ЕСУМ-1, ЕСУМ-2 ... ЕСУМ-6

РСКЈ — Речник српскохрватскога књижевног језика. 6 књига: РСКЈ-1 ... РСКЈ-6.

СУМ-11 — Словник української мови, в 11-ти томах: СУМ-11-1, СУМ-11-2 ...

СУМ-20 — Словник української мови, у 20-ти томах.

Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, в 4-х томах: Фасмер-1, Фасмер-2, Фасмер-3, Фасмер-4.

ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков, в 37-ми томах: ЭССЯ-1, ЭССЯ-2 ... ЭССЯ-37

ERHiSJ — Etimološki rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 3 knj.: ERHiSJ-1, ERHiSJ-2, ERHiSJ-3.

ВСТУП

Прийменник належить до граматичного класу слів, які постійно перебувають у центрі уваги багатьох мовознавців. Деякі мовознавці не вважають прийменник словом, відносячи його до аналітичних синтаксичних морфем чи часток речення (Є. Курилович, І. Вихованець), інші наділяють прийменник повноцінним лексичним значенням (І. Кучеренко, А. Загнітко, А. Белич, В. Салліван) або ж т. зв. послабленим лексичним значенням, співвідносним із релятивною сферою об'єктивної дійсності (А. Колодяжний, О. Мельничук, І. Антонич). Незважаючи на відмінність поглядів на статус прийменника, його релятивну функцію визнають майже всі лінгвісти.

У мовознавстві широко представлено питання походження та морфологічного статусу прийменника, природи його значення, ролі в синтаксичній та семантичній системах мови (І. Вихованець, А. Загнітко, А. Колодяжний, Є. Курилович, І. Кучеренко, О. Мельничук, О. Потебня, І. Антонич, А. Белич, Д. Гортан-Премк, М. Івич, П. Піпер, Л. Попович, Ж. Станойчич, М. Стеванович; Д. Беннет, К.-Г. Ліндквіст, В. Салліван, Р. Якобсон; Ю. Апресян, В. Виноградов). Мовознавці, які розглядають прийменники у структурному та функційному напрямках, наголошують на необхідності аналізу семантики цілої прийменникової конструкції. Проте в цих дослідженнях не виокремлено значення прийменника з семантики всієї прийменникової конструкції і не пояснено, чому їм притаманна значна варіативність сполучуваності. На відміну від попередніх погляд когнітивної лінгвістики дає змогу простежити мотивацію способів мовної репрезентації просторового досвіду людини та послідовно пояснити шляхи розвитку значення та сполучуваності слів.

Теоретичним і методологічним підґрунтям цієї дисертації є дослідження прийменникових систем різних мов із позицій когнітивної лінгвістики, які запропонували М. Бірвіш, К. Бругман, М. Брала, К. Вонделуаз, А. Герсковітц, Р. Дірвен, А. Загнітко, К. Зелінські-Віббельт, Д. Кліковац, Г. Куйкенс, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, С. Ліндстромберг, П. Піпер, Р. Пшибильська,

Г. Радден, К. Расулич, К. Сінха, А. Тайлер і В. Еванс, Дж. Тейлор, А. Дж. Ченкі, Л. Шарич, А. Шведек та ін.

На сьогодні когнітивні дослідження прийменникової системи англійської мови досягають значного рівня, у сербській лінгвістиці теж провадиться когнітивне вивчення семантики прийменників, але на матеріалі української мови наукові дослідження з позицій когнітивної лінгвістики перебувають лише на початковому етапі. **Актуальність роботи** зумовлено недостатньою вивченістю мотиваційної бази значень прийменників і потребою дослідження когнітивних механізмів і структур, що створюють підгрунття мовної концептуалізації. Прийменники, які мають доволі високий ступінь абстрактності, належать до основних мовних засобів вираження просторових відношень. Дослідження сприйняття простору, категоризації та вербалізації просторових відношень є одним із найважливіших питань у сучасній когнітивній науці. Зіставлення неблизькоспоріднених мов дає підстави для визначення спільних механізмів пізнання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка “Семантико-прагматична організація різномовних дискурсів” (номер державної реєстрації 0110U003154). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 37/3 від 28 березня 2012 року) й уточнено (протокол № 9/11 від 24 листопада 2015 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження — з'ясувати, які когнітивні механізми забезпечують розвиток семантичних мереж прийменників української, сербської й англійської мовних систем, і визначити семантичні відношення, які репрезентують прийменники зазначених мов.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити теоретичні й методологічні засади дослідження мотиваційної бази семантики прийменників у сучасному мовознавстві;

- 2) здійснити концептуальний аналіз прийменників української, сербської й англійської мов на корпусному матеріалі;
- 3) визначити образні схеми, які лежать в основі семантики прийменників;
- 4) проаналізувати мовну концептуалізацію базових просторових опозицій у прийменникових системах;
- 5) дослідити когнітивні механізми, які сприяють розширенню семантичної мережі прийменників;
- 6) побудувати моделі семантичних мереж прийменників;
- 7) зіставити семантичні мережі корелятивних прийменників української, сербської, англійської мов.

Об'єктом дослідження є семантичні відношення прийменників української, сербської, англійської мов.

Предмет дослідження — просторові, часові й абстрактні відношення в семантиці прийменників української, сербської, англійської мов та пов'язані з ними образні схеми.

Матеріал дослідження — підкорпуси художніх текстів у Корпусі текстів української мови (КТУМ), Корпусі сучасної сербської мови (Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, KSSJ 2013), Британському національному корпусі (British National Corpus, Brigham Young University, BYU-BNC).

Методи дослідження. Для опису семантики кожного прийменника застосовано кількарівневий *концептуальний аналіз*, у якому використано статистичні й корпусні дані та залучено лінгвістичну інтроспекцію для інтерпретації результатів. Для відтворення семантичних мереж прийменників застосовано прийоми, запропоновані в межах *теорії принципової полісемії*, а також низку загальнонаукових методів і прийомів. Використано *зіставний метод* для виявлення спільного та відмінного в концептуальних структурах української, сербської та англійської мов. Порівняння семантики прийменників у різних мовах дало змогу виявити системні когнітивні механізми сприйняття й категоризації світу людиною.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській мовознавчій науці досліджено мотивацію прийменникових значень і зіставлено семантичні відношення у прийменникових системах української, сербської й англійської мов у когнітивному аспекті. Поглиблено дослідження семантики прийменників сербської та англійської мов із позицій когнітивної лінгвістики. Розвинено теорію когнітивної граматики, зокрема запропоновано моделі семантичних мереж прийменників української, сербської й англійської мов.

Положення, винесені на захист:

1. Когнітивними структурами, на яких ґрунтуються значення проаналізованих прийменників, є образні схеми. Ці схеми утворюються в мисленні людини внаслідок сприйняття й ідентифікації просторових відношень між об'єктами. Основними образними схемами, які формують семантику прийменників, є схеми ВМІСТИЩЕ, ПОВЕРХНЯ, ШЛЯХ і ПЕРЕШКОДА. Прийменники можуть актуалізувати одночасно дві образні схеми. Прийменники *через* : *preko* : *through* / *over* профілюють схему ШЛЯХ і ПЕРЕШКОДА, а прийменники *крізь* : *kroz* : *through* — схему ШЛЯХ і ВМІСТИЩЕ. Прийменники *нід* : *pod*, крім полюсу опозиції, у деяких сценах актуалізують також схему ПЕРЕШКОДА.

2. Семантику у прийменникових системах української, сербської та англійської мов зумовлюють просторові опозиції ВСЕРЕДИНИ — ЗОВНІ, ВЕРХ — НИЗ (НАД — ПІД), ПЕРЕД — ЗА та експлікація вектору (ВІД — ДО). Просторові сцени прийменників у межах опозиції співвідносні одна з одною, проте негативні члени опозицій мають більш розгалужену семантичну мережу.

3. Протиставлення динамічність ↔ статичність зазвичай стає релевантним завдяки контексту. Значення руху та мети, які часто пов'язують із прийменниками у динамічних сценах, насправді є значеннями конструкції, де рух і мету профілюють дієслово та знахідний відмінок іменника. Причому зміни у схемі прийменника не відбувається, оскільки він профілює лише положення траєктора після завершення описуваної дії.

4. Складна й розгалужена мережа значень, властива прийменникам української, сербської та англійської мов, розвивається завдяки когнітивним механізмам концептуальної інтеграції, що діє за принципом змішування ментальних просторів, і концептуальної метафори та метонімії, в основі яких лежить принцип аналогії на основі подібності чи суміжності. У такий спосіб прийменники розвивають свої значення від центральних до периферійних.

5. Первинне просторове значення локалізації створює підґрунтям не тільки для відношень між фізичними об'єктами, розташованими певним чином у просторі, а й для часових, кількісних, екзистенційних, процесуальних і ментальних концептів, задіяних відповідними контекстуальними елементами у прийменникових конструкціях.

6. В українській, сербській та англійській мовах образні схеми, які актуалізують прийменники, частково впливають на формування семантики фразеологізмів, до складу яких ці прийменники входять. Так, функційний елемент схеми ПОВЕРХНЯ — відкритий простір, який створює хороші умови для сприйняття та взаємодії об'єктів, що перебувають у його межах, є основою для значення 'близькість', 'випередження в діях', 'стеження'. Трансформація схеми ВМІСТИЦЕ забезпечує використання прийменника *в* та його корелятивів у значенні 'близько', а застосування метонімії як когнітивного механізму — розвиток значення 'спільність дій'. Схему ПЕРЕШКОДА у фразеологізмах актуалізують прийменники *за* : *za* / *iza* / *after*, вони схематизують таке розташування траєктора, яке спричинює неможливість зорового сприйняття спостерігачем, що є підґрунтям фразеологічного значення 'далеко'. У фразеологізмах просторова сцена, яку репрезентує прийменник *крізь* (та його кореляти), мотивує абстрактну семантику. Для творення значень фразеологізмів може бути визначальною як схема ШЛЯХ, так і поєднання образних схем ШЛЯХ і ПЕРЕШКОДА.

Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні моделей розвитку семантичної мережі прийменника з урахуванням емпіричного підґрунтя як мотивації значення та особливостей концептуалізації просторових

відношень; системному зіставленні семантики прийменників української, сербської, англійської мов для виявлення спільного й відмінного у концептуалізації просторових, часових і абстрактних відношень; визначенні когнітивних механізмів, які слугують інструментом категоризації релятивних властивостей дійсності.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання результатів у курсах загального мовознавства, когнітивної лінгвістики, прикладної лінгвістики, зіставного мовознавства (зокрема у таких його розділах, як: “Зіставна граматики”, “Зіставна лексикологія і фразеологія”), сучасної української, сербської й англійської мов (зокрема у розділах „Лексикологія“, „Морфологія“, „Синтаксис“). Матеріали дослідження та його окремі положення використано у практиці викладання курсів “Вступ до когнітивної лінгвістики”, “Актуальні проблеми когнітивної лінгвістики” у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Зокрема, результати дисертації дотичні до таких тем, як „Теорія прототипів Е. Рош“, „Ідеалізовані когнітивні моделі“, „Когнітивна теорія метафори“, „Метонімічні моделі або метонімічні джерела прототипних ефектів“, „Граматизовані категорії“, „Мовна концептуалізація і зорове сприйняття. Втілені концепти“, „Ментальні простори“, „Символічні моделі і когнітивна граматики“, „Кінестетичні образні схеми: контейнер, частина — ціле, зв’язок, центр — периферія“, „Досвідне підґрунтя метафор“, „Проблема елементарних концептів. Здатність концептуалізації“, „Проблема методу у когнітивній лінгвістиці“.

Результати дослідження можна використати у створенні електронного ресурсу, де представлено семантико-граматичне функціонування прийменників, який суттєво спростить подальші дослідження прийменникової семантики. Результати аналізу концептуального змісту та мотиваційної бази прийменників стануть у пригоді під час вивчення й викладання української, сербської, англійської мови як іноземної, оскільки значення прийменників певної мови часто викликають труднощі в іноземців і під час перекладу. Дослідження когнітивних механізмів і послідовне відтворення семантичних мереж

прийменників дають матеріал для вдосконалення машинного перекладу. Крім того, детальний аналіз семантики прийменника в межах синтаксичної конструкції варто взяти до уваги у розробленні засад семантичного роззначення корпусів текстів української, сербської та англійської мов.

Особистий внесок здобувача. Усі винесені на захист положення та результати дисертації здобувач розробив самостійно. Наукових праць, які стосуються теми дисертації, написаних у співавторстві, немає.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, переліку умовних позначень, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (324 позиції), списку лексикографічних джерел (21 позиція), списку опублікованих праць за темою дисертації (11 позицій) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 255 сторінок, основний зміст дослідження викладено на 186 сторінках.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації дослідження обговорено на дев'яти міжнародних наукових конференціях: XXI Міжнародна наукова конференція „Мова і культура“ імені Сергія Бураго (Київ, 2012), П'ята міжнародна конференція з когнітивної науки (Калінінград, Росія, 2012), Міжнародна науково-теоретична конференція „Граматичні читання-VII“ (Донецьк, 2013), VII Міжнародна науково-практична конференція „Міжкультурна комунікація: мова — культура — особистість“ (Острог, 2013), XXII Міжнародний славістичний колоквиум (Львів, 2013), Міжнародна наукова конференція „Людина. Комп'ютер. Комунікація“ (Львів, 2013), Восьма щорічна зустріч Товариства славістики (The Eighth Annual Meeting of the Slavic Linguistics Society, Щецин, Польща, 2013), Міжнародна фразеологічна конференція „Простір і час у фразеології“ („Prostor in čas v frazeologiji“, Любляна, Словенія, 2015), II Міжнародна наукова конференція „Людина. Комп'ютер. Комунікація“ (Львів, 2015); трьох щорічних науково-звітних конференціях Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2012, 2013, 2015); на наукових семінарах кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. Основні результати дисертації викладено в одинадцяти публікаціях, серед яких: п'ять статей у фахових виданнях України; одна у фаховому виданні України, що входить до міжнародних наукометричних баз; дві — у закордонних виданнях; три — у матеріалах доповідей конференцій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЙМЕННИКОВИХ СИСТЕМ

1.1. Аспекти дослідження прийменників в українській, сербській, англійській мовах

У прийменниковій системі кожної мови семантика первинних прийменників найбільш абстрактна й легко переосмислюється, набуваючи вторинної функції, що уможлиблює вирізнення функційно-семантичних парадигм таких прийменників і встановлення певних центрів (ядер) у їхніх функційних виявах [Загнітко 2007б: 133]. Визначення прийменникових значень ускладнено двома явищами: 1) неможливістю охопити однією загальною дефініцією всі значення одного прийменника; 2) прийменник зазвичай має визначатися самим собою [Klikovac 2006: 7]. У цій частині розглянуто статус прийменника у сучасному мовознавстві, проблему семантичної природи прийменника, а також критерії визначення первинних прийменників в українському, сербському та англійському мовознавстві.

1.1.1. Статус прийменника в системі мови

Прийменники, зокрема української мови, досліджували в структурному та функційному аспектах, зокрема у морфологічному та синтаксичному [Бугаков 2006а, б; Вихованець 1980, 1982, 1983; Городенська 1991; Загнітко 1991, 1993, 2001, 2009; Колодяжний 1960; Конюшкевич 2004; Кузнецова 2005; Кучеренко 1964; Мельничук 1961; Пашківський 1937; Плющ 1978 та ін.]. Проводять дослідження динаміки прийменникового корпусу слов'янських мов, визначення шляхів поповнення прийменникової системи, виявлення особливостей репрезентації власне прийменників і невласне прийменників, визначення їхніх структурних типів тощо [Антонова 2008; Балабан 2007; Бичок 2008; Всеволодова 2004; Дзюбишина 1986; Загнітко 2002, 2008; Конюшкевич 2005, 2007; Куц 2003, 2008, 2009; Суздуки 2006 та ін.]. Зокрема, запропоновано концепцію електронного опрацювання українських прийменників [Бугаков 2006а, б] та окреслено відносно граничний інвентар українських прийменників

із урахуванням формально-граматичного, семантико-синтаксичного та функційно-комунікативного підходів [Загнітко 2004] у межах міжнародного наукового проекту „Слов’янські прийменники у синхронії і діяхронії: морфологія і синтаксис“, до якого залучено фахівців з України, Білорусі, Росії, Болгарії, Сербії та Польщі [Всеволодова 2004; Виноградова та ін. 2007]. Дослідження засад лексикографування прийменників, а також його результати представлено у роботах [Ситарь 2007; Ситарь и Виноградова 2007; Загнітко 2007а; Золотова 1988; Лучик 2003б, 2008; Ляхур 2005, 2006; Мейзерська 2010; УП 2003].

Пропри те, що інтерес до семантичного обсягу прийменників і прийменникових конструкцій дедалі зростає, що засвідчує низка досліджень [Алієва 1998; Антонова 2009; Апресян 2005; Барінова 1998; Вихованець 1986, 1998а, 1998б, Всеволодова 1982, 2002; Габай 2010; Георгиева 2005; Гулкевич 2005; Дерев’янка 2011; Загнітко 2002, 2007а, б, 2014а; Іваненко 1967, 1969, 1971, 1972, 1974, 1975, 1978, 1979, 1981; Куцова 1997; Кучеренко 1961а, б, 1973; Куц 2008, 2009; Левакіна 2011; Лучик 2001, 2003а; Мазурова 2007; Попова 2011; Селивєрстова 2002, 2004; Ситар 2008; Снісаренко 2002; Солоницкий 2003; Стефурак 2011; Халчанська 1981 та ін.], семантичний аспект прийменників і досі недостатньо вивчений у зв’язку з мисленнєвими структурами, що ускладнює визначення відмінностей і проведення паралелей між основними когнітивними механізмами в різних мовах. Як вказує Д. Герман [Herman 1999: 1], вивчаючи будь-яку мовну систему, треба зважати не лише на те, яким чином кодуються ментальні уявлення про предмети у просторі, а й просторові відношення між цими локалізованими предметами; розумові механізми мають бути здатні використовувати послідовності пов’язаних виражень як сигнали для того, щоб робити висновки про рушії (механізми), місця й об’єкти і про динамічні відношення між ними.

В історії лінгвістичної науки погляди на статус прийменника неодноразово змінювалися, зокрема в українському мовознавстві кваліфікація прийменників є неоднозначною. Найбільш суперечливим є питання

наявності / відсутності у прийменника лексичного значення, стосовно чого сформувалося три основні підходи. Прийменник кваліфікують як службове слово — засіб вираження граматичного зв'язку [Курс СУЛМ 1951: 332; Колодяжний 1960: 14–15; Мельничук 1961: 124; РГ-80: 706; Горпинич 2000: 256–258, 261]; як самостійне слово, якому властива єдність лексичного та граматичного значень; наприклад, І. Кучеренко вважає, що прийменники є прислівниками узагальненого значення [Кучеренко 1964: 131–152; Кучеренко 1973: 12–13]. Третій підхід визначає прийменник як аналітичну морфему, яка має виключно синтаксичне призначення [Курилович 1962: 62–67; Вихованець 1980: 16–24; Вихованець 2004: 330]. Варто зауважити, що О. Потебня ще у 1874 році розглядав два способи написання прийменників з іншими словами: окремо і разом — і простежував однакове значення в обох випадках [Потебня 1874, 1941]. І. Вихованець проаналізував прийменники за різними критеріями класифікації: семантичним, синтаксичним, морфологічним, логічним та словотвірним — і дійшов висновку, що прийменник має лише граматичне значення та позбавлений лексичного значення [Вихованець 2004: 330].

Більшість дослідників трактують прийменник як мовну одиницю, яка репрезентує тип відношень між іншими лексичними одиницями у реченні. Зокрема, А. Загнітко вказує на функційну спрямованість прийменників на „реалізацію синтаксичних зв'язків і семантичних відношень“ [Загнітко 2007б: 133]. І. Вихованець зазначає, що прийменникам „властива релятивна семантика, або семантика відношень, яку в межах морфологічного слова виражають синтетичні релятивні морфемі, зокрема відмінкові закінчення та закінчення дієслів. Вони розрізняються лише своєю закріпленістю за мовними одиницями: синтетичні релятивні морфемі обслуговують сферу морфологічного слова, службові слова — сферу слів — частин мови та синтаксичної одиниці вищого рангу — речення“ [Вихованець 2004: 328]. Проте І. Кучеренко заперечує такий підхід, зазначаючи, що в граматиках ідеться не про поняття простору (чи вужче — місця), а про „просторові відношення“, навмисне, щоб зневиразнити значення прийменника; „коли говорять про просторові відношення між

предметами, мають на увазі розташування предметів (про що прийменник не говорить) у якомусь усвідомленому просторі“ [Кучеренко 1964: 135]. „Місце дії — це об’єктивно існуюче явище дійсності. Глибокою помилкою було б ототожнювати його з відношеннями“ [Кучеренко 1964: 137]. Подібної думки дотримується й О. Кубрякова, не заперечуючи, проте, релятивної семантики прийменника: прийменник виступає орієнтиром, називаючи конкретні точки простору чи його зони в обраній системі відліку [Кубрякова 1978: 11].

У сербському мовознавстві проблема наявності / відсутності значення у прийменника не виникала. Науковці різних періодів досліджували значення прийменників [Даничић 1858; Новаковић 1894; Стојановић 1921; Белић 1969; Стевановић 1979; Антонић 2005, 2007а, б, 2008б, 2011; Кликовац 2007, 2008, Кліковас 2006 та ін.] і прийменниково-відмінкових конструкцій [Ивић 1952–2010; Поповић 1964; Станојчић 1992, 2009; Пипер 1978 та ін.]. Дж. Даничич ще 1858 року писав, що треба „різні значення прийменника не лише детально підрахувати і описати, але й пов’язати їх між собою“, виокремлюючи „просто“ значення (тобто просторове) і виводячи від типових значень менш типові, а відтак пов’язуючи з ними переносні (абстрактні) значення [Даничић 1858: 177].

Стислий опис семантики та функціонування сербських прийменників представлено у граматиках сербської мови [Белић 1969; Стевановић 1986; Стојановић 1921; СССЈ 2005; Пипер 2013]. Дослідження значень прийменниково-відмінкових конструкцій у сербській мові доволі поширені серед лінгвістів [Арсенијевић 2008; Ивић 1954, 1956, 1958, 1990, 1999, 2001, 2005, 2010а, 2010б; Gortan-Premk 1964; Поповић 1966; Пипер 1978, 2008; Петровски 2001; Реметић 2008; Станојчић 2009; Стевовић 1956; Стијовић 2006; Танасић 1999; Антонић 2005, 2011 та ін.]. Зокрема, семантиці первинних прийменників присвячено праці [Антонић 2007а, 2007б, 2008а, 2008б; Арсенијевић 2008; Ашић 2005, 2008; Грицкат 2003; Ивић 1954, 1956, 1990, 1999, 2001, 2010б; Кліковас 2006, Кликовац 2008; Пауновић 2009; Раденковић 2011]. Деякі з прийменників, які становлять предмет подальшого аналізу, розглядали в межах конструкцій зі значенням причини [Ивић 1954; Gortan-

Premk 1964] та часу [Ивић 1956; Антонић 2006; Танасић 1999; Фекете 2009], прийменник *od* у сполученні з іменниками у родовому відмінку з посесивним значенням [Жугић 2005]. Прийменнику *no* присвячене окреме дослідження у діахронічному аспекті [Ивић 1952]. Функційний аспект прийменників зокрема та прийменниково-відмінкових конструкцій розглянуто у працях [Антонић 2007б, 2008а, 2008б, 2010, 2011; Стојановић 2007]. Значення дослідження семантичної структури прийменників у методиці викладання сербської мови як іноземної представлено у статті Д. Кліковац [Кликовац 2007].

Прийменники англійської мови також ретельно вивчені з позицій структуралізму, наприклад, К.-Г. Ліндквіст у своїх студіях подає дуже детальний опис просторових значень прийменників *in, at, on, to* [Lindkvist 1950]. В американському мовознавстві розвинулася теорія генеративної лінгвістики Н. Хомського та теорія граматики конструкцій, у межах яких прийменники розглядали суто як формальний засіб у дослідженнях структури та семантики речення. Прийменникові значення, просторові та часові, англійських прийменників вивчали Д. Беннет і В. Салліван [Bennett 1975; Sullivan 1998]. Крім того, вже більше 30-ти років провадять дослідження семантики англійських прийменників із позицій когнітивної лінгвістики, які становлять теоретичне підґрунтя цього дослідження й детальніше будуть розглянуті в підрозділі 1.2. У виокремленні прийменників англійської мови переважає функційний аспект [Bennet 1975; Brugman 1980; Frank 1972; Lakoff 1990: 416–461], оскільки вони виконують функції й інших частин мови, зокрема виступають як прислівники та післядієслівні частки. Різні погляди на статус прийменника відповідно зумовлюють і різне трактування його функцій.

1.1.2. Первинні прийменники: критерії класифікації

До класифікації прийменників із погляду їх походження існує два підходи, запропоновані І. Р. Вихованцем, — синхронічний і діахронічний. За діахронічним підходом усі прийменники української мови є похідними. А. П. Загнітко, досліджуючи прийменники зі значенням мети, зауважує, що

„діахронічний підхід до класифікації прийменників дозволив би розглядати весь корпус прийменників мети у своїй цілісності. Проте навряд чи можна об'єднувати в одну групу, ставити знак рівності між прийменниками *з, за, від і у відповідь на* тощо“ [Загнітко 2007б: 137]. Тому А. Загнітко, класифікуючи прийменники мети за їхнім походженням, використовує синхронічний підхід, функційний критерій, за яким до первинних належать такі прийменники, що в сучасній українській літературній мові вже втратили семантичну або формальну співвідносність із повнозначними словами [Загнітко 2007б: 137], що „вживаються у мові тільки в позиції і з семантикою прийменника, а до вторинних — прийменники, що у системі мови мають співвідносні з ними омонімічні повнозначні слова” [Вихованець 1980: 60]. Хоча цей критерій цілком доцільний, проте не зовсім точний, оскільки до первинних відносять і прийменник *перед*, який має омографічний іменник.

Отже, за походженням прийменники поділяють на **первинні**, або непохідні, та **вторинні**, або похідні. До первинних зараховують найдавніші прийменники, які втратили дериваційний зв'язок із іншими словами [Вихованець 1980: 19]. І. Вихованець сформулював такі основні критерії класифікації прийменників за походженням: 1) відсутність співвідносних повнозначних лексичних одиниць; 2) односкладовість, одноморфемність, корелятивність із префіксами; 3) широка полісемія; 4) більша відповідність в окремих позиціях значень прийменника й відмінка тощо [Вихованець 1980: 19–199].

У сербському мовознавстві для позначення первинних і вторинних прийменників використовують терміни **справжні** та **несправжні** (прави и неправи предлози). Автори сербської нормативної граматики вказують, що первинні прийменники (прави) використовують винятково у функції прийменника, а вторинні (неправи) лише набули граматичну функцію прийменника, але насправді належать до інших частин мови [Пипер 2013: 205–206].

Крім того, у деяких граматах прийменники поділяють за формальною

організацією на прості та складені. До простих належать усі прийменники (і первинні, і вторинні), які складаються з одного слова. До складених належать ті прийменники (лише вторинні), які складаються з двох або трьох слів [РГ 1980: 706]. У сербській граматиці прийменники за структурою поділяють на **прості, складені та прийменникові вирази** (прости и сложени предлози, предлошки изрази) [Пипер 2013: 205–206].

Група первинних прийменників української мови налічує близько 80 одиниць. Її ядро становлять 24 діахронно первинні прийменники, які тепер не співвідносять ні семантично, ні формально з жодною частиною мови [Вихованець 2004: 330–331]. До групи первинних прийменників також належать такі, що утворилися поєднанням двох або трьох первинних, але нерозкладні в граматичній системі української мови без утрати їхньої семантико-граматичної функції: *задля, заради, з-за, з-межи, посеред...*, а також *щодо* [Вихованець 2004: 330–331]. А. С. Колодяжний і О. М. Пешковський такі прийменники називають **складними** первинними прийменниками [Колодяжний 1960: 14; Пешковський 2001: 148]. В. В. Виноградов звертав увагу на те, що вживання „синонімічного подвоєння сильних прийменників, підсилення одного прийменника іншим із синонімічними відтінками“ було властиве селянському та міському низовому мовленню в російській мові [Виноградов 1972: 516], що може стосуватися й української мови.

У сучасних мовознавчих працях, присвячених дослідженню прийменників англійської мови, не відзначено теоретичне опрацювання проблеми походження прийменника. Для позначення простих первинних прийменників використовують терміни **simple** або **basic** prepositions, акцентуючи на однослівності й „компактності“ прийменників або на їхній функційній важливості у текстах [Quirk 1972]. Окремі праці містять етимологічну довідку про досліджувані прийменники [напр., Bennet 1975, Tyler, Evans 2003]. Імовірно іншу теоретичну прийменникову парадигму зумовлено широкими можливостями різного функціонування мовних одиниць англійської мови: одне й те саме слово часто може виступати в ролі не лише прийменника,

а й прислівника, прикметника, сполучника чи дієслівної частки.

1.1.3. Семантика та функціонування прийменника

Згідно з концепцією тричленної структури значення прийменника, вирізняють: 1) категорійне (граматичне) значення; 2) загальне лексичне значення; 3) індивідуальне лексичне значення [Болдирєв 1967; Черкасова 1967].

О. Шахматов розрізняє: „Грамаіичне значення мовної форми протиставляється реальному (лексичному) її значенню. Реальне значення слова залежить від відповідності його, як словесного знака, тому або іншому явищу зовнішнього світу; грамаіичне значення слова — це його значення, яке воно має у відношенні до інших слів. Реальне значення зв'язує слово безпосередньо з зовнішнім явищем, грамаіичне значення зв'язує його насамперед з іншими словами, значеннями інших слів“ [цит. за Кучеренко 1959: 22]. А на думку І. Кучеренка, грамаіичне і лексичне значення завжди пов'язані між собою в слові, становлять єдність, зберігаючи разом із тим свою специфіку [Кучеренко 1959: 23].

І. Кучеренко вбачав відмінність грамаіичного й лексичного значень у різних ролях стосовно мислення людини. Роль лексичних значень полягає в тому, що вони становлять основний матеріал нашої думки, грамаіичні ж значення надають нашій думці оформлення. Хоча грамаіичне значення, як і лексичне, має своїм змістом те, що може бути виражене логічними поняттями (наприклад, значення часу, числа та ін.), зміст окремого грамаіичного значення далеко менш виразно виділяється в нашій свідомості, ніж зміст окремого лексичного значення. І третя особливість: грамаіичне значення, оформлюючи лексичне значення, приводить їх у взаємозв'язок у нашій свідомості. Наше мислення робить водночас і аналіз — усвідомлення складових частин цілого (відображення лексичного значення слів), і синтез — усвідомлення цілого, у складі якого взаємозв'язані між собою його складові [див. Кучеренко 1959: 29–36].

Грамаіичну абстракцію, в результаті якої створюються поняття, що

виражають істотні риси граматичних явищ мови — граматичне значення і граматичну категорію — прийнято в граматиках визначати як вищий ступінь абстракції порівняно з лексичним. Граматична абстракція знаменує такий рівень розвитку людського мислення, коли людина стала здатною виокремити те своєрідне в словах і сполученнях слів між собою, що зв'язане з відображенням особливостей предметів і явищ дійсності, їх взаємовідношень і взаємозв'язків, які виражаються у словах і словосполученнях, при цьому не називаючись так і не будучи предметом думки. Це велике досягнення людського розуму є результатом активного процесу пізнавальної діяльності людини [Кучеренко 1959: 40–41]. Думки І. Кучеренка близькі до поглядів когнітивної граматики щодо символічної природи мови (див. параграф 1.3.1), хоча й не виходять за межі структурної лінгвістики.

В. Виноградов наголошує, що існує доволі велика варіативність лексичних значень і граматичних функцій прийменників [Виноградов 1972: 515], а ті незначні абстрактні натяки, які містять тлумачні словники, визначають лише тло, загальну крайку різноманітного вживання прийменників; граматичні відношення та семантичну сутність прийменників пояснено недостатньо [Виноградов 1972: 520].

Неодностайними є мовознавці щодо визначення функцій, які виконує прийменник [див. Вихованець 1980, 2004]. М. Конюшкевич виокремлює десять основних, зазначаючи, що це не повний перелік можливих функцій прийменника [див. Конюшкевич 2004]. Основною називають синтаксемотворчу функцію (або формувальну) [Конюшкевич 2004: 197]: прийменник формує синтаксему — синтаксичну й семантичну єдність [Мейзерська 2010: 4], абстрактну мінімальну, неподільну семантико-синтаксичну одиницю мови, яка виступає одночасно як носій елементарного змісту і як конструктивний компонент складніших синтаксичних побудов [Золотова 1988: 4]. Синтаксема виконує певні семантико-синтаксичні функції в реченні (предикатну, суб'єктну, об'єктну, локативну, причинову, часову, умовну, допустову та ін.) і може виступати у формально-синтаксичних позиціях підмета, присудка,

другорядного члена речення та комунікативно-синтаксичних позиціях теми або реми [Межов 2010: 181]. Розрізняють синтаксеми субстантивні (*йти до будинку*), інфінітивні (*люди виїжджають до США з метою розбагатіти*), адвербіальні (*відкласти роботу до завтра*) [Конюшкевич 2004: 197].

На думку І. Вихованця, прийменники виконують виключно синтаксичну функцію зв'язку інших слів у реченні, причому не самостійно, оскільки є аналітичною морфемою, а у сполученні з відмінковими закінченнями, тобто відмінкова форма в прийменниково-відмінковому комплексі становить єдність із прийменником, одне функційне (синтаксичне) слово, яке в типових випадках є з функційного боку аналітичним синтаксичним прислівником [Вихованець 2004: 329]. Така думка теж є близькою до виокремлення синтаксемотворчої функції прийменника, проте І. Вихованець вважає домінантним іменник у такій сполуці.

І. Кучеренко доводить, що прийменник разом із іменною частиною утворює складний член речення. Наприклад, у реченнях на зразок *Під гаєм в'ється річенька* виконує роль повнозначної зв'язки, яку І. Кучеренко називає обставинною. І. Кучеренко апелює до висловлення О. Потебні, у якому прийменник було названо зв'язкою об'єкта, і підтверджує, що іменник фактично є додатком, який характеризує те, що виражається зв'язкою, як компонент складеного члена речення; у наведеному реченні іменник може бути названо іменною частиною складеної обставини. Відтак І. Кучеренко доходить безпосереднього висновку: прийменник граматичними рисами аналогічний рисам дієслівної зв'язки. В іншому випадку *Вороний кінь під вершиком грає* прийменник є **зв'язкою об'єкта** (термін О. Потебні), яку можна кваліфікувати як компонент складеного члена речення — складеного додатка. Іменник у ньому теж є іменною частиною. У першому реченні за значенням домінує прийменник, а в другому — іменник [Кучеренко 1964: 143–144].

І. Кучеренко виокремлює і проміжний випадок функціонування прийменника, де вага значення компонентів складеного члена речення

приблизно рівна: *Маленькі ялинки розбрелися (де? по чому?) по схилах гір*. На думку І. Кучеренка, мало є підстав для категоричної кваліфікації на матеріалі речення [Кучеренко 1964: 143–144]. Крім того, прийменник може бути призв'язковим членом складеного присудка [див. Кучеренко 1964: 151].

Прийменник зв'язано зі словом, якому він підрядкований, шляхом прилягання, оскільки він невідмінюваний, а слово, яке йому підпорядковане, зв'язано з ним шляхом керування. На думку І. Кучеренка, тільки цим можна пояснити, чому з кожним прийменником уживається певна відмінкова форма. Прийменники „вимагають“ її від іменника. Залежне слово має стояти в тій формі, якої вимагає лексичне значення і граматичні властивості стрижневого слова, тому в різних контекстуальних умовах кожне зі слів — і стрижневе, і кероване — може набувати різних значень [Кучеренко 1964: 144–147]. Керування як спосіб зв'язку між прийменником та іменником визнає і І. Вихованець [Вихованець 1992: 130].

Думка про керування прийменників іменними формами відома в мовознавстві. Про це свого часу категорично говорив Д. Овсянико-Куликовський, який вважав „прямим обов'язком“ прийменників керувати відмінками та вбачав у цьому їхнє „синтаксичне покликання“ [Овсянико-Куликовський 1902: 261].

В. Чейф розглядає прийменник як семантичний **дієслівний корінь**, а позначуване ним — **локативними станами** [Чейф 1975: 183–188]. В ірокезьких мовах існують дієслівні корені, які можна перекладати як *(бути) в і (бути) широким*, і їх поверхневі структури подібні до поверхневих структур інших дієслівних коренів [Чейф 1975: 184]. В. Чейф схильний вважати такі одиниці швидше післяйменниками (хоча такого терміна не використовує), які вживаються після дієслів і є їхньою семантичною частиною; наприклад, у реченнях *Tom fell off the chair* і *The ship sank into the sea* слова *chair* „стілець“ і *sea* „море“ В. Чейф називає іменниками місця, а т. зв. дієслівні корені *fall off* „падати з“ і *sink into* „заринутися в“ пропонує вважати тут **локативними процесами** [Чейф 1975: 185]. Про це ж — І. Вихованець: локативні функції

виконують постфікси — аналітичні морфемні дієслів, що передають статичні й динамічні просторові відношення, вимагаючи відповідних відмінків [Вихованець 1992: 131].

Дієслівні корені, які зазвичай вважають прийменниками, відрізняються від інших дієслівних коренів, оскільки вони виконують дві різні ролі в семантичній структурі: вони можуть виступати як незалежні локативні стани (наприклад, у реченнях *The knife is in the box* і *The key is under the rug*) або як дериваційні одиниці, які приєднуються до нелокативних дієслівних коренів (як у реченнях *Tom fell off the chair* і *The ship sank into the sea*), у такому разі вони виступають **локативізаторами** [Чейф 1975: 186–187].

М. Конюшкевич стверджує: „Прикладами прийменникових „інтерфіксів“ можуть бути прийменники у словосполученнях *принять за* ‘помилитися’, *принять от* ‘отримати’ [ЛЭС], де вони є необхідними показниками, складовими елементами (без будь-яких семних характеристик) лексичного значення дієслів“. Ця думка видається неточною: прийменник утворює синтаксему з іменником, що М. Конюшкевич визначала як першу функцію прийменника; значення дієслова конкретизує вся синтаксема (пор. *Он принял проходящего мужчину за соседа* і *Он принял поздравления за столом / за чашкой чая*). Прийменник не змінює значення дієслова, зміна пов’язана зі здатністю семантики дієслова до метафоричних перетворень. Відтак, *принять* означає дію суб’єкта, внаслідок якої щось або хтось опиняється у сфері впливу суб’єкта (безпосередня чи опосередкована близькість), первинно експлікуючи просторові відношення між фізичними об’єктами: *Она приняла цветы от него*. Завдяки метафоризації дієслово *принять* може вживатися зі словами, які позначають абстрактні концепти, оскільки в нашій свідомості вони структуровані в термінах фізичних предметів (*Он принял поздравления от меня*; *Он принял во внимание мои чувства*). І саме дієслово може позначати не тільки фізичну дію, а й ментальну, яка здійснюється в ментальному просторі людини. Отже, у контексті *Он принял проходящего мужчину за соседа* дієслово *принял* не має значення ‘помилувався’, а означає візуальне сприйняття об’єкта

(*проходящего мужчины*) і ментальну операцію зіставлення сприйнятого образу з наявним образом сусіда у пам'яті суб'єкта. Помилка є результатом ситуації та стає очевидною з усього контексту (про мотивацію таких вживань прийменника *за* в українській мові див. параграф 3.1).

У морфемній концепції службових слів прийменник є неоднорідною сутністю. І. Вихованець запропонував кваліфікувати типову позицію і позицію нейтралізації прийменникових ознак у двох взаємопов'язаних площинах — внутрішній і зовнішній, зважаючи водночас на взаємовідношення прийменника і відмінка у складі прийменниково-відмінкової форми, оскільки вони мають неоднаковий характер у різних позиціях: 1) первинні функції прийменника (власне прийменника), які відображають типове його використання, призначення у системі, і його вторинних функцій (невласне прийменника), коли йдеться фактично про вихід певної прийменникової форми із прийменникової системи [Вихованець 1980: 69]. І. Вихованець розвинув теорію Є. Куриловича, який майже водночас з Р. Якобсоном почав розробляти ідею первинних і вторинних функцій синтаксичних форм. Р. Якобсон орієнтувався на загальне, найбільш типове значення і фактично ігнорував вторинні, слабо пов'язані з основною функцією, значення [див. Якобсон 1958; Jakobson 1984]. Є. Курилович розглядав сукупність функцій синтаксичної форми як ієрархічну асиметричну структуру, в центрі якої перебували первинні функції, а на периферії — вторинні функції [Вихованець 1980: 234]. Внутрішню позицію прийменника характеризують за його вживанням із певною частиною мови, прийменник може виступати у трьох позиціях — присубстантивній, післядієслівній та принумеральній (причислівниковій). Типовою, первинною для нього є присубстантивна позиція, у якій він реалізує себе як засіб адвербіалізації субстантива [Вихованець 2004: 342–343]. Адвербіальну синтаксичну функцію прийменниково-відмінкової конструкції відзначає І. Клайн і в сербській мові [Клајн 2014: 205]. Післядієслівна та причислівникова позиції є вторинними для прийменників семантико-граматичними внутрішніми позиціями. І. Вихованець стверджує, що у післядієслівній позиції прийменник

відокремлений від субстантива і втрачає семантичне навантаження, перетворюючись на формальний елемент, що зрощується з дієсловом і функціонує як постфікс. Утворена внаслідок зрощення дієслівно-постфіксна сполука вказує на об'єктні відношення (прийменник *про*) [Вихованець 1980: 70]. У причислівниковій позиції прийменники також роз'єднані з іменником. Вони модифікують кількісне значення числівника, що уможливорює приблизне або точне вираження кількості кого-, чого-небудь. Семантику прийменникової конструкції у внутрішньому вияві А. Загнітко, І. Данилюк та Г. Ситар називають категорійно-дейктичною (морфологічний аспект), а в зовнішньому вияві — контекстно-лексичною (індивідуальне вторинне значення прийменника) [УП 2003: 6].

Можна сказати, що синтагматику прийменників у сучасній українській мові проаналізовано з погляду розрізнення понять “валентність” (здатність прийменника сполучатися з іменником, а прийменниково-відмінкової конструкції — з дієсловом, яке вона поширює, виступаючи біля нього обставиною) та “сполучуваність” (конкретне функціонування прийменника в певному контексті, внаслідок якого утворюються різні типи відношень). Таке розрізнення дає підстави прибічникам інваріантного значення виокремлювати власне (парадигматичне) і контекстуальне (синтагматичне) значення прийменника [Леонтьєва 1969: 20–22; Вихованець 1980: 235]. Проте І. Вихованець, як і Є. Курилович, схильний не формулювати загальне значення прийменника, оскільки вважає неможливим інтегрувати якісно різні елементи, на які членується єдина з поверхнево-формального (а не семантичного) погляду прийменникова форма [Вихованець 1980: 237]. Ця думка перегукується із запереченням О. Потебні учення про граматичне загальне значення як субстанцію, з якої як акциденції випливають часткові значення. За О. Потебнею, „загальне значення“ є лише абстракцією, штучним препаратом, і насправді існувати в мові не може; у мові існують лише конкретні випадки, і форма має у мовленні кожен раз лише одне й до того ж нерозкладне значення [Потебня 1874: 4–5; також див. Якобсон 1985: 133]. І. Вихованець вважає, що

продуктивне поняття первинного значення дає змогу розглядати його з різних боків, із чого робить висновок про наявність у прийменника кількох первинних значень, а відтак — про прийменник як омонімічну структуру, яка має три первинні значення у трьох сферах: просторовій (значення шляху руху — *через ліс*), темпоральній (значення точного відрізка часу, після якого щось відбувається — *через годину*), логічній (значення причини — *через хворобу*) [Вихованець 1980: 236]. Подібна думка зумовила й розрізнення І. Грицкат полісемії (багатозначність) і **платисемії** (широкозначність), яка відрізняється статичністю (динамічність властива полісемії) і до якої вона відносить випадки, стосовно яких ані історично, ані на сучасному етапі неможливо стверджувати про первинне єдине значення, абстрагування [за Гортан-Премк 2004: 59].

Сьогодні в українському мовознавстві панує думка, що власне значення прийменника не може виявитися поза зв'язком із відмінковою формою повнозначної частини мови, що є основним аргументом заперечення лексичного значення прийменника. Ще К. Аксаков зауважив, що „значення прийменників вимірюють зазвичай відмінками: один вимагає знахідного, а інший родового“; між іншим, значення лежить у самих прийменниках, „це значення існує в них як натяк, який стає зрозумілим лише з відмінком, таким чином, необхідний відмінок тут є не випадковою природженою властивістю прийменника, але є наслідком його значення“ [цит. за Виноградов 1972: 515].

І. Мейзерська, вслід за Р. Болдирєвим та К. Черкасовою, теж дотримується думки, що прийменники мають лексичне значення, на що вказує здатність відносно незначної їх кількості виражати велике розмаїття відношень та можливість виділення їх (залежно від семантичної специфіки самого прийменника та його лексичного оточення) [Мейзерська 2008: 131]. „Лексичне значення — це усвідомлена співвідносність слова з певним предметом чи явищем навколишньої дійсності (зокрема і явища, пов'язані з психічною діяльністю людини), внаслідок чого виступає їх назвою“ [Кучеренко 1959: 20]. Відсутність предметної співвіднесеності у прийменника не означає відсутності лексичного значення як такого, оскільки мова відображає не лише об'єктивний

предметний світ, але й абстрактні, недоступні для безпосереднього спостереження поняття та концепти. За Ю. Апресяном, семантика мовного знака відображає найвнє уявлення про річ, властивість, дію, процес, подію і т. ін. [Апресян 1974: 56]. Усі лінгвісти залишають цей перелік незавершеним, вочевидь, передбачаючи щось, що вони не можуть назвати.

Кількість семантичних відношень у прийменниковій системах сучасних мов також суперечлива (В. Виноградов, І. Вихованець, А. Загнітко, М. Конюшкевич, Ч. Ляхур, О. Бугаков та ін.). Наприклад, І. Вихованець визначає три типи відношень: просторові, темпоральні, логічні — у межах яких виокремлює конкретніші відношення [Вихованець 1980: 19–199]; В. Виноградов — 21 тип: локальні (просторові), темпоральні (часові), комітативні, аблятивні (карітивні), трансгресивні, інхоативно-фінітивні (термінологічні), квантитативні, дистрибутивні, лімітативні, посесивні, генетичні (генетивні), компаративні, модальні, фінальні (мети), каузальні (причини), інструментальні, деліберативні, відношення вміщення (вмісту), відношення замісництва (функційного перебування в ролі кого-небудь), відношення внутрішньої залежності, відношення приблизної міри [Виноградов 1972: 520–523]. Незважаючи на значну суперечливість поглядів стосовно статусу, лексичного значення та функціонування прийменників, усі дослідники вважають прийменник однією з основних одиниць, яка експлікує простір у мові, а також беруть до уваги однакові семантичні протиставлення у визначенні семантичних типів прийменників: 1) динамічність — статичність; 2) контактність — дистантність [див. Вихованець 1980: 19–199; Дурст-Андерсен 2000]. Для усіх проаналізованих прийменників у трьох мовах (див. Розділи 2, 3) виявилися характерними чотири контекстуальні типи моделей розташування, які зазначив В. Гак для російської мови: 1) статична з дієсловом місця розташування: *Пётр находится в своей комнате*; 2) динамічна з дієсловом руху: *Пётр идёт в комнату*; 3) каузативна статична: *Пётр держит документы в этом ящике*; 4) каузативна динамічна: *Пётр кладёт документы в ящик* [Гак 2000: 132]. Хоча за своєю суттю прийменник вказує лише на місце

розташування в усіх чотирьох ситуаціях, а відмінності є лише контекстуальними. Англійська мова відрізняється відсутністю відмінків на противагу зміні відмінків у прийменниково-відмінкових конструкціях на зразок 1) і 2), 3) і 4) в українській і сербській мовах. Із чого можна висувати, що прийменники передають інформацію лише про особливості локалізації, а супровідну інформацію, як то динамічність / статичність, рух / каузація, мета тощо несуть інші одиниці: дієслово і відмінкові закінчення. Проте ці речення не можуть функціонувати без прийменників не лише з погляду граматики, зв'язку між іншими членами речення, але й без утрати інформації про особливості локалізації, що, на думку І. Кучеренка, і є лексичним значенням прийменника [Кучеренко 1959].

Прийменник — релятивна одиниця, тобто позначає відношення між об'єктами дійсності. Хоча І. Кучеренко заперечує релятивну природу лексичного значення прийменника, вказуючи, що в будь-якому конкретному випадку прийменник репрезентує не відношення, а місце певного об'єкта (фігури, траєктора). Проте треба зважити на те, що це місце абстраговане, оскільки навіть для одного прийменника в різних контекстах місце буває дещо іншим, не говорячи вже про те, що крім точок у просторі (локус, або локум), прийменник часто позначає „місця“ часу, і „місця“ в абстрактних явищах, як то почуття чи стан. Це місце є цілком схематичним, причому неможливо схематично відобразити значення прийменника без участі інших учасників сцени — фігури і тла, відносно якого розміщено фігуру в тому „місці“, яке позначає прийменник. Тому прийменник справді позначає відношення між об'єктами, характер локалізації, а смислом прийменника є схема цих відношень. Оскільки така сцена існує й у просторі, й у часі, й у діях, почуттях чи станах, ми можемо говорити про концепт відносного розташування, тим більше що прийменникові просторові схеми повноправно діють у мисленні: думки розміщуються у певному порядку (*одна за одною*), певні думки виявляються важливішими і ставляться *над іншими думками*, усі об'єкти думки вступають у певні відношення, які завжди можна зобразити прийменниковими

схемами. Мислення є винятково відносним (зважаючи на погляди окремої людини) і вже тому схематичним, що підтверджує граматику, яка, безумовно, є великою, розгалуженою схемою мови, виведеною із множини мовленнєвих випадків, а прийменник — одна з найяскравіших схематичних одиниць граматики. Така думка цілком вписується й у структуралістську парадигму не тільки у питаннях граматики: тип такого лексичного значення (*значення відношення* чи *значення схеми*) цілком має право на існування, незважаючи на те, що прототипний денотат неможливо виокремити зі сцени, оскільки структуралісти визнають різні типи лексичного значення: предмети, які існують у просторовому вимірі; явища, які існують у темпоральному чи абстрактному вимірах і які досить складно виявити чи описати (коли йдеться про почуття, описи їх бувають різними, але будь-яке почуття відображається і фізично в організмі людини); денотатами можуть виступати й частини будь-яких предметів і явищ, отже, лексичне значення можуть мати і прийменники, які позначають певне „місце“ у схемі взаємодії двох об'єктів.

Помилковість думки, що прийменник є не самостійним словом і нерозривно пов'язаний із відмінковою флексією, стає зрозумілою після зіставлення синтетичних мов із аналітичними, наприклад, української з англійською, у якій іменники не мають відмінкової парадигми, проте прийменники функціують подібно до українських прийменників, мають надзвичайно подібну структуру семантичної мережі. Сполучення прийменників із відмінковими закінченнями в українській мові зумовлено винятково граматичною структурою мови, а не відсутністю лексичного значення у прийменників. Здатність вживання прийменника разом із різними відмінками, а також зі словами, які позначають просторові, темпоральні чи інші абстрактні явища, свідчить про значний семантичний обсяг прийменникової одиниці, тобто мережа конкретних смислів прийменника, які реалізуються в мовленнєвому вимірі, є великою, значно більшою порівняно з т. зв. повнозначними словами.

1.2. Семантика прийменників із погляду когнітивної лінгвістики

Основний лексичний склад мови є відображенням наївної картини світу, яка формується століттями. До неї входить наївна геометрія, наївна фізика, наївна психологія тощо. Наївна картина світу відображає матеріальний і духовний досвід народу-носія мови і тому може бути особливою для нього з двох причин. По-перше, наївна картина світу певної території може суттєво відрізнятися від логічної, наукової картини світу тієї самої території (яка є спільною для людей, які говорять різними мовами, оскільки заснована на об'єктивних засадах існування світу). По-друге, наївні картини світу, експліковані шляхом аналізу значень слів різних мов, можуть у деталях відрізнятися одна від одної [Апресян 1974: 57–59].

Грамматика як засіб відображення способу мислення людини заснована на наївній картині світу. До уваги беруться ті особливості існування оточення, які помітні неозброєним оком і не вимагають спеціальних знань. Деталі, які відрізняють народні картини світу одна від одної, переважно зосереджені в лексиці мови, а граматичний стрій мов є надзвичайно подібним, оскільки відображає універсальні когнітивні механізми людства. Сучасна лінгвістична думка відійшла від надмірного релятивізму, який змушував вважати, що можливості відмінностей між мовами майже безмежні. Погоджуємось із твердженням В. Чейфа, що семантичні структури різних мов значно подібніші, ніж їхні поверхневі структури [Чейф 1975: 98]. Відмінності охоплюють, здебільшого, формальне вираження глибинних структур.

Думка про те, що всі значення однієї лексеми найчастіше не можна звести до єдиної дефініції, знову увійшла у фокус лінгвістичних зацікавлень, розвиваючи новий напрям — когнітивну лінгвістику, яка розглядає мову не як ізольовану систему, але як частину загальних когнітивних здатностей людини. Ці здатності представляють основу аналогічного й образного мислення, організації перцепції [Radden 1992: 45], що формує граматику мови [Langacker 1987; Taylor 2007; Radden 2007]. Із початку 80-х років ХХ століття в низці

новаторських робіт було представлено погляди стосовно природи і способів аналізу прийменникових значень [див. Bierwisch 1988; Brugman 1980; Herskovits 1982, 1986; Lakoff 1990; Langacker 2000; Przybylska 2002; Taylor 1993a; Tyler, Evans 2003; Vandeloise 1991 та ін.], огляд яких представлено у наступному параграфі.

1.2.1. Дослідження прийменників у когнітивній граматиці

Перше ретельне дослідження одного з прийменників на засадах когнітивної семантики здійснила К. Бругман [Brugman 1980]. Об'єктом аналізу був англійський прийменник *over*, значення якого неможливо звести до однієї дефініції. У праці представлено основні ідеї когнітивної лінгвістики: підкреслено роль людського фізичного досвіду (центральне значення *over* просторове, а не абстрактне), із чим пов'язана і спроба представлення значення слова у вигляді цілісного образу, а не за допомогою ознак (передбачаючи, що ці образи дещо подібні до відповідних ментальних репрезентацій). Образ відповідає гештальт-природі досвіду людини. Багатозначне слово представляє категорію, членами якої є окремі значення (які теж представляють категорії). Деякі з конкретних значень є центральними або основними, а інші пов'язані з ними. Просторові відношення переносяться на абстрактні домени. К. Бругман не стверджує, що користувачі мови проходять через ряд образних трансформацій від центрального значення кожного разу, коли вживають слово *over* у периферійному значенні, але намагається пояснити, на основі чого мовець відчуває зв'язок між значеннями. Центральність стосується більше семантики, аніж граматики. Відхилення від прототипу не дискретні, а постійні, так що важко сказати, скільки насправді існує різних значень, але „фокальні“ значення можна легко визначити. Відмінності між значеннями залежать також і від контексту. Членство в категорії визначено не лише подібністю до протитипу, але й відмінностями відносно членів інших категорій; деякі значення можуть перебувати на межі двох категорій. Вивчення семантичної мережі слова *over* набуло розвитку й у пізніших дослідженнях Дж. Лакоффа,

А. Тайлера та В. Еванса й інших лінгвістів [Lakoff 1990; Tyler, Evans 2001, 2003; Dowbor 2008; Brenda 2014; Бокун 2010].

Праця К. Бругман проторувала шлях для низки досліджень подібної проблематики. Відтак, ґрунтовне дослідження С. Лінднер значень дієслівних часток *up* і *out* [Lindner 1981], вивчення просторових і абстрактних значень прийменників англійської мови [Herskovitz 1982, 1989; Hawkins 1984; Radden 1985; André et al. 1987; Bierwisch 1988; Zelinsky-Wibbelt 1990; Lindstromberg 1996, 2010; Coventry et al. 1994, 2004; Cuyskens 1999; Bergen 2000; Caponigro 2008; Brala 1, 2, 2009 та ін.]. Часові значення прийменників проаналізовано в [Kemmerer 2005; Kranjec et al. 2010; Sinha 2011]. Варто відзначити ґрунтовне дослідження семантики англійських прийменників В. Еванса й А. Тайлера [Tyler, Evans 2001, 2003; Evans, Tyler 2004a, б; 2005 та ін.], де автори показали, як можна використовувати результати таких когнітивнолінгвістичних досліджень у викладанні мови як іноземної [Evans, Tyler 2005; Tyler et al. 2011]. Також полісемію прийменників досліджували Р. Дірвен, Дж. Тейлор, А. Мартін, М. Ганзакі [Dirven 1993; Taylor 1993a; Martín 2000; Hanzaki 2000]. Дж. Лакофф, Р. Дірвен і Радден та А. Шведек зосереджують увагу на метафорі як основному механізмі розвитку прийменникових значень [Lakoff 1990: 416–461; Dirven 1983, 1985; Radden 1985; Szwedek 2009a]. Л. Янда аналізує семантику російських дієслівних префіксів *за-*, *пере-*, *до-*, *от-* [Janda 1986], Р. Пшибильська — образні схеми польських дієслівних префіксів *do-*, *od-*, *prze-*, *roz-*, *u-* [Przybylska 2006], а також семантичну мережу низки польських прийменників [Przybylska 2002]. Л. Попович системно вивчає концептуалізацію дієслівних префіксів у мовній картині світу сербів та деяких інших слов'ян [Поповић 2008, 2009]. К. Вонделуаз досліджує просторові значення французьких прийменників та англійський прийменник *in*, який став об'єктом ще кількох досліджень [Vandeloise 1991, Cuyskens 1988, Evans, Tyler 2004б, Dowie 2013, Turewicz 2005 та ін.]. Дослідження просторових значень нідерландського прийменника *in* представлено в [Cuyskens 1993]. Прийменники сербської мови з позицій когнітивної лінгвістики вивчала Д. Кліковац [Klikovac

2006; Кликовац 2007, 2008], П. Піпер [Пипер 2008], Т. Ашич [Ашић 2005, 2008] та деякі студенти Белградського університету [Vasiljević 2010; Раденковић 2011]. Системне дослідження концептуалізації простору та її представлення прийменниковими конструкціями у слов'янських мовах провела Л. Шарич [Šarić 2003, 2006a, б, 2008].

У сучасній когнітивній лінгвістиці також проводять і контрастивні дослідження семантики прийменників: А. Дж. Ченкі вивчав вербалізацію просторового досвіду прийменниковими засобами в англійській, польській і російській мовах [Cienki 1988], Дж. Тейлор і С. Масі аналізують англійські прийменники, зіставляючи з італійськими [Taylor 1988, Masi 2014], К. Расулич дослідила значення сербського прийменника *ispod*, порівнюючи з його корелятами в англійській та італійській мовах [Rasulić 1994], зіставні дослідження польських і сербських префіксів проводила В. Мітрінович [Mitrinović 1990, 2012]. М. Бренда вивчала кореляцію значень *over* з прийменниками польської мови [Brenda 2009, 2011, 2014].

Беручи до уваги значну полісемію прийменників, група німецьких учених розробила схему роззначення прийменників у корпусі текстів [Müller et al. 2010, 2012]. К. Літковські та його колеги, ґрунтуючись на когнітивній теорії семантики прийменників, створили повноцінний електронний ресурс для дослідження та вивчення англійських прийменників, доступний у мережі Інтернет [PP].

Когнітивна граматика схильна розглядати прийменники й інші “граматичні елементи” як такі, що мають семантичне навантаження. Р. Ленекер зазначає, що прийменники є повнозначними словами в усіх випадках вживання [Langacker 2000: 18, 380]. За В. Евансом і А. Тайлером, прийменники реалізують постійні конвенційні смисли, пов'язані з ними, зокрема функційні елементи [Evans, Tyler 2004a: 249].

У межах когнітивнолінгвістичного підходу значення трактують як концептуалізацію, тобто ментальний досвід, який охоплює й усталені, й нові поняття, абстрактні ідеї, сенсорні, емотивні та кінестетичні відчуття, як і

уявлення людини про фізичний, соціальний і мовний контекст мовленнєвих випадків [Langacker 1987: 380–381]. Тобто значення пов'язує звукову форму з усіма позамовними явищами і ситуаціями та їхніми властивостями.

1.2.2. Категоризація як основа мовної концептуалізації

Одним із базових, а для лінгвістики найрелевантнішим когнітивним процесом, є категоризація. Згідно з класичною теорією категоризації, категорії визначаються необхідними й достатніми умовами відносно властивостей, які задовольняють усіх членів категорії, тобто певні одиниці є або членами категорії, або поза нею; категорія має чіткі межі, а всі її члени однакового статусу [Klikovac 2006: 13]. Проте Л. Вітгенштайн, аналізуючи поняття гри, доходить висновку, що „ми бачимо складну мережу подібностей, що поширюються одні на одних і перехрещуються одні з одними. Подібностей більших і менших. Ті подібності найкраще можна охарактеризувати словами „родинні подібності“, бо так поширюються одні на одних і схрещуються одні з одними різні подібності, що існують між членами родини: ріст, риси обличчя, колір очей, хода, темперамент і т. ін, і т. ін.“ [Вітгенштайн 1995: 122]. Так, Е. Рош це експериментально підтверджує у 70-х рр. ХХ ст [напр., Rosch 1977]. Теорія категоризації обґрунтовує наявність двох основних засад, на яких відбувається формування категорій у людській свідомості: 1) принцип когнітивної економії і 2) принцип перцептивної структури світу. Ці два принципи разом витворюють систему категоризації людини [Evans 2007: 176]. Принцип когнітивної економії зумовлює те, що людський організм намагається здобути якнайбільше інформації про своє оточення, витрачаючи якнайменше когнітивних зусиль і ресурсів. Тобто замість того, щоби накопичувати інформацію окремо про кожен конкретний стимул досвіду, люди виробили здатність групувати подібні стимули в категорії, що приводить до значної економії когнітивних зусиль. Як наслідок люди в особливий спосіб формують категорії у певні рівні інформаційного вмісту та складності. Цей рівень називають базовим рівнем категоризації. Об'єкти цього рівня мають найбільше спільних атрибутів, для їх

використання люди мають послідовні моторні програми. Другий принцип, принцип перцептивної структури світу, постулює, що навколишній світ має корелятивну структуру. Люди, витворюючи і організовуючи категорію, спираються на корелятивні структури одного типу, що спричиняє виникнення **прототипу** — відносно абстрактного концепту, який має основні ознаки чи властивості та є найкращим представником категорії [Evans 2007: 175–176; також див. Lubocha-Kruglik 2010].

Концепт (репрезентація) — базова одиниця знання у процесах категоризації та концептуалізації. Концепти утворюють концептуальну систему й засвоюються вже в ранньому дитинстві з перцептивного досвіду у процесі так званого аналізу перцептивного значення. Цей процес породжує найбільш фундаментальні концепти, які називають образними схемами. Концепти також можуть бути закодовані у власне мовному форматі як лексичні концепти. Такі відносно стабільні когнітивні сутності модифікуються завдяки тривалому епізодичному і повторюваному досвіду [Evans 2007: 31].

Багато вчених вважають, що одні частини концептуальної системи є фундаментальнішими, ніж інші. Такі поняття, як простір і час, зазвичай розглядають як найбільш фундаментальні [Лакофф 2004: 399]. Згідно зі спостереженнями Б. Ворфа до фундаментальних понять, які утворюють ядро концептуальних систем, також належать каузація, структура подій, аспектуальність, евіденційність, базові класифікації об'єктів і т. ін. — ці поняття є настільки фундаментальними, що їх упроваджено безпосередньо у граматику мов [Лакофф 2004: 426]. Так, Р. Джекендофф виокремлює невеликий набір головних онтологічних категорій (або концептуальних „частин мови“): РІЧ, ПОДІЯ, СТАН, МІСЦЕ, НАПРЯМОК, ОЗНАКА, ОБСЯГ [Jackendoff 1990: 22].

Дж. Лакофф наводить дві інтуїтивні засади для розгляду одних концептів як більш, а інших як менш фундаментальних. Перша — це те, що базові концепти, як простір і час, широко використовують в інших концептах системи, тоді як поверхневі концепти локалізовано в ізольованих сферах досвіду, і тому

вони не впливають на інші концепти. Друга інтуїтивна засада — це тенденція фундаментальних концептів граматизуватися, тобто ставати частиною граматики мови. У такому випадку їх використовують несвідомо, автоматично і постійно [Лакофф 2004: 399–400]. Б. Ворф не вважав, що можливий контроль над найважливішою частиною концептуальної системи — граматизованою сферою [Лакофф 2004: 428]. Так, і Дж. Лакофф у своїй праці відзначає, що граматику мови використовують автоматично, легко й без зусиль, несвідомо і практично безперервно — коли людина говорить, слухає або навіть мріє цією мовою. Аналогічно використовують концепти, які відповідають елементам граматики. Слово *in* ‘в’ в англійській мові є елементом граматики й використовується у такий спосіб. Його статус у концептуальній системі мовців принципово відрізняється від статусу слова *relativism* ‘релятивізм’, яке ніколи не використовують таким способом, як *in* [Лакофф 2004: 415–416].

Дж. Лакофф розмежував відмінності, за якими протиставлено граматизовані та неграматизовані концепти (кожна перша ознака в парі характеризує граматизовані, а друга — неграматизовані): використовуваний і той, що є об’єктом думки; автоматичний і контрольований; не потребує зусиль під час використання та використовується з зусиллями; фіксований і новий; конвенційний і особистий. Хоча всі імплікації реально існують, із цього не випливає, що всі перші або другі ознаки в парах завжди існують разом [Лакофф 2004: 416]. Основні аспекти процесу граматизації визначив А. Загнітко, зокрема відзначивши, що граматизація є не одномоментною, а „для її реалізації необхідними є відповідні ступені семантичних зрушень у слові“ [Загнітко 2014б: 21].

Існують і такі параметри статусу концептів, які не пов’язано з граматизацією: концептуальний „інструментарій“ і концептуальна сутність системи; концепти, в які вірять, і концепти, в які не вірять; концепти, згідно з якими ми живемо, і концепти, які використовують лише у процесах розуміння. Ці відмінності мають особливе значення для розмежування типів метафорично визначених концептів [Лакофф 2004: 416–417], про які йтиметься у параграфі 1.2.5.

1.2.3. Схематизація як базовий механізм організації категорії

Р. Ленекер зауважив важливий принцип внутрішньої організації категорії — схематичність. Схема є абстрактною характеристикою, абсолютно сумісною з усіма членами категорії; це інтегрована структура, яка втілює спільне для всіх членів, що представляють, своєю чергою, вищий рівень специфікації та деталізації, який розробляє схема різними способами [Langacker 1987: 371]. Л. Талмі уточнює, що схематизація передбачає процес систематичної селекції обов'язкових аспектів описуваної сцени для представлення загалом з одночасним нехтуванням іншими аспектами [Talmy 2000: 177]. Два способи категоризації — шляхом поширення від прототипу і шляхом схематизації — є сумісними та можуть доповнювати один одного. Під час утворення категорії можуть з'явитися схеми різних рівнів абстракції; найбільш абстрактна схема, яка охоплює всі значення лексеми, є необов'язковою. Різні „вузли“ і схеми в межах однієї категорії мають різний ступінь когнітивного вираження: деякі інтуїтивно сприймаються одразу, тимчасом як інші маргінальніші. Їхній статус залежить від таких факторів, як відомість (поширеність / популярність) домена (деякі домени суттєво вбудовані в когнітивну роботу, наприклад, простір і бачення), рівень схематичності (найяскравіші категорії загального рівня) і ступінь укоріненості у психіці (пов'язаний із частотою активації) [Langacker 1987: 380–381]. Основні властивості схематизації — ідеалізація, абстракція й топологічна гнучкість — мають диз'юнктивний характер і уможливають альтернативну схематизацію в одній системі [Talmy 2000: 177].

На думку Дж. Тейлора, „мережева“ (прототипна) модель семантичної структури суттєво відрізняється від підходу на основі необхідної та достатньої умови, так і від теорії, за якою існує схема найвищого рівня, яка охоплює всі члени категорії. По-перше, можливість виведення схеми найвищого рівня не є умовою виживання категорії: навіть якщо її можна виокремити, мовець не має її усвідомлювати, щоб адекватно вжити потрібну мовну форму. По-друге, схема

не функцієє як „генератор“ для виведення конкретних значень: мережа будується від одиничного до загального, а не навпаки. Відповідно, необов'язковою для мови є певна логічно можлива модель схеми; пізнання мовних конвенцій залежить від мовця. Отже, Дж. Тейлор не визнає жодного особливого статусу схеми найвищого рівня [Taylor 1992: 149–150; Taylor 1993b]. Так, мовці навряд чи пов'язують різні контекстуальні вживання прийменників зі схемою просторових відношень ВМІСТИЩЕ (напр., *сидіти в коробці* та *жити в злагоді*). І хоча на сучасному етапі розвитку української мови форми *в* та *у* є фонетичними варіантами одного прийменника, проте мають різне походження та діахронно різні значення (напр., *бути в (=у) кімнаті* та *бути у (=в) подрузі*; детальніше див. параграф 2.2.1).

На мікрорівні „топологічність“ наївного (повсякденного) розуміння простору найбільше виявляється у семантиці просторових прийменників, які ідеалізують просторові характеристики об'єктів і схематизують відношення між ними, абстрагуючись як від специфічної форми та розміру об'єктів, так і від відстані між ними [Кобозева 2000: 155]. Відношення учасників просторової сцени асиметричні: один із учасників перебуває на першому плані, виконує роль фігури (Figure), а другий слугує точкою відліку для визначення розташування фігури, виконує функцію тла (Ground) [Taylor 1993a: 153; Talmy 2000: 184]. Р. Ленекер використовує терміни **траєктор** (trajector, TP) та **орієнтир** (landmark, OP) відповідно.

Як пояснює Л. Талмі, фігура (траєктор) найчастіше менша, мобільніша, представлена геометрично простіше (часто як точка), з'являється пізніше у просторовій сцені й у свідомості; тло (орієнтир) зазвичай більше, більшою мірою фіксоване, геометрично складніше представлене, з'являється раніше у сцені й у пам'яті [Talmy 2000: 184].

Д. Кліковац звертає увагу, що термін *траєктор* вказує, насамперед, на рухомий предмет, однак видається менш вдалим для випадків, у яких рух відсутній [Klikovac 2006: 20]. Своєю чергою, А. Ченкі використовує терміни *локалізована просторова одиниця (the spatial entity being localized)* і

локалізатор (*the Localizer*) [Cienki 1989]. З огляду на некомпактність першого терміна, Д. Кліковац використовує терміни *об'єкт локалізації* і *локалізатор*. Однак ми послуговуватимемося термінами Р. Ленекера, оскільки фігура у просторовій сцені, як правило, є потенційно мобільною навіть якщо перебуває у стані спокою, який трактуватимемо як нульовий рух. Крім того, сприйняття статичних зображень нерухомим поглядом у природних ситуаціях трапляється порівняно рідко. Зазвичай сприйняття простору відбувається в динамічних умовах, коли предмети, за якими спостерігають, і сам спостерігач перебувають у постійному русі [Хоффман 1986; Рожанский 2000]. Оскільки концептуалізація простору відбувається переважно на основі зорового сприйняття, вважатимемо термін *траєктор* досить вдалим. У просторовій сцені відстань між фігурою і тлом концептуалізується як траєкторія потенційного руху, а особливості статичного розташування фігури відносно тла є лише специфікацією їх існування у світі. Термін *траєктор* несе ідею про відсутність абсолютного спокою у звичайних умовах життєдіяльності.

Безумовно, конкретні відношення профілює не лише прийменник, а вся прийменникова конструкція; значення руху, траєкторії профілює ситуативний контекст, переважно дієслово, але в деяких випадках і загальна прагматика та уявлення людини про світ [Evans, Tyler 2004a: 248]. У вербалізованій просторовій сцені прийменник вказує на місце розташування траєктора відносно орієнтира. Отже, взаємодію траєктора й орієнтира можна зобразити схематично, і саме ця схема експлікує концептуальний зміст, закладений у прийменнику. Схема представляє конвенційний образ, який описує прототипне значення прийменника. Р. Ленекер спирається на дослідження Е. Рош, яка встановила, що існують конвенційні образи прототипних членів категорії, ці образи в людей однієї культури дуже подібні. Є також і конвенційні образи типових дій, пов'язаних із розташуванням і переміщенням предметів [Langacker 1987, 2000 та ін.], ці образні схеми і формують значення прийменників.

1.2.4. Прототипний підхід до семантики прийменників

Оскільки мова є частиною загального когнітивного апарату, мовні категорії організовано так, як і інші категорії свідомості [Lakoff 1990: 58]. У зв'язку з цим поняття категорії, організованої навколо прототипу, використовують у лінгвістиці для пояснення насамперед семантичних, а також фонологічних і граматичних одиниць (щодо прийменників див. [Taylor 1990; Šarić 2003]). Лексема позначає категорію, а лексичні значення — члени категорії, які пов'язані між собою й утворюють мережу. Кожне значення є „вузлом“ у цій мережі. Деякі значення є прототипними — найбільш репрезентативними для тієї чи іншої лексеми. Від них на основі подібності розвиваються інші значення. Дж. Лакофф наголошує, що прототипна структура лексеми поширюється на всі рівні конкретних вживань: будь-яке значення є категорією, члени якої — це контексти, яким воно відповідає. Поширення категорії на нерепрезентативних членів можна пояснити, але не можна передбачити, — у чому й полягає суть мотивованості. Також Дж. Лакофф зауважує, що лише подібність до репрезентативного члена не забезпечує об'єкту членство в цій категорії, враховуються також наявність сусідніх категорій, контекстуальні фактори, довільні конвенції [Lakoff 1990]. Подібність може мати різні ступені, тобто є суб'єктивною: „Після того, як ми приймаємо схожість як основу категоризації, ми неминуче поповнюємо картину і носіями мови з їх переконаннями, інтересами й минулим досвідом. Речі схожі між собою настільки, що людина, у певному контексті й із певною метою, починає розглядати їх як аналогічні“ [Taylor 1989: 60]. Д. Гіпертс говорить, що концепти можуть розширюватися і на основі т. зв. енциклопедичних, і на основі семантичних ознак, що й зумовлює у межах такого теоретичного підходу відмінність між „мовним“ та „енциклопедичним“ знанням [Geeraerts 1994: 48].

Прототипна організація надає категорійній системі необхідної гнучкості: поява нових контекстів не вимагає утворення нової категорії, оскільки вже наявні категорії здатні до них пристосуватися, створюючи в собі інформацію,

яка може відхилятися від центру категорії [Givón 1986]. А. Тайлер і В. Еванс розглядають прийменники крізь призму такої моделі світу, яку називають **принциповою полісемією** (principled polysemy), тобто значення, що профілюють прийменники в різних прийменникових конструкціях, утворюють **семантичну мережу** (semantic network) [Evans 2007: 154–157, 170; Tyler, Shakhova 2010]. Основою мережі є **протосцена** (proto-scene) [Tyler, Evans 2003 та ін.] — центральне значення, яке пов'язано з прийменником (або ж *ідеальне значення*, за А. Герсковітц [Herskovitz 1982, 1986]). Протосцена визначається двома критеріями: 1) концептуальний зміст асоціюється лише з одним значенням; 2) зміст не залежить від контексту [Evans, Tyler 2004a: 262–265].

У наданні об'єкту певної просторової структури відіграє активну роль суб'єкт, який пізнає, т. зв. концептуалізатор, тобто мовець, який спостерігає певну сцену (етап переживання дійсності смислами), наштовхується на те, що бачить закладену в мові поняттєву мережу (етап концептуалізації), і наприкінці виражає всі переживання мовою (етап кодування понять через замикання їх у певних символічних осередках мови) [Przybylska: 62–63]. Периферійні значення прийменників забезпечують широкі дистрибутивні можливості, різні типи траєктора й орієнтира залучають образну схему просторового прийменника для опису різних концептуальних доменів. Синтаксична конструкція загалом (прийменникова синтагма) у взаємодії її членів відображає розвиток значення, яке пов'язано з прийменником, ґрунтуючись на протосцені або похідній схемі цього прийменника. Під час аналізу мовленнєвого матеріалу визначено та проілюстровано когнітивні механізми, які зумовлюють розвиток значення прийменника (Розділи 2 і 3).

1.2.5. Роль когнітивних механізмів у розвитку семантики прийменників

Похідні образні схеми прийменників засновано на протосцені та додатковій інформації про відношення траєктора й орієнтира, яку неможливо вивести з протосцени. Такий спосіб розвитку семантичної мережі прийменників відповідає теорії концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера

[Fauconnier, Turner 2002 та ін.]. Похідні значення прийменника є результатом змішування (blend) вихідних ментальних просторів. Ментальний простір 1 представлено протосценою прийменника, а ментальний простір 2, наприклад, — це час як обов'язковий супровідний вимір (*Він повернувся до Відня на початку літа*). Отже, певний відрізок часу концептуалізується як фізичний об'єкт, що має горизонтальну площину (поверхню), на якій і розташовано об'єкт дії — траєктор (*він*). У прикладі *Краватка виглядає на американську, широка і абстрактного дизайну* вихідний ментальний простір також представлено протосценою прийменника *на*, а ментальний простір 2, імовірно, може ґрунтуватися на уявленні про первинну технологію виготовлення копій: оригінал накладали зверху заготовки та відбивали контур оригіналу.

Д. Кліковац зазначає, що одним із найбільших новаторств, які вносить когнітивна семантика до актуального вивчення мовного значення поряд із трактуванням мовних категорій як прототипних, є введення **метафори** у фокус лінгвістичних зацікавлень [Klikovac 2006: 34]. Метафору розглядають як один із основних механізмів концептуальної, а відтак і мовної організації. Метафора від статусу художнього засобу (який традиційно мала в науці про мову) перейшла до статусу когнітивних інструментів. Дж. Лакофф і М. Джонсон показали, що метафора використовується у повсякденному мовленні та мисленні, і що наша концептуальна система значною мірою метафорична, оскільки більшість понять, про які говориться, неможливо розуміти буквально [Лакофф, Джонсон 2004]. Механізм метафори працює для структурування як не фундаментальних, так і фундаментальних концептів, тобто відображений не лише на лексичному, а й на граматичному рівні мови [див. Жаботинська 2012]. Дослідники визначають метафору як спосіб розуміння одного типу концептів за допомогою іншого типу концептів, причому зазвичай абстрактні розглядають у термінах конкретних концептів. Отже, метафора, передусім, — явище мислення, а вже потім — явище мови. Усі наші знання про світ фізичні, набуті через сенсорну пам'ять і моторну діяльність. Механізм метафори полягає у перенесенні структури одного концепта (чи цілого домена), пізнаного органами

чуття, на інший домен. Домен, з якого переносять структуру, називають „джерельним“, вихідним (source domen), а той, який запозичує структуру, — цільовим (target domen). Зазвичай вихідним доменом є просторовий, а цільовими — абстрактні. Виходячи з цього, введено термін **концептуальна метафора**, який слугує для виокремлення функції організації знання. Дж. Лакофф і М. Джонсон також відзначають, що метафоричне структурування, однак, є частковим, а не цілковитим, тому для розуміння одного концепту зазвичай існує декілька метафор, які можуть бути непослідовними та логічно несумісними в одному контексті [Лакофф, Джонсон 2004: 31]. Явище структурування деяких аспектів цільового домена за зразком джерела називають метафоричним або когнітивним картуванням / проекцією (metaphorical mapping, cognitive mapping) [також див. Janda 2009]. Дослідники визначили групи концептуальних метафор: структурні, орієнтаційні, онтологічні.

З. Кевечеш подає досить чітке розрізнення типів концептуальної метафори [Kövecses 2002: 29–36]. У **структурних метафорах** вихідний домен забезпечує відносно багату структуру знань для цільового концепта. Іншими словами, когнітивна функція цих метафор забезпечує розуміння мовцем цільового концепта за допомогою структури вихідного. Це розуміння відбувається за допомогою засобів концептуального картування елементів вихідного і цільового концептів. Найчастотнішою структурною метафорою, яка слугує розширенню семантики прийменників є метафора предметності (АБСТРАКТНЕ ЯВИЩЕ — ЦЕ ПРЕДМЕТ). **Онтологічні метафори** забезпечують набагато менше когнітивного структурування для цільових концептів, ніж структурні. Їх когнітивна функція зводиться до того, щоб „просто“ показати онтологічний статус загальних категорій абстрактних цільових концептів. Це означає, що ми розуміємо наші переживання в термінах об'єктів, речовин і вмістищ на загальному рівні, без вказівки, які саме ці об'єкти, речовини та вмістища. Оскільки наші знання про предмети, речовини та вмістища досить обмежені на такому загальному рівні, ми не можемо

використовувати загальні категорії, щоб добре зрозуміти цільові домени. Загалом, онтологічні метафори дають змогу нам побачити чіткіше окреслену структуру там, де вона слабо розвинена або її немає зовсім. Частотною для поширення семантичної мережі прийменників виявилася метафора вмістища (container). Одним із видів онтологічної метафори є персоніфікація, використання якої дає змогу наділяти людськими властивостями неживі об'єкти.

Орієнтаційні метафори передбачають ще менше концептуальне структурування для цільових концептів, ніж онтологічні метафори [Kövecses 2002: 35]. Цей тип не структурує один концепт у термінах інших, але організує цілу систему концептів відносно іншої системи [Лакофф, Джонсон 2004: 35]. Так, прийменникові одиниці зазнають трансформацій, профілюючи абстрактні концепти, завдяки метафорам, заснованим на просторових опозиціях: верх — низ, всередині — зовні, передня сторона — задня сторона, на поверхні — з поверхні, глибокий — мілкий, центр — периферія. Такі метафоричні орієнтації не випадкові, але базуються на нашому фізичному та культурному досвіді [Лакофф, Джонсон 2004: 35].

Д. Кліковац визначила основні абстрактні концепти, які є цільовими у процесі когнітивного картування [Klikovac 2004: 17–19]: емоції: лють, страх, любов, щастя, журба, сором, гордість та ін. — структуровані в термінах концепту СИЛА або РІДИНА; бажання — у термінах концепту СИЛА; моральність, зокрема моральні категорії добро / зло, пошана, хоробрість, чесність, честь та їхні протиставлення, структуровані у термінах економічних транзакцій, сили, вертикалі, світла / темряви, часто представлені опозицією ВЕРХ — НИЗ; мислення структуровано як керування предметами в майстерні або (якщо менш активне) як перцепція, переважно візуальна; суспільство / нація — структуровані в термінах особи, родини, машини й тіла людини; політика — вихідні концепти ФІЗИЧНА СИЛА, ГРА, СПОРТ, РОБОТА і ВІЙНА; користь — представлено як будівлю, рослину або подорож; людські стосунки: дружба, кохання, шлюб — вихідні концепти РОСЛИНА,

МАШИНА, БУДІВЛЯ; комунікацію представлено як перенесення значення у мовних виразах, які є вмістищем, певним провідником; життя представлено як подорож до мети, а також як день, світло і тепло, народження — це прибуття, а смерть — відбуття, а також ніч, темінь, холод; віра: Бог — особа як отець, пастир, цар, а вірні як діти, вівці, піддані; події і дії — деякі аспекти структуровано як РУХ або СИЛА.

Цей перелік можна продовжувати й уточнювати. Наприклад, аналіз матеріалу показав, що події і дії часто структуровано як предмет, а Дж. Лакофф і М. Джонсон зазначали, що дії, події, заняття та стани концептуалізуються як ВМІСТИЩА [Лакофф, Джонсон 2004: 54–58].

З погляду когнітивної лінгвістики важливим у процесі пізнання є ще один концептуальний механізм — **метонімія**, яку теж раніше розглядали лише як художній чи риторичний засіб. Дж. Лакофф і М. Джонсон вказують, що метафора та метонімія представляють різні типи мисленнєвих процесів: метафора здебільшого виступає способом розуміння одного поняття в термінах іншого, а метонімія має референційну функцію: один предмет (чи явище) заступає інший. Однак, метонімія також може слугувати засобом у процесі розуміння. Метонімія **ЧАСТИНА ЗАМІСТЬ ЦІЛОГО** передбачає існування кількох частин, які можуть замінити ціле. Вибір частини визначає аспект цілого, який потрапляє у фокус уваги. Таким чином, як когнітивний механізм розглядають і особливий випадок метонімії — **синекдоху**, коли частина предмета заміщує увесь предмет [Лакофф, Джонсон 2004: 61–62]. Дж. Лакофф наводить декілька типів метонімічних моделей: соціальні стереотипи, типові приклади, ідеали, зразки (paragons), генератори, субмоделі, особливі приклади (salient examples) [Lakoff 1990: 85–90].

К. Бругман, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, В. Еванс і А. Тайлер та ін. показали, що центральними значеннями прийменників є локативні [Brugman 1980; Lakoff 1990: 416–461; Langacker 2000: 73–90; Tyler, Evans 2003; Szwedek 2009a, 2009b та ін.]. Похідні просторові значення відрізняються мінімальними просторовими трансформаціями, часові й абстрактні значення утворюються шляхом

задіювання метафоричних і метонімічних моделей.

Механізми концептуальної інтеграції функціують не лише на рівні сприйняття та засвоєння знань про світ, а й під час породження нової інформації [див. Бистров 2012, 2015]. Механіми змішування ментальних просторів сприяють розширенню категорії, а для організації концептуальної системи важливим є ще й механізм опозиції [див. Левченко 2005; Мартінек 2005, Martinek 2008; Тищенко 2010 та ін.]. Зокрема, просторові опозиції відіграють визначальну роль у формуванні прийменникової системи мови. По-перше, на основі протиставлення тла та фігури утворюються образні схеми, які відображено у мові прийменниками, що описано у параграфі 1.2.3. А по-друге, на просторових опозиціях ґрунтуються образні схеми антонімічних прийменників: *в — поза : u — van / izvan : in — out; nered — za : pred / ispred — za / iza : before / in front of — after / behind; nad — nid : nad — pod : above / over — below / under; vid — do : od — do : from — to* та ін. (детальніше див. параграф 2.1.1).

У Розділах 2 і 3 продемонстровано прототипні образні схеми прийменників та мережі значень, які розвиваються від прототипу та реалізуються в конструкції. Не всі окремі значення розвинулися безпосередньо від прототипу, прототип слугує лише основою в поширенні категорії, яку репрезентує прийменник. Мотивація розвитку нових значень або перенесення схеми на відношення іншого типу лежить в обмеженому наборі когнітивних механізмів і прагматичних властивостях учасників сцени.

1.3. Методи дослідження семантики прийменникових систем

Якісний аспект мови, лексику та граматику, ґрунтовно дослідили структуралісти, які ввели до її опису поняття системи. Прийменники різнобічно досліджено у структурному і функційному аспектах, зокрема у морфологічному та синтаксичному, що було розглянуто у параграфі 1.1. Досліджено походження прийменника як одиниці мови та етимологію первинних прийменників зокрема, що закріплено в етимологічних словниках. Спостереження за динамікою

прийменникового корпусу, визначення шляхів поповнення прийменникової системи, виявлення особливостей репрезентації власне прийменників і невластне прийменників, визначення їхніх структурних типів тощо вже ставали предметом різних досліджень [Балабан 2007; Всеволодова 2004; Конюшкевич 2005, 2007; Куц 2009; Суздуки 2006 та ін.]. А. Загнітко також зазначає, що для встановлення статусу певної одиниці як прийменника застосовують прийом пропуску, а синонімічність прийменників діагностують шляхом заміни. І в першому, і в другому випадку виявляється важливим найближче оточення прийменника, що є істотним у ліво- і правобічному вияві: *до батька і підійти до батька; через дорогу і перейти через дорогу*. Розмежування аспектів або рівнів синтаксису — формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного уможливорює встановлення статусу на кожному з них прийменникової одиниці. У формально-граматичному вияві прийменник входить до складу члена речення і разом із повнозначним компонентом складає відповідну цілісність: *Поїздка з Вроцлава до Києва тривала рівно добу*. І на цьому рівні легко розмежовувати нечленовані / членовані прийменники: *для, поїзд, з-поза / з ... до; від ... до*. Семантико-синтаксичний аспект вияскравлює синтаксемотвірний потенціал прийменника, де можливим є розмежування внутрішньореченнєвої обов'язковості / необов'язковості, приреченнєвості, постреченнєвості з адекватним семантичним наповненням: *Хлопець підійшов до батька / Тихо над річкою* (Народна пісня); *На мітингу виступили представники різних політичних сил; На шляху; На вітер* (Б.-І. Антонич) [Загнітко 2007: 136].

У наведених працях різнобічно представлено застосування структурних методів та прийомів аналізу прийменникових одиниць. Зокрема, використовували контекстологічний і дистрибутивний аналіз для виявлення сполучуваності прийменників, методи квантитативного аналізу для отримання об'єктивних даних про парадигматичні й синтагматичні властивості лексико-граматичного класу прийменників. Застосування контекстно-ситуативного аналізу дискурсу дає змогу дослідити специфіку функційних характеристик прийменників у певних різновидах тексту.

На думку багатьох науковців, аналіз прийменника слід здійснювати відповідно до того чи іншого реченнєвого аспекту, оскільки в межах останнього найвичерпнішою постає кваліфікація його відповідного статусу. Закономірності й основні засади лексикографічного опрацювання з послідовним встановленням семантики ґрунтуються виключно на врахуванні контекстного оточення прийменника, методики трансформаційного аналізу, фіксації умов, у яких вживання прийменника або його заміна іншою одиницею неможливі, та перифразування (кількість значень у прийменника встановлюють кількістю перифраз) з підстановкою в тому самому контексті замість прийменника повнозначного слова, суттєвим постає розмежування ознак прийменника, що переходять, і селективних, детермінованих контекстом [Никитина 1979: 13].

Для визначення семантичної структури прийменника зазвичай застосовують метод компонентного аналізу. Значення прийменникових конструкцій розщеплюють на складові компоненти, семи і визначають їхню структурну організацію та граматико-семантичні зв'язки між лексичними одиницями в межах прийменниково-відмінкової конструкції. Особливої уваги у цій царині заслуговують дослідження І. Вихованця [Вихованець 1975, 1980, 1986, 1987, 1992, 1998а, 1998б, 2002, 2004] та А. Загнітка [Загнітко 1996, 2004, 2007 та ін.].

Однак семантичні дослідження прийменників у структурному та функційному аспектах передбачають аналіз семантики цілої прийменникової конструкції. Результати попередніх досліджень не дають однозначної відповіді на питання про те, що позначають саме прийменники, а не вся прийменникова конструкція, і чому вони мають настільки велику кількість варіантів сполучуваності. З огляду на це, звертаємося до когнітивнолінгвістичного підходу, який дає змогу простежити мотивацію наявних способів мовної репрезентації просторового досвіду людини та послідовно пояснити шляхи розвитку значення та сполучуваності слів.

1.3.1. Методи когнітивної лінгвістики у дослідженні семантичних відношень

Когнітивна наука є комплексною, сформованою на межі філософії, лінгвістики, психології, антропології, нейронауки та досліджень штучного інтелекту. І природна мова в когнітивних дослідженнях є одним із найважливіших об'єктів, оскільки саме за допомогою мови можна об'єктивізувати розумову (ментальну, мисленнєву) діяльність, тобто вербалізувати її. „Природна мова є продуктом людського розуму. Вона є частиною нашої спільної когнітивної організації та стосується сприйняття, міркування, уяви, і, найголовніше, досвіду нашого тіла й навколишнього світу. Тому підхід, який буде прийнято в будь-якому дослідженні людської мови, повинен брати всі ці аспекти до уваги: він повинен бути пізнавальним. Мета когнітивної лінгвістики, як і всіх когнітивних наук, — пояснити, як працює розум. Було б, насправді, досить дивно розглядати мову як автономний „модуль“, наче він відділений від людей, які використовують його з метою спілкування“ [Radden 2008: 387]. Когнітивні та мовні структури перебувають у певних співвідношеннях, тому вивчення мови — це опосередкований шлях дослідження пізнання. Предметом дослідження когнітивної лінгвістики є зв'язок мовних форм зі структурами людських знань, роль мови у процесах пізнання та осмислення світу, його концептуалізація та категоризація, проблема співвідношення концептуальних систем із мовними, наукової та наївної картин світу з мовною. Концептуальна теорія пропонує такий погляд на значення, за якого ідеї та поняття є реальними сутностями у свідомості людей; за допомогою мови вони позначаються звуками, так що їх можна передавати зі свідомості одного індивідуума у свідомість іншого [Чейф 1975: 90–91].

О. Кубрякова вважає, що когнітивна лінгвістика опрацювала свій метод, який передбачає „постійне співвіднесення мовних даних із іншими досвідними сенсомоторними даними на широкому культурологічному, соціологічному, біологічному і — особливо — психологічному тлі“, і що „метод когнітивної

науки полягає передусім у спробі поєднати дані різних наук, гармонізувати ці дані та знайти смисл у їх кореляціях та співвідношеннях“ [Кубрякова 2004: 479]. Когнітивна лінгвістика послуговується набутками всіх попередніх мовознавчих парадигм і опрацьовує класичні проблеми лінгвістики, філософії, психології стосовно зв'язків між мовою та мисленням, однак розглядає їх у категоріях знання: мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знаннями, ментальні структури та процеси у свідомості (пам'ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо). Головна ідея когнітивної лінгвістики як нового напрямку полягає у тезі, що мовна здатність людини є частиною її когнітивної здатності.

Однак погляди на методи когнітивної лінгвістики неоднозначні. Невизначеність методу дослідження стала причиною заперечення когнітивної лінгвістики як окремої парадигми у мовознавстві. Цю проблему розглядає С. Мартінек і зазначає, що „лінгвістичні студії когнітивного напрямку спрямовані передусім на пошуки когнітивного аналога — відповідної концептуальної структури — для кожної мовної одиниці, що дає змогу повному підійти до аналізу багатьох мовних явищ“ [Мартінек 2011: 25]. Критику методів когнітивної лінгвістики здебільшого спрямовано на застосування лінгвістичної інтроспекції / інтуїції дослідника. Обґрунтовуючи важливість інтроспекції та аналізу власної мовної інтуїції, А. Вежбицька звертається до твердження Дж. Локка про те, що інтроспекція повинна бути глибокою, строгою і тривалою, щоб бути плідною. Крім того, А. Вежбицька додає, що інтроспекція однієї людини може бути помилковою, тому варто залучати до лінгвістичних розмірковувань кількох носіїв мови [Wierzbicka 2010: 92]. В. Чейф вважає, якщо поняття існують у нашій свідомості, то саме там їх і треба шукати; а якщо висновок структуралістів про неможливість використання таких спостережень неминучий, то мова для нас ще довго залишатиметься значною мірою загадкою. В. Чейф також апелює до спостережень О. Єсперсена: „Де я знаходжу змістові сутності (content-entities)? — „У свідомості“ [Чейф 1975: 93].

До методології когнітивної лінгвістики належить метод концептуального

аналізу [Жаботинская 1997, 1999а, 1999б, 2004; Кубрякова 1994; Попова 2001, 2007; Стернин 2001; Ясіновська 1996]. О. Кубрякова розрізняє семантичний та концептуальний аналіз за метою кожної з цих методик. Семантичний аналіз „спрямований на експлікацію семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, що її реалізують, і веде до пояснення слова“, а концептуальний аналіз передбачає „пошук спільних концептів, які підведені під один знак і наперед визначають буття знака як когнітивної структури“ [Кубрякова 2004: 372]. Тобто метою концептуального аналізу є дослідження знань про світ, тимчасом як мета семантичного аналізу — пояснення слова. Концептуальний аналіз, стверджує О. Кубрякова, спрямований на побудову „концептуальної картини слова“ — відображення найбільш уживаних контекстів слова, констатацію всіх напрямків, за якими відбуваються перетворення семантики слова, а також рекомендацію до повнішого лексикографічного представлення значення слова. Семантичний аналіз, на думку С. Жаботинської, виявляє семантичні компоненти, які сприяють адекватному тлумаченню знака, кінцевою метою концептуального аналізу стає побудова концептуальної моделі того інформаційного фрагмента, який фіксує знак [Жаботинская 1999: 12]. Для цього елементи значення мають бути особливим чином згруповані, впорядковані та взаємопов'язані. Інструментами такого впорядкування є концептуальні структури: пропозиції, фрейми, мережі, прототипні моделі тощо [Жаботинская 1997, 1999а, 1999б, 2002, 2004]. Використовують різні прийоми аналізу залежно від мети дослідження. Метод концептуального аналізу є важливою для відновлення структури концепту та його місця у мовній картині світу досліджуваного культурного соціуму. Засобами вербалізації концепту на мовному рівні можуть бути лексичні, фразеологічні та паремійні одиниці (деякі науковці долучають також тексти); концептуальний аналіз полягає у фіксації та інтерпретації смислу цих одиниць, що, на думку М. Слободян, зближує його з семантичним аналізом — концептуально-семантичний аналіз (В. М. Телія, А. Вежбицька, Р. Джекендофф) [Слободян 2009: 106].

В основі застосованого концептуального аналізу лежить підхід Р. Ленекера до граматики як сукупності символічних структур. Р. Ленекер стверджує, що лексика, морфологія та синтаксис утворюють континуум символічних структур, які цілком довільно поділяють на окремі компоненти граматики. У довільному зв'язку семантичних і фонологічних структур полягає символічна природа мови. Семантична структура — це спосіб концептуалізації, який використовують для лінгвістичних цілей, зокрема як значення висловів. До фонологічних структур Р. Ленекер зараховує не лише звуки, але й жести, й орфографічне представлення. Символічна структура полягає у зв'язку між семантичною структурою та фонологічною структурою, так що кожна може викликати іншу. Отже, символічна структура є біполярною: є семантичний і фонологічний полюси [Langacker 2008: 14–16]. Р. Ленекер запровадив опис граматизованих концептів за допомогою схематичного відображення їхньої символічної структури, у такий спосіб наочно довівши дію одного з когнітивних механізмів — схематизації [Langacker 1987, 2007: 91–135].

Другою методологічною основою концептуального аналізу прийменників є теорія принципової полісемії, запропонована А. Тайлером і В. Евансом у низці праць [напр., Tyler, Evans 2003 та ін.]. Згідно з цією теорією різні значення однієї мовної одиниці утворюють семантичну мережу. Зв'язок між різними значеннями вмотивований зовнішніми (напр., особливості просторової сцени) або внутрішніми (напр., походження значення від іншого, яке вважають базовим) чинниками та дією когнітивних механізмів. Побудова моделі семантичної мережі починається з визначення протосцени прийменника, і шляхом аналізу множини вживань мовної одиниці визначають відмінні значення, які й є вузлами семантичної мережі.

Низка науковців, зважаючи на те, що більшість висновків у дослідженнях когнітивного напрямку ґрунтується на лінгвістичній інтроспекції вченого, вимагає застосування також емпіричних або експериментальних методів для підтвердження запропонованих дослідниками експлікацій [див. Gonzalez-Marquez et al. 2007]. Л. Талмі вважає, що результати, отримані шляхом

лінгвістичної інтроспекції, мають корелювати з результатами, отриманими із застосуванням інших методів, зокрема із застосуванням корпусу певної мови або психолінгвістичного експерименту [Talmy 2000: 5]. С. Мартінек зазначає, що в лінгвістиці вже існує добре розроблена методика проведення досліджень із залученням різного типу матеріалів для аналізу певних мовних явищ, яку польський дослідник Є. Бартмінський запропонував ще в 1998 році [Мартінек 2011: 25]. За Є. Бартмінським, лінгвістичний аналіз має спиратися на дані, вилучені з трьох найважливіших джерел: системи мови, матеріалів анкет і текстів, і саме такі комплексні дані мають бути верифіковані на ґрунті інтуїції дослідника [Bartmiński 1998: 66]. У сучасних лінгвістичних пошуках переважно до уваги беруть експериментальні дані, отримані в результаті проведення психолінгвістичного експерименту чи аналізу масиву реального вживання мовних одиниць.

Аналіз базових концептуальних структур важливо здійснювати, керуючись статистичними характеристиками мовних засобів. Є. Бартмінський вважає, що „кількісний аспект мови спирається на принцип правдоподібності“, і зауважує, що „часто вживані слова зазвичай є багатозначними і короткими, а рідковживані — навпаки, як правило, довші й переважно однозначні“ [Бартмінський 2015: 77]. Зважаючи на високу частотність прийменників і глибоку граматичну вкоріненість концептуальних структур, які вони репрезентують, необхідно застосувати різноаспектний концептуальний аналіз для їх дослідження.

Отже, концептуальний аналіз здійснюють на кількох рівнях: системи мови, мовлення, безпосередніх реакцій і сталих висловів. Важливим із погляду когнітивістів є залучення лінгвістичної інтроспекції, яка ґрунтується на даних спостереження та підкріплена експериментальними та статистичними методами, а також опрацюванням великих масивів мовних даних, які забезпечують корпуси текстів.

1.3.2. Корпус текстів як фактологічна база дослідження прийменників

Для лінгвістичних досліджень другої половини ХХ ст. — початку ХХІ ст. властиві поява та стрімкий розвиток корпусної лінгвістики, яка надає такий інструмент дослідження, як лінгвістичні корпуси текстів, що слугують потужною інформаційно-лінгвістичною підтримкою для вивчення різних аспектів мови. У сучасній лінгвістичній науці існує декілька визначень текстового корпусу. Йдучи за працями [Демська 2011: 83–89; Кульчицький 2015; Костирко 1991; Фрэнсис 1983: 234; Широков 2005: 12–13], під текстовим корпусом розуміємо призначену для різноманітних досліджень лінгвістично компетентно описану сукупність мовних чи мовленнєвих даних, поданих в електронній формі та споряджених відповідним спеціалізованим програмним забезпеченням. Виконання функції інструменту дослідження корпусом текстів можливе лише за умови, що він лінгвістично роззначений (на морфологічному, синтаксичному та семантичному рівнях) та репрезентативний за обсягом [Бугаков 2006а: 4]. Використання лінгвістичних корпусів текстів значно економить зусилля та звільняє дослідників від багатьох видів кропіткої роботи.

Застосування корпусів текстів у дослідженнях мови в когнітивному аспекті набули значного поширення [Glynn 2014; Janda 2013; Grondelaers et al. 2007; Stefanowitsch, Gries 2007]. Ф. Боєрс зазначає, що „корпусобазований аналіз (corpus-based analysis) надає безперечні переваги: 1) відносна частотність уживань може вказувати на центральність одних значень у категорії порівняно з іншими; 2) репрезентативні приклади з мовленнєвих вживань великої спільноти можуть містити проблемні випадки, які можна „забути“ під час дослідження на основі випадкових прикладів чи інтроспекції“ [Boers 1996: 34]. У лінгвістичних дослідженнях часто використовують дані корпусів текстів, щоб верифікувати теорію або гіпотезу: підтвердити, спростувати чи уточнити її. Визначення корпусної лінгвістики як методу лежить в основі цього напрямку до використання корпусних даних у лінгвістиці [McEnergy, Hardie 2012: 6]. М. Фабішак і Б. Конат пропонують алгоритм процедури дослідження в

корпусній когнітивній лінгвістиці [Fabiszak, Konat 2013: 133–137]. Спочатку формулюють досліджуване питання в поняттєвому апараті когнітивної лінгвістики, для чого використовують поняття метафоризації, концептуалізації та конструювання [див. Langacker 2008; Evans, Green 2006]. „Такий якісний опис дослідник далі має сформулювати в кількісних термінах, доступних для корпусного аналізу. Після цього він формулює передбачення, що стосуються відношень між змінними, у вигляді гіпотез, які містять кількісні терміни. Відтак тестує передбачення, висловлені в гіпотезах, на доступному корпусі. А далі дослідник має отримані результати переформулювати якісною мовою опису когнітивної лінгвістики“ [Fabiszak, Konat 2013: 133].

Оскільки значенню прикметника властивий високий ступінь узагальненості, а конкретне значення розкривається в контексті, у сполученні з іншими словами [Кучеренко 1973: 22], лише аналіз семантики службових слів у складі синтаксичних конструкцій дає змогу виявити множину аспектів їх використання, які не завжди очевидні під час дослідження семантики ізольованих слів [Крейдлин 1979: 9]. Досягнення мети вимагає проводити аналіз на репрезентативному матеріалі з метою забезпечення належного рівня достовірності результатів [Широков 2005: 373]. Отже, матеріал має бути достатньо великим за обсягом, а конкретні значення можна виокремити за певної частотності.

У корпусобазованих студіях важливо, щоб корпус дослідження відповідав набором своїх даних вимогам, які висувають мета та характер дослідження. Наприклад, для вивчення граматичних особливостей у сучасній природній мові у корпусі має бути морфосинтаксичне роззначення та усунено лексико-граматичну омонімію. Дослідження розмовної мови вимагає відповідного набору мовленнєвих даних. Корпус мови лише однієї людини з сумнівною достовірністю забезпечує відповідну основу для таких узагальнень, тому побудова корпусу, і, зокрема, збір даних, постає найважливішим питанням корпусної лінгвістики.

Найбільший перелік вимог до корпусу висувають дослідження

семантики. Кожне значення багатозначного слова реалізовано в певному семантичному контексті та переважно пов'язане з однією або кількома синтаксичними конструкціями, тому для виконання функції інструменту дослідження корпус має містити не лише граматичну інформацію різного гатунку, а й семантичне роззначення [див. Кустова 2004], зважаючи на особливості реалізації конкретних значень і валентні можливості слів. Прикладом семантичного роззначення може слугувати система тегів *The UCREL semantic analysis system (USAS)* [Archer].

Для дослідження прийменників англійської мови використовуємо Британський національний корпус Університету Бригам Янг [BYU-BNC], який має часткове семантичне роззначення, що істотно спрощує підготовку до аналізу англійських прийменників, оскільки англійська мова з погляду частиномовного розподілу має „гібридний характер“ [Левицкий 2011: 185], і формальні прийменники часто вжито в тексті як прислівники або частки. Базою даних вивчення прийменників сербської мови став Корпус сучасної сербської мови, а саме його варіант 2013 року [KSSJ 2013]. Оскільки Український національний лінгвістичний корпус Українського мовно-інформаційний фонду Національної академії наук України [УНЛК] поки що недоступний для широкого загалу, можливі лише дослідження на матеріалах Корпусу текстів української мови, розміщеному на інформаційно-довідковому порталі з української мови, розробленому працівниками Київського національного університету імені Тараса Шевченка [КТУМ]. КТУМ має низку недоліків, що ускладнює аналіз українськомовного матеріалу. Зокрема, КТУМ не подає жодних статистичних даних, що унеможливорює автоматичне підрахування частотності певних одиниць у корпусі, а також суттєво обмежений пошук колокацій, що позначається на верифікації функціонування певних синтаксичних конструкцій. Крім того, КТУМ не має семантичного роззначення, тому семантичний аналіз необхідно здійснювати лише традиційним неавтоматизованим способом. Наявність семантичної розмітки у корпусах текстів уможливила би проведення статистичного аналізу окремих значень

прийменників, що б забезпечило високу достовірність результатів під час побудови семантичних мереж прийменників.

Для аналізу кожного прийменника з наведених корпусів текстів вибрано по 1000 контекстів, що становить достовірну вибірку й дає змогу стверджувати про системність ментальних механізмів, які репрезентує досліджуваний матеріал.

1.3.3. Методи дослідження семантичних відношень прийменників

Методологічною основою аналізу семантики прийменників стали праці А. Тайлера й В. Еванса, Дж. Лакоффа, Р. Пшибильської, Д. Кліковац, Р. Ленекера, А. Герсковітц, Дж. Тейлора [Evans 2007; Evans, Tyler 2004a, б, 2005; Herskovits 1982, 1986; Klikovac 2006; Lakoff 1990; Langacker 2000, 2007; Przybylska 2002; Tyler, Evans 2003; Taylor 1993a]. Для опису семантики кожного прийменника застосовано концептуальний аналіз. Залучено зіставний метод для виявлення спільного та відмінного в концептуальних структурах в українській, сербській та англійській мовах. Порівняння семантики прийменників у різних мовах дало змогу виявити системні когнітивні особливості механізмів сприйняття й категоризації світу.

Використання статистичних даних у дисертації представлено певною мірою. У лінгвістиці досі немає однозначної відповіді, чи за допомогою статистичного методу можна визначити поріг семантичної релевантності та коли саме відбувається „перехід кількості в якість“, коли велика кількість вказівок на певну рису починає відображатись у якісних ознаках [Бартмінський 2015: 77]. Тому прийменники дібрано з урахуванням сукупності чинників: дані частотних словників української мови [ЧССУП; ОЧССУХП] (Додатки 1, 2), а також зважаючи на базові просторові відношення між об'єктами дійсності [Landau 1993, 1994; Talmy 2000; Гжегорчикова 2000; Voroditsky 2011 та ін.]. В англійській та сербській мовах відібрано семантичні кореляти українських прийменників для забезпечення системного представлення основних об'єктних відношень (див. частотність прийменників в українській, сербській, англійській

мовах — Додатки 1–4).

Вибір мов для дослідження зумовлено необхідністю зіставити семантику прийменників двох слов'янських мов різних підгруп (східнослов'янської — українська та південнослов'янської — сербська), а відтак порівняти визначені семантичні відношення з тими, які експлікують прийменники мови германської групи — англійської. Така послідовність аналізу пов'язана з тим, що в українській і сербській мовах семантика прийменникової конструкції частково залежить від відмінка іменника, тимчасом як семантика англійського прийменника є відносно автономною. Це дає змогу з'ясувати, які аспекти в семантиці прийменникової конструкції профілюють різні її складники, та виокремити значення власне прийменника.

Концептуальний аналіз прийменників української, сербської, англійської мов здійснено у кілька етапів. На першому етапі дослідження проведено попередній аналіз лексикографічних джерел для порівняння лексикографічних експлікацій прийменникових значень та аналіз словникових дефініцій прийменників [СУМ-11, СУМ-20, ВТССУМ, РСКJ, РСJ, Meriam-Webster, а також ЕСУМ, ERHiSJ, Фасмер, ЭССЯ], шляхом використання якого виявлено інваріанти, що утворили базу для подальшого вивчення прийменників і концептів, які вони репрезентують. Тлумачні словники здебільшого подають пояснення ситуативного вживання прийменників, описують семантику всієї конструкції, проте не відокремлюють власне прийменникового значення. Сербські тлумачні словники здебільшого першим подають темпоральне значення, засновуючись на високій частотності та меншій значеннєвій розгалуженості таких уживань. Українські й англійські словники насамперед визначають базове просторове значення.

Для аналізу відібрано 10 найчастотніших первинних простих прийменників української мови: *в* (*у, уві, вві*), *від* (*од*), *до, за, крізь, на, над* (*наді, надо*), *перед* (*переді*), *під* (*піді, підо*), *через*; 11 корелятивних непохідних прийменників сербської мови: *do, za, kod, kroz, na, nad* (*nada*), *od, pod* (*pada*),

*pred, preko, u*¹; 12 корелятивних прийменників англійської мови, серед яких не всі є первинними: *above, after, before, below, from, in, in front of, on, over, through (thru), to, under*.

Серед проблем укладання фактологічної бази прийменників було питання граматичної омонімії (ідентифікація еквівалентів слова, зокрема складених прийменників). Попередньо планувалося не залучати до аналізу прийменникові сполучення на кшталт *в/у межах, в/у напрямі/напрямку*, які визнано складеними прийменниками в сучасних українських граматиках та наукових дослідженнях, представлених у працях [Вихованець 1980; Колодяжний 1960; Лучик 2003а та ін.]. Окремо належить зазначити можливість входження простих прийменників до більших за складом конструкцій — еквівалентів прислівників (*на ходу, не в міру, на спад*), еквівалентів сполучників (*незважаючи на те що, у міру того як*) та еквівалентів слова у функції вставного слова (*на жаль, до речі, на нашу думку*). Проте після детального вивчення механізмів концептуалізації стало очевидним, що концептуальний зміст непохідного прийменника здебільшого зумовлює семантику еквівалента слова, до складу якого він входить, і зберігає активною образну схему, яка й мотивує утворення таких більших конструкцій. Ця думка підтвердилася й після дослідження фразеологізмів, до складу яких входять непохідні прийменники. Аналіз показав, що прийменникова схематизація простору та часу значною мірою мотивує значення фразеологізмів в українській, сербській та англійській мовах. Випадки входження прийменників до більших лексико-граматичних конструкцій вирішено не вилучати з аналізу.

На другому етапі вибрано 1000 контекстів для аналізу як достатню кількість із уживанням кожного прийменника з переліку із КТУМ, KSSJ 2013, BYU-BNC. Вибірку здійснено з підкорпусів художньої прози як найбільш багатогранного мовленнєвого матеріалу, не обмеженого стилістично.

Відтак на третьому етапі проаналізовано корпусний матеріал із

¹ Оскільки у KSSJ використано латинку, в аналізі матеріалу сербські приклади теж подано латинкою, окрім поодиноких випадків, які було залучено з інших джерел, надрукованих кирилицею (напр., словників).

використанням лінгвістичної інтроспекції. З'ясовано образні схеми прийменників і когнітивні механізми розширення семантики, побудовано моделі семантичних мереж прийменників. Опис семантичних відношень прийменників в українській, сербській, англійській мовах здійснено з урахуванням їхніх синтаксичних властивостей, застосовуючи підхід Р. Ленекера до мовних одиниць як символічних структур (див. параграф 1.3.1). Вихідними положеннями є такі: концептуальний зміст кожного прийменника засновано на образній схемі; для образної схеми прийменника необхідними є щонайменше два учасники, які номінують об'єкти дійсності — орієнтир і траєктор (див. параграф 1.2.3). На синтаксичному рівні образну схему репрезентує прийменникова конструкція, у якій головне слово (траєктор) керує прийменниково-іменниковою синтаксевою, залежне слово (орієнтир) підпорядковується головному за допомогою прийменника. В українській і сербській мовах прийменник вимагає від залежного слова певного відмінка, залежно від образної схеми та семантики дієслова, яке керує прийменниковою конструкцією. Відтворено семантичні мережі прийменників, для чого застосовано методологію А. Тайлера й В. Еванса, запропоновану в межах теорії принципової полісемії. Образна схема в семантичній мережі прийменника є базовим елементом, що має дві інтерпретації — перцептивну (засновану на зорових, тактильних, звукових відчуттях) та когнітивну (переважно метафоричну, яка співвідносить абстрактні концепти з матеріальним світом).

Крім урахування теоретичних засад когнітивної граматики, концептуальний аналіз прийменників формує низка загальнонаукових теоретичних та емпіричних методів і прийомів. Із теоретичних методів використано метод сходження від абстрактного до конкретного, метод ідеалізації, метод формалізації. Серед емпіричних методів дослідження вибрано методи спостереження, моделювання та порівняння. Із теоретико-емпіричних використано метод аналогії, абстрагування, дедукції, індукції та узагальнення. Для спрощення складних систем і процесів мовленнєвих взаємозв'язків у вибраних контекстах аналізу застосовано метод ідеалізації, що дало змогу

вилучити з розгляду вплив синтаксичного оточення на значення усієї прийменникової конструкції, щоб визначити концептуальний зміст прийменника — образну схему. На основі методу абстрагування сконструйовано протосцени прийменників, які стали початком для подальшого дослідження семантики прийменника. Далі застосовано метод сходження від абстрактного до конкретного, який полягає в умовному розчленуванні об'єкта дослідження, описі його властивостей за допомогою різних ознак елементів сцени та соціальних конвенцій, перетворюючи абстрактну семантику в сукупність зафіксованих мисленням конкретних уживань. Цей метод використано під час аналізу корпусного матеріалу, орієнтуючись на абстрактну протосцену прийменника та поступово вибудовуючи його семантичну мережу, прослідковуючи мотиваційні зв'язки між окремими значеннями. У такий спосіб семантика прийменника постає цілісно у всій своїй багатогранності, але вже у процесі мислення та мовлення, а не абстраговано.

Для унаочнення отриманих конструктів протосцени та її варіацій застосовано метод формалізації, який полягає у відображенні змісту та структури виведених сцен у схематичній формі. На підставі отриманих результатів за допомогою методу моделювання відтворено моделі семантичних мереж прийменників (див. Додаток 5). Модель семантичної мережі прийменника має ядерну зону (локативні відношення) та периферію (метафоричні вживання), що репрезентує концептуалізацію об'єктивних відношень і відображає її відмінності у різних мовах.

Використання методу спостереження, який спирається на роботу органів чуття людини, дало змогу отримати об'єктивну інформацію про розташування та переміщення об'єктів у природних умовах, що разом із застосуванням лінгвістичної інтроспекції допомогло проаналізувати ситуативні контексти різного типу. Метод порівняння уможливив виявлення подібності та відмінності прийменників у межах опозиції (як позитивний і негативний члени опозиції), у синонімічних парах, а також особливості семантики корелятивних прийменників у різних мовах. За допомогою методу аналогії визначено способи

розвитку деяких приєменникових значень. Застосування методу узагальнення дозволило звести всі отримані результати спостережень і аналізу приєменників до єдиної системи семантичних відношень і комплексного способу їх представлення. Використання методу індукції дало змогу на основі корпусних даних сформувавши цілісну картину про семантичні мережі приєменників, а метод дедукції — теоретично обґрунтувати отримані індуктивним шляхом висновки.

Четвертий етап дослідження концептуалізації семантичних відношень приєменника полягав у верифікації отриманого когнітивного опису у носіїв мови. Перевірено актуалізацію образних схем приєменників у фразеологізмах, для чого вибрано фразеологічні одиниці з приєменниками з [СФУМ; Трофимкина 2005; Конкульовський 2010; Merriam-Webster]. Образна схема непохідного приєменника здебільшого зумовлює семантику конструкції, до складу якої він входить, зокрема й формування значення фразеологізмів в українській, сербській та англійській мовах.

Висновки до Розділу 1

Отже, дослідження семантики приєменників є надзвичайно актуальним у лінгвістиці понад століття. Попередні дослідження в українському мовознавстві, попри детальне вивчення функціонування приєменників у мові, не дають однозначної відповіді на питання про те, що саме позначають приєменники (а не вся приєменникова конструкція) і чому мають таку велику кількість інваріантів сполучуваності. З огляду на це, звертаємося до когнітивнолінгвістичного підходу, який дає змогу простежити причини способів мовної репрезентації досвіду людини і послідовно пояснити шляхи розвитку значення та сполучуваності слів. Основними відкриттями когнітивної науки стали виявлення засад категоризації у функціонуванні мови як засобу пізнання й опису навколишньої дійсності та концептуальної метафори як механізму поширення категорії.

Когнітивний підхід до вивчення приєменників набув широкого розвитку у

світі. Найбільше досліджень провадиться на матеріалі англійської мови. Деякі аспекти прийменникової реалізації ментальної діяльності вивчено й у сербській мові. На матеріалі української мови таких досліджень не проводили, що зобов'язує до широкого і детального дослідження прийменникової семантики в українській мові.

Кількість семантичних відношень у прийменникових системах сучасних мов неоднозначна. Однак усі мовознавці, крім І. Кучеренка, погоджуються, що прийменник є релятивною одиницею, тобто позначає відношення між об'єктами дійсності. Мислення є винятково відносним (зважаючи на погляди окремої людини) і вже тому схематичним, що підтверджує граматики, яка, безумовно, є розгалуженою схемою мови, виведеною із множини мовленнєвих випадків, а прийменник — одна зі схематичних одиниць граматики. Оскільки структуралісти визнають різні типи лексичного значення: предмети, які існують у просторовому вимірі; явища, які існують у темпоральному чи абстрактному вимірах і які досить складно виявити чи описати (почуття, стан), отже, лексичне значення можуть мати і прийменники, які позначають певне „місце“ у схемі взаємодії двох об'єктів. Помилковість думки, що прийменник є не самостійним словом і нерозривно пов'язаний із відмінковою флексією, стає зрозумілою після зіставлення синтетичних мов із аналітичними, наприклад, української з англійською, у якій іменники не мають відмінкової парадигми, проте прийменники функціують подібно до українських прийменників, мають надзвичайно подібну структуру семантичної мережі. Сполучення прийменників із відмінковими закінченнями в українській і сербській мовах зумовлено винятково граматичною структурою мови, а не відсутністю лексичного значення у прийменників. Здатність вживання прийменника разом із різними відмінками, а також зі словами, які позначають просторові, темпоральні чи інші абстрактні явища, свідчить про значний семантичний обсяг прийменникової одиниці, тобто мережа конкретних смислів прийменника, які реалізуються в мовленнєвому вимірі, є великою, значно більшою порівняно з т. зв. повнозначними словами. Прийменник справді позначає місце розташування

через відношення між об'єктами, оскільки неможливо схематично відобразити розташування без участі інших учасників сцени — фігури і тла, відносно якого розміщено фігуру в тому „місці“, яке позначає прийменник. Це зумовлено особливостями сприйняття світу людиною та сформованим на такому ґрунті способом мислення. Оскільки така сцена існує й у просторі, й у часі, й у діях, почуттях чи станах, ми можемо говорити про концепт відносного розташування, тим більше, що прийменникові просторові схеми повноправно діють у мисленні. Усі об'єкти думки вступають у певні відношення, які завжди можна зобразити прийменниковими схемами. Значенням прийменника є схема розташування, а додаткові значення напрямку чи мети, які часто пов'язують із прийменниками у динамічних сценах, насправді є значеннями конструкції. Напрямок і мету профілюють динамічні дієслова та відмінкові закінчення, яких вони вимагають.

Застосування різних методів дає змогу здійснити різноаспектний аналіз фактичного матеріалу та забезпечити достовірність результатів дослідження. Ґрунтуючись на методологічних засадах когнітивної лінгвістики, здійснено поетапне дослідження семантики прийменників в українській, сербській та англійській мовах на матеріалі корпусів текстів. Значні досягнення в галузі корпусної лінгвістики суттєво спрощують процес підготовки даних до аналізу. Основним методом дослідження семантики прийменників є концептуальний аналіз, застосований разом із методом лінгвістичного опису до різнорівневого мовного матеріалу: системи мови, писемного мовлення та фразеології. Під час дослідження важливо залучати метод лінгвістичної інтроспекції, підкріплений емпіричними та статистичними даними, а також опрацюванням великих масивів мовних даних, які забезпечують корпуси текстів.

Основні положення цього розділу викладено в публікаціях [Орленко 2012а, в, 2013б, 2014а, б, 2015б].

РОЗДІЛ 2. ОБРАЗНА СХЕМА ЯК ОСНОВА СЕМАНТИКИ ПРИЙМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ, СЕРБСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

2.1. Емпірична основа семантики приєменників

С. Левінсон стверджує, що просторові уявлення є основою для великої частини наших непросторових уявлень, і це зумовлено тим, що простір є центральним когнітивним доменом для будь-якого рухомого створіння, а людське мислення є глибоко просторовим, оскільки більшість інформації про світ ми отримуємо перцептивно [Levinson 2003: 131]. Одним із тверджень когнітивної лінгвістики є фізична зумовленість мовленнєвих висловів, що називають **концептуальним втіленням** [Evans, Chilton 2010].

2.1.1. Сприйняття та концептуалізація простору

Сприйняття простору — один із перших елементарних виявів пізнання світу людиною [Гак 2000: 133–134], який одночасно характеризується множинністю (надмірністю) своїх операцій і спеціально налаштоване на функціонування в нормальних умовах життєдіяльності людини [Величковский 2006: 165]. Це зумовлює актуальність дослідження вербалізації категорії простору природними мовами [Weinsberg 1973; Talmy 1983; Topolińska 1999; Piper 2001; Глаз 2011]. Із філософського погляду поняття простору та субстанції (предмета, матерії) належать до головних категорій буття, причому простір розглядають як основну форму існування матерії [Кубрякова 2000: 84]. Універсальність мисленнєвої категорії простору підтверджують дані досліджень А. Вежбицької, яка серед набору семантичних примітивів виокремлює МІСЦЕ або ДЕ [Вежбицкая 1999: 141], тобто домен ПРОСТІР є не просто універсальним, а одним із базових, оскільки концепт МІСЦЕ належить до нечисельного переліку примітивів, за допомогою яких можна описати будь-яку ситуацію. У цій частині розглядатимуться основні особливості простору, які лежать в основі концептуальної системи людини й експлікуються приєменниками.

С. Потапенко, досліджуючи особливості вербалізації дійсності та

простору, зазначає, що немає єдності серед лінгвістів стосовно статусу категорії простору [Потапенко 2011: 13]. Так, одні дослідники вважають місце і простір логічними та концептуальними примітивами, які не можна звести до інших сутностей [Peterson 1996: 555; Вежбицкая 1999, 2001], а інші намагаються встановити витoki поняття простору в людській, а не математичній або філософській інтерпретації [Кубрякова 2004: 466; Brala 2009; Dirven 1993; Sullivan 1998]. Однак, видається, що відмінності у трактуванні простору пов'язані лише з вибраним аспектом дослідження — у контексті наукової чи наївної картини світу, тобто з огляду на оперування просторовими категоріями чи засвоєння знань про простір.

Сприйняття людиною простору ґрунтується, передусім, на візуальній перцепції. Та візуальна інформація, яку отримує людина з навколишнього світу, слугує вихідним пунктом для інтерпретації простору та породження його опису природною мовою [Кобозева 2000: 152–153]. За даними останніх досліджень у сфері зорового сприйняття, у людини під час її еволюції поступово формуються дві відносно автономні системи бачення світу: т. зв. **ЩО-система** (what-system) і **ДЕ-система** (where-system) [див. Landau 1993]. Одна з них слугує для розпізнавання об'єктів у полі зору, забезпечує спостереження за тим, що оточує людину, і головним її принципом виявляється протиставленні **фігури і тла**. Інша система слугує для визначення відстані між об'єктами, їх відносного розташування. Тут стрижневим є поняття протяжності того, що є перед людиною і навколо людини, і поняття місця як уявлення про те, що ми називаємо радше місцем розташування об'єкта [Кубрякова 2000: 88]. Функціонування цих двох систем підтверджують спостереження Б. Ландау про те, що головну роль у сприйнятті світу дітьми відіграє сприйняття об'єктів, руху і місць [Landau 1994: 261].

Людина вибирає певні геометричні та вимірні характеристики простору, які маркує мова і які утворюють патерни у концептуальній системі. Л. Талмі розглядає **систему уваги** (attentional system) як базовий патерн у когнітивному структуруванні простору. В основі просторового домену лежать аспекти і

властивості, на які звертає увагу людина у сприйнятті та осмисленні дійсності, які виявилися репрезентативними для категорії простору загалом чи для окремих просторових концептів [Talmy 2000: 177–252]. Хоч простір є тривимірним, часто просторові концепти репрезентовано як двовимірні явища, оскільки лише два аспекти потрапляють у фокус уваги.

Відповідно до фізіологічної моделі візуальної перцепції, концептуалізація простору має дві підсистеми. Одна містить усі схеми, які можуть існувати у просторі, цю підсистему може бути представлено як матрицю чи мережу, в якій статичні концепти релевантні **ділянці** (region) чи **точці у просторі** (location), а динамічні — **шляху** (path) і **місцю розташування** (placement). Другу підсистему утворюють конфігурації і взаємовідношення матерії першої підсистеми: об'єкт — частина матерії, яка концептуалізується як така, що має не лише зовнішні межі, а й внутрішні, з певними особливостями та характером її складників; та маса, яка концептуалізується як така, що не має меж у внутрішності для її виособлення і характеристики (сюди ж належать і множинні однорідні об'єкти, які сприймаються як маса у своїй сукупності, наприклад, *ліс* як сукупність дерев; *текст* як сукупність літер, слів та речень). Так, для матеріальної підсистеми простору обов'язковими є статичні відношення до матричної підсистеми простору: матерія може займати певну ділянку чи розташовуватись у певній точці простору [Talmy 2000: 180–181].

Отже, для повсякденного розуміння простору пріоритетними є топологічні властивості, на відміну від наукової картини світу, яка орієнтована на точні, метричні характеристики. Другий аспект — антропоцентричність, тобто концептуалізація простору відбувається за моделлю, яка спирається на уявлення про співвідношення частин людського тіла (human body part model [Talmy 2000]). В. Гак стверджує, що в усіх мовах назви частин тіла використовують для позначення напрямків або розташування частин предметів [Гак 2000: 128] (напр., укр. *підніжжя гори, ліворуч (праворуч) від будинку і под*).

Третій аспект вивчення простору пов'язаний із ідеєю В. Топорова щодо

двох розумінь простору — за І. Ньютоном і за Г. В. Лейбніцем, відповідно до яких простір концептуалізується як відсторонений від людини-спостерігача, абсолютний простір, або як „олюднений“ його присутністю, визначений „порядком співіснування речей“, відносний простір [Топоров 1983: 228]. Концептуалізація простору людиною та репрезентація його природною мовою представляють наївну картину світу, а отже відносний простір (зокрема див. дослідження [Подлеская, Рахилина 2000; Расулић 2006; Rasulić 2004]). Проте з цими двома підходами до вивчення простору пов'язаний і спосіб опису простору природною мовою: з погляду стороннього спостерігача та з погляду суб'єкта дії.

Виокремлюють обов'язкові характеристики простору, які є необхідними для перцепції: обмеженість і неоднорідність.

Обмеженість. Людина не може сприймати, усвідомлювати й уявляти собі нескінченну, необмежену величину, а лише певні частини простору, що зумовлено фізично та фізіологічно. Людина здатна охопити зором лише обмежений простір, у якому виокремлює дрібніші частини, деталізуючи й аналізуючи його. У зв'язку з цим, кінець або межа є необхідною психологічною опорою для сприйняття дійсності, а нескінченність — умоглядний, штучний конструкт [Лебедева 2000: 93]. Та навіть якби здатність візуальної перцепції не була обмежена полем зору, існує декілька фізичних чинників, які обмежують сприйманий простір: як-то куляста форма Землі; велика протяжність поля, моря і под., що разом із першим чинником унеможлиблює сприйняття об'єктів, які розташовано за ними; геологічні нерівності (такі частини ландшафту, як гори, є вищими і можуть перешкоджати сприйняттю нижчих місцин та об'єктів, перебуваючи на лінії погляду спостерігача). **Неоднорідність** простору тісно пов'язана з обмеженістю. Релевантність категорії простору зумовлена наявністю множини протиставлень, як і будь-якої іншої категорії. Основним протиставленням у межах категорії простору вважають протиставлення тла й фігури. Із цим протиставленням пов'язана також фрагментарність стандартної моделі переміщення у просторі, яка передбачає три основні елементи: вихідну

точку, кінцеву точку і шлях (траєкторію руху, яка з'єднує ці точки, і ті, що проходить об'єкт руху). У мовній концептуалізації руху може не бути інтервалу між вихідною і кінцевою точками — або він може виявитись „не в фокусі“, неакцентованим, невизначеним і т. ін. (це стосується дієслів типу *потрапити*, рос. *попасть* [Кустова 2000: 48], або ж окремо взятих прийменників *від* або *до*, інтервал опиняється у фокусі лише в контексті, в якому вжито обидва прийменники). Крім того, категорія простору містить низку структур: 1) типи просторів (залежно від вимірів): точка — лінія — поверхня — об'єм (обсяг); 2) організація простору — опозиції: центр / периферія; відкритий / закритий простір; 3) позиції об'єктів, їх просторова співвіднесенність (відносний простір): близько / далеко; справа / зліва; зверху / знизу 4) напрямки, орієнтація; координати; 5) міра довжини, відстані, поверхні, об'єму (обсягу) та ін.; 6) сприйняття простору: вигляд, аспект, кут, точка зору, підхід [Гак 2000: 127].

Поняттєві категорії, які деталізують основні характеристики простору, стають релевантними завдяки опозиційному механізмові мислення. Базовими просторовими опозиціями є вертикальна і горизонтальна опозиції, внутрішність — зовнішність, градуальне протиставлення поверхні (площі), опозиція частини і цілого. Р. Гжегорчикова визначає поняттєві категорії опозиції ВЕРХ—НИЗ [Гжегорчикова 2000: 78–79], які з деякими поправками є релевантними, а часом і визначальними, для решти просторових опозицій. **Вертикальність** визначає позицію об'єкта стосовно поверхні Землі; орієнтована на стандартну позицію людини (голова — верх, ноги — низ). Категорія вертикальності має значення для прийменникової системи — в локативній (укр. *під* — *над*) і лативній (пол. *znad*—*spod*; укр. *з-над* — *з-під*, контекстуально вертикальні *від* — *до*) зонах. **Внутрішність** — категорія опису об'єктів у формі вмістища. Має значення для локативної та лативної підсистем прийменників (*у будинку, поза межами чогось, із лісу*), а також для представлення семантичної структури назв деяких розмірів: глибина є тільки в об'єктів, які мають середину, внутрішній простір. **Поверхня** — характеристика об'єктів із межами, які можна визначити; ця

категорія є базовою у відношеннях між двома об'єктами, які Д. Кліковац називає НОШЕЊЕ (букв. 'носіння') і які репрезентує прийменник *на* [Кліковац 2007: 49], тобто якщо для категорії внутрішності визначальним є об'єкт-вмістище, то для цієї категорії ним є об'єкт-носій. Для горизонтальних опозицій релевантними є категорії **фасад** (перед, обличчя) і **тильна** (задня) **сторона**, пов'язані з уявленням про зовнішність людини (перед=обличчя, тил=спина) і напрямком руху (людина йде вперед). Таке уявлення переноситься на неживі об'єкти (шафа, будівля і т. ін.). Розрізняють об'єктивне розуміння локалізації та локалізацію в уявленні мовця / спостерігача (пор. *Машина стоїть перед / за автобусом*, вибір прийменника залежить від позиції машини відносно автобуса на лінії погляду спостерігача) [Гжегорчикова 2000: 78]. Опозицію ПРАВИЙ – ЛІВИЙ може бути встановлено тільки після того, як встановлено фасад. Це ж стосується і категорії **впорядкованості** (залежить від прийнятої точки зору, визначеного фасаду). Така умова, як і опозиція ПРАВИЙ – ЛІВИЙ, властива індоєвропейським мовам, проте не є універсальною. У мові австралійських аборигенів пормппураав (Pormpuraaw) її зовсім не використовують, орієнтування у просторі відбувається в термінах географічних напрямів, тобто сторін світу (північ, південь, схід, захід), наприклад, можна сказати „хлопець, який стоїть на південь від Марії, — мій брат“ або „посунь своє горня трохи на північ-північ-захід“ [Voroditsky 2011: 337–338]. Це означає, що специфікація опозицій культурно зумовлена, проте протиставлення як механізм структурування дійсності у нашій когнітивній діяльності є універсальним.

Опозиція ЧАСТИНА — ЦІЛЕ має більш абстрактний характер і виходить за межі простору [Гжегорчикова 2000: 79]. Хоча загалом усі базові просторові категорії у процесі пізнання виходять за межі простору, що й показує аналіз матеріалу, представлений у Розділах 2 і 3.

Концепт простору формує основу прийменників, як і деяких інших часток мови [Кубрякова 2000: 84]. Людина не мислиться поза простором, і людина не мислить світ без простору, характеристики просторового сприйняття переносяться і на сприйняття та вербалізацію тих концептів, які експлікують

абстрактні, не представлені фізично поняття [див. Гак 1969], що Дж. Лакофф і М. Джонсон називають онтологічною метафорою [Лакофф, Джонсон 2004: 35]. Такий ментальний механізм є причиною значної полісемії прийменників. Можна припустити, що прийменники як абстрактний клас слів накопичували переносні значення протягом століть.

2.1.2. Концептуалізація та мовна репрезентація часу

Оскільки час є базовим доменом, розгляньмо детальніше особливості концептуалізації часу. Як простір людина не може сприймати абстрактно, а лише частинами, у певних межах, так і час не мислиться як необмежена протяжність. Тому в когнітивній діяльності людини час є обмеженим, поділеним на різні за тривалістю відрізки. Момент відповідає місцю у просторі, точці, а триваліший проміжок часу — відрізок часу — співвідносний із відстанню у просторі. Якщо простір є тривимірним, а просторовий порядок реверсивним, то основна риса часу — його **лінійність і спрямованість**, якій реверсивність у межах однієї мови не властива [Вригт 2000: 7–8].

Існує принаймні три підходи до розуміння часу в науковій картині світу. Перший лежить в основі правил класичної механіки і був запроваджений І. Ньютоном. В. Кляйн підсумовує основні ідеї І. Ньютона в таких коротких параграфах [Klein 2009a: 10]:

а) Час не тотожний триванню. Це швидше порядок, визначений як „раннє“ або просте поняття, ніж якимось чином пов’язаний із минулим, теперішнім і майбутнім. Це не означає, що І. Ньютон не мав уявлення про *послідовність*; у дещо таємничий спосіб це виражено терміном „*aequabiliter fluit*“. Але й в абсолютному, як у відносному його розумінні, І. Ньютон прирівнює час до *тривання*.

б) Ми не можемо виміряти „реальний“ час, чим би він не був. Замість того ми вимірюємо тривання речей, до яких пристосовані наші відчуття. Це тривання є „відносним часом“; він вимірюється рухом, результат чого — година, день, рік і под.

в) Реальний час завжди той самий; крім того, час „тече“, і протікає рівномірно — що би це не означало. І. Ньютон не сказав, що час тече в одному напрямку, хоча це видається найбільш природним припущенням. Однак про це сказав А. Айнштайн, увівши поняття „системи координат“ у свою теорію про відносний час. Реальний час, за І. Ньютоном, жодним чином не пов'язаний ні з чим „зовнішнім“, зокрема, з жодним спостерігачем.

Як і простір, час концептуалізується з позицій **антропоцентризму**, насамперед тому, що людина нездатна виміряти абсолютний, реальний час, у зв'язку із чим Г. В. Лейбніц зовсім заперечує абсолютний час і абсолютний простір, говорячи, що час і простір цілком відносні. Емпіричні дослідження часу ускладнені тим, що в разі використання усвідомлення часу подій, можуть виникати систематичні помилки. На думку Б. Величковського, ці помилки можна пояснити фундаментальною здатністю нашої свідомості „редагувати“ як віддалене, так і безпосереднє минуле. Питання про час, який людина сприймає й оцінює, треба також відокремлювати від двох інших питань, які стосуються часових параметрів власне перцептивної обробки: 1) скільки часу треба для сприйняття певних властивостей, предметів і подій (проблема мікрогенезу); 2) скільки часу потребує післядія сприйняття (проблема сенсорної пам'яті) [Величковский 2006: 186].

Розуміння часу як відносної величини дає змогу виокремити ще одну характеристику часу — **циклічність**, яка забезпечує систему виміру часу. Деякі події, які надходять і завершуються сезонно, є циклічними, тобто вони повторюються з інтервалами, які ми вважаємо рівними [Klein 2009a: 5]. Це пов'язано із циклічним рухом Земної кулі навколо Сонця і своєї осі, що зумовлює очевидну зміну дня і ночі та сезонів. За моделлю структурування простору, відбувається й концептуалізація часу [див. Падучева 2000]: критерій **неоднорідності** простору завдяки механізму концептуальної метафори стає релевантним і для структурування часу.

Дж. Лакофф і М. Джонсон визначають три метафори, які репрезентують розуміння часу в англійській мові: ЧАС — ЦЕ ГРОШІ (*You need to budget your*

time), ЧАС — ЦЕ ОБМЕЖЕНИЙ РЕСУРС (*You're running out of time*), ЧАС — ЦЕ ЦІННИЙ ПРОДУКТ (*Thank you for your time*) [Лакофф, Джонсон 2004: 28–30]. Оскільки ці метафори перебувають у відношеннях підкатегоризації, вони утворюють когерентну систему. Однак це стосується англійської мови (та здебільшого європейських мов), але властива американській картині світу модель часу як скінченного ресурсу не діє в Індонезії [Бородицьки 2010], що засвідчує лінгвокультурологічну зумовленість концептуальних метафор.

Дж. Лакофф і М. Джонсон виокремлюють ще дві метафори, пов'язані зі сприйняттям часу: ЧАС — ЦЕ РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ (*Time flies*); ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРИЗЬ НЬОГО (*We're approaching the end of the year*). Завдяки метафорі ЧАС — ЦЕ РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ час отримує орієнтацію „передня ↔ задня сторона“ у напрямку руху, тобто так само, як будь-який рухомий об'єкт. Майбутнє обернене до нас передньою стороною — „обличчям“ — і рухається до нас. Метафора ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРИЗЬ НЬОГО передбачає, що минуле перебуває позаду, а майбутнє попереду нас. На відміну від англійської мови, у мові американських індіанців аймара минуле перебуває перед людиною, а майбутнє позаду [Boroditsky 2011: 336]. Ці метафори когерентні, обидві імплікують, що, з нашої точки зору, час рухається *повз нас*, і утворюють підкатегорію метафори ЧАС РУХАЄТЬСЯ ПОВЗ НАС [Лакофф, Джонсон 2004: 68–73]. З. Кевечеш [Kövecses 2002: 33–34] і К. Мур [Moore 2006] також у своїх працях зазначають ці дві метафори, хоча й із дещо іншим формулюванням, але К. Мур говорить про функціонування ще однієї метафори ПОСЛІДОВНІСТЬ — ЦЕ ВІДНОСНЕ ПОЛОЖЕННЯ НА ШЛЯХУ, яка є нейтральною стосовно перспективи.

В. Еванс знаходить твердження в когнітивній нейрології, які вказують на існування нейромеханізму під назвою *перцептивний момент*, який триває від долі секунди до 2–3 секунд і в межах якого перцептивна інформація різного походження (візуальна, аудіальна тощо) інтегрується в єдине сприйняття. Наше сприйняття часу походить із послідовності перцептивних моментів, пов'язаних з рудиментарною пам'яттю. Зв'язок між теперішнім перцептивним моментом і

тим, який ми затримали у пам'яті, уможливорює сприйняття проміжку часу й утворює основу нашого відчуття часу. Сам перцептивний момент є основою нашого сприйняття теперішності. В. Еванс підсумовує, що часові поняття належать до понять суб'єктивного, внутрішнього походження, але на концептуальному рівні представлені метафорично. Суб'єктивне сприйняття передуює метафоризації, і забезпечує рудиментарний рівень концептуальної структури, який слугує цільовим доменом для метафоричного перенесення [Evans 2005a: 33–37]. Таке розуміння відповідає підходу Р. Ленекера, який відносить час до основних доменів, що засновані на фізичних і нейрологічних характеристиках людини та функціюванні когнітивного апарату й не можуть бути зведені до інших доменів, але пов'язані з іншими доменами [Langacker 1987: 148–149]. Стосовно того, чому темпоральні концепти часто вербалізуються термінами інших концептів, В. Еванс наводить пояснення, яке запропонував Р. Джекендофф: суб'єктивний досвід нейрологічно слабше пов'язаний із концептуальним рівнем, тому структурований за допомогою концептів, заснованих на зовнішньому досвіді, щоб і для суб'єктивних концептів була доступною концептуальна система. Між іншим, існують і мовні одиниці (*зараз, тривання, одночасність* і т. ін.), які безпосередньо, без метафоризації кодують часові концепти, оскільки ми можемо свідомо забезпечити й оцінити тривання певного інтервалу, одночасність дії та інші аспекти часового досвіду, що експериментально доведено [Evans 2005b: 3–37]. В. Еванс пояснює і те, чому саме *рух* структурує часові концепти. Рух, по-перше, легко сприймається (Б. Ландау вказувала на головну роль сприйняття руху разом із об'єктами й місцями у сприйнятті світу дітьми — детальніше див. 2.1.1), а по-друге, властивий усьому (так, діти ще до набуття навичок рухатися самостійно своїм візуальним апаратом зауважують, що навколишній світ „рухається повз“ них) [Evans 2005b: 201–202].

Час концептуалізується як лінійний вимір і схематизується відповідно до горизонтальної осі в англійській, українській і сербській мовах (див. параграфи 2.1.2, 3.2). Проте така концептуалізація часу не універсальна. Різномірності

експерименти Л. Бородицьки свідчать, що носії мандаринської мови доволі часто використовують вертикальну вісь для представлення часу на протигагу носіям англійської мови (2,5% опитуваних використали вертикальну вісь для репрезентації часу лише в одному виді експерименту) [Boroditsky 2011: 334–335]. В українській мові також іноді можемо спостерігати вербалізацію часових концептів у сполученні з прийменниками, які репрезентують вертикаль (*Вийшли над вечір з пансіонату прогулятися... Під ранок помер пацієнт у сусідній палаті*). Це зумовлено розумінням часу як супровідного просторового виміру, який накладається на зовнішні системи сприйняття та виміру дійсності.

Т. Новак також розрізняє полі- та монохронічні культури. У поліхронічних час представлено як безперервний, нелінійний, вільний і невизначений, представники таких культур здатні виконувати багато завдань одночасно, без встановленої послідовності, імпровізуючи. У культурах монохронічних час трактують як дискретний, лінійний, ригористичний (строгий) і визначений, представники таких культур виконують завдання послідовно одне за одним, згідно з планом. Далі Т. Новак відзначає, що монохронічні культури сконцентровано на завданнях, а поліхронічні на стосунках між людьми [Nowak 2011: 308–309]. Згідно з такою концепцією українська, сербська й англійська мови як репрезентанти європейської культури належать до монохронічних культур, оскільки основними ознаками часу є лінійність, послідовність і неоднорідність. В українській, сербській та англійській мовах всі первинні прийменники структурують часові та інші абстрактні концепти за моделлю структурування простору, крім українських прийменників *о (об)* — вказує лише на точний момент (*Засідання кафедри розпочнеться об одинадцятій годині*) — і для й англійських прийменників *of і for* — репрезентують міжоб'єктні відношення в абстрактному домені.

2.2. Базові образні схеми прийменників української, сербської, англійської мов

Як уже зазначалося, прийменникові системи індоєвропейських мов

побудовані на протиставленні фігури і тла (Розділ 1.2.3). Таке протиставлення витворює образні схеми в мисленні людини. Базові образні схеми, релевантні для прийменникових систем англійської, сербської, української мов, такі: схема ВМІСТИЩЕ (*в* (*у, уві, вві, ув*) : *и: in*, схема ПОВЕРХНЯ (*на : на : on; по : по : over*), схема ПЕРЕШКОДА (*behind : за / iza : за; перед : pred (preda) : before; через / крізь : preko / kroz : through / across*); схема ШЛЯХ (*через / крізь : preko / kroz (kroza) : through / across*). Крім того, прийменникові системи відображають просторові опозиції. Чотири типи основних просторових опозицій розглянуто в Розділі 3.

2.2.1. Прийменникова репрезентація схеми ВМІСТИЩЕ

Одним із найчастотніших у вжитку в українській мові є прийменник *в* (*у, уві, вві, ув*) та його кореляти *in* та *и* в англійській і сербській мовах (Додатки 1–4). Семантика цього прийменника сильно розмита, як і в усіх непохідних прийменників. Однак центральним значенням конструкцій з *в* (+М. в.) є локативне (1.1): прийменник уживається на означення просторової конфігурації, де траєктор розташовано всередині орієнтира [СУМ-11-1: 270]. Такі відношення є протосценою прийменника *и* в сербській мові [РСJ 2011: 1333] та *in* в англійській [Merriam-Webster]. А. Вежбицька вказує на те, що концепт ВСЕРЕДИНИ (у межах домену ПРОСТІР), який семантизується за допомогою відповідних прийменників, може виступати в ролі лексичної універсалії [Вежбицкая 1999: 156].

(1.1) *У коробці сиділо троє кошенят.*

Український прийменник *в* сягає давньоруського **въ**, **въ(н)**- і праслов'янського **vъn* (іє. **on*) [ЕСУМ-6: 9]. З. Д. Попова відзначає, що, оскільки прийменник *в* походить від лексеми **vъn*, яка мала значення *всередину*, утворилася прийменниково-відмінкова форма *в / и* + М. в., що позначає локатив, усередині якого щось перебуває [Попова 2011: 407]. Старослов'янський **въ** зі знахідним відмінком пов'язувалося з індоєвропейським **ur-*, **ub-*, а вживання прийменника *в / и* + Р. в. походять від

давньоруського та старослов'янського *оу, ѡ, у* та від індоєвропейського **au-* 'у; від; з; вниз' [ЕСУМ-6: 9; Фасмер-4: 142], який також мав локативне значення 'при', у балтській групі стпрус. *au-* 'від', лтс. *au-manis* 'без розуму' [ERHiSJ-3: 1032], із чим і пов'язане вживання *у+Р.в.* з профілюванням не схеми вмістища, а зовнішньої локалізації у безпосередній близькості. В українській мові ці різні за походженням прийменники стали фонетичними варіантами одного прийменника, а у сербській мові усталилася єдина форма — *у* (*y*).

Отже, протосцені прийменника *в / у / in* (+М. в. в українській і сербській мовах) властиві такі характеристики: орієнтир має очевидні фізичні межі (стінки), між якими розташовано траєктор; існує і зовнішній простір, який перебуває поза межами орієнтира та протиставлений розташуванню траєктора (Схема 1), (1.2–1.4).

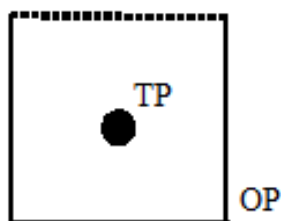

Схема 1. В / У / IN

Місце

(1.2) *У Тараса у шафах безліч старого одягу.*

(1.3) *Оčajan, on u susednom kafiću uključi za trenutak telefonsku sekretaricu i presluša poruke.*

(1.4) *...when the room became an architect's outline of people in a building made of lines and shadows.*

Варіацію Схеми 1 спричиняє вживання конструкції з *в / у / in* (+З. в.) у контексті з динамічним дієсловом. Варто зауважити, що не відбувається зміни у протосцені прийменника в жодній з аналізованих мов, значення руху і мети профілює дієслово, а також знахідний відмінок в українській і сербській мовах (Схема 1а). У сцені відбувається проникнення всередину орієнтира, проте прийменник профілює лише положення траєктора внаслідок описуваної дії.

Випадок (1.8) ілюструє віртуальне проникнення в межі орієнтира за допомогою телефону.

(1.5) *Вже при відході він вкладає наговорену касету в магнітофон.*

(1.6) *U prodavnicu ženskog rublja, gde je bila zaposlena, ona ušla je kao preporođena.*

(1.7) *Her boyfriend, Tylenol Jones, comes up to Ahmad **in** the hall.*

(1.8) *Він шукає її у друзів, телефонує у різні місця.*

В англійській мові для опису динамічних сцен часто використовують інший, похідний від *in*, прийменник *into*:

(1.9) *The world is quiet — the commuter traffic not yet started up, the night prowlers with their broken mufflers having at last crawled **into** bed.*

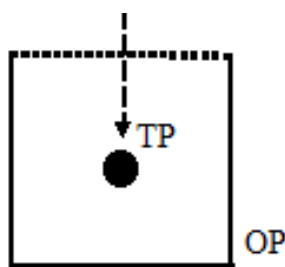

Схема 1а. В / U / IN

Випадки (1.10–1.12) ілюструють, що за допомогою когнітивного механізму, який базується на вживанні метафори вмістища [Лакофф, Джонсон 2004: 54–55], опозиція “зовні ↔ всередині” переноситься на природне середовище і простори, які не мають видимих або чітко окреслених меж (Схема 1б).

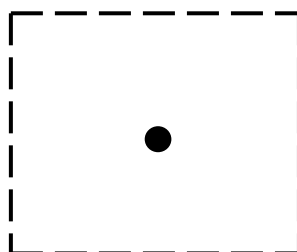

Схема 1б. В / U / IN

(1.10) *Він оповідатиме про різні способи легкого існування у Львові.*

(1.11) *Toplina takvog glasa može se naslutiti noću negde visoko između dva*

usamljena ženska koraka koji odzvanjaju u noćnom gradu.

(1.12) *His adventures that day are proved by the hoofprint, sharp and clear, that Buraq left on the Rock beneath the sacred Dome in the center of Al-Quds.*

Оскільки люди нездатні у певний момент часу охопити (побачити) світ як цілісність, а бачать тільки його частини, то поміщають видиме в рамки, окреслюють межі предметів і явищ навколишнього світу, зосереджуючи увагу на певному (конкретному) просторі: “Ми концептуалізуємо поле зору як вмістище, а те, що бачимо — як вміст усередині нього” [Лакофф, Джонсон 2004: 55]. Отже, в окреслений простір може бути вміщено інший предмет. У нашому сприйнятті простір стає ВМІСТИЩЕМ і тоді, коли його межі визначають інші чинники:

(1.13) *У конверті квиток на поїзд до Праги і короткий лист від консьльйорі, в якому сказано, що К. мусять терміново виїздити зі Львова.*

(1.14) *Потім С. зробить кілька знімок так, щоб найсуттєвішим у кадрі була різна К.*

(1.15) *У світлі спалаху він бачить, що всі вони на висоті Цитаделі.*

(1.16) *U toj zbirci bile su ispisane trideset i dve najlepše pesme persijskih i arapskih pesnika, i u tim pesmama sve se sjalo i orilo od ruža, zumbula, vina...*

(1.17) *The infidels' torments in the furnaces of Jahannan are well described in the seventh and eleventh and fiftieth of the suras of the Book of Books.*

Якщо в (1.13) *конверт* є очевидним вмістищем, у який вкладають лист, квиток або щось подібне, то *кадр* у (1.14) — метафоричне вмістище. Кадр є аналогом поля зору, тільки його вимір обмежений об'єктивом, розмір може варіюватися, залежно від бажання фотографа; і лише на фотографії можемо бачити, як те, що було у кадрі, потрапило у визначені межі. Але фотографія є двовимірною, це — поверхня, на яку нанесене зображення (Схема 2), яке потрапило у *кадр*. Отже, кадр, як і поле зору, є вмістищем, а продукт певних операцій — фотографія — лише відбитком вмісту кадру. *Спалах* (1.15), подібно до поля зору, вихоплює обмежений фізичний простір, створює межі орієнтира. *Лист* — текст, написаний на папері, концепт ТЕКСТ метафорично

структурований у термінах вмістища (структурна метафора відповідно до [Лакофф, Джонсон: 31–35]) (1.12), (1.16), (1.17).

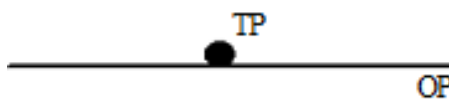

Схема 2

Руками людина тримає, бере, кладе і виконує інші операції так, що руки виступають орієнтиром, а предмети, з якими виконують маніпуляції, — траєктором (1.18–1.20). Долоню можна скласти таким чином, що всередину можна буде чогось налити, насипати або покласти. І незважаючи на те, що рука не завжди може вмістити повністю предмет, все одно діє метафора вмістища

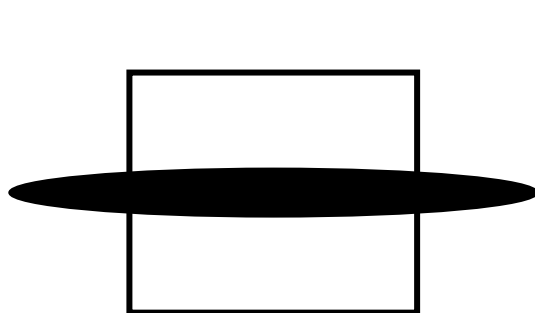

Схема 1в. В / U / IN

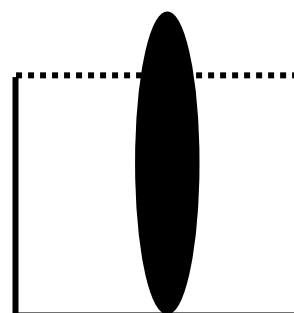

Схема 1г. В / U / IN

(Схема 1г). Так само, якщо інший траєктор частково вміщено всередину іншого орієнтира (1.21) (Схема 1в). У реченні (1.22) локативні відношення теж структуровано метафорою РУКА — ЦЕ ВМІСТИЩЕ, крім того накладається синекдоха: пальці є частиною руки.

(1.18) *Себастьян тримає в руках фотографію за фотографією.*

(1.19) *...on se naglo okrete, i prišavši žurno baci na sto onu plavu sveščicu koju je držao u rukama.*

(1.20) *She shifts her heavy books in her arms*

(1.21) *Хлопець у вусі мав грубий кульчик.*

(1.22) *Катерина тримала в пальцях якийсь листок.*

Одяг і взуття є очевидною оболонкою, тіло людини вміщується всередину одягу (1.23–1.28), як і будь-який інший об'єкт можна помістити в обгортку (1.26).

(1.23) *Вони попереодягаються у чудернацькі костюми.*

(1.24) *Bio je to mladić u farmercima, u plavoj košulji i mrkom kaputiću.*

(1.25) *A pretty girl in a white coat came out to him...*

(1.26) *Ona ga je zagrlila pruživši mu kutiju u zlatnoj hartiji s mašnicom.*

Зібрана разом велика кількість однорідних траєкторій теж концептуалізується як ВМІСТИЩЕ (1.27–1.29) (Схема 1.2).

(1.27) *Za vijuni miđ diđ був у пробивній чоті.*

(1.28) *...razboriti ljudi koji su radili sa njim u vojsci...*

(1.29) *She will sing a solo in the choir.*

Схема 1.2. В / U / IN

Форма

Р. Ленекер зазначав, що форма об'єкта також зазвичай є частиною нашої ментальної репрезентації цього об'єкта [Langacker 1987: 208–209]. Ґрунтуючись на цьому В. Еванс і А. Тайлер описали один із типів відношень, які репрезентує англійський прийменник *in*: якщо форма обмеженого орієнтира безпосередньо пов'язана з його межами, то *in* може позначати відношення, у яких форма орієнтира становить і сутність об'єкта, і його межі [Tyler, Evans 2003: 196].

Подібний механізм актуальний і для носіїв української та сербської мов.

(1.30) *Треба поставити стільці в коло* (Схема 1.2а).

(1.31) *Станьте в одну лінію* (Схема 1.2б).

(1.32) *Unutra zlatastoj hartiji našao je samo jednu prigodnu sveću za jednokratnu upotrebu u vidu neke ljuštune pune plave prašine.*

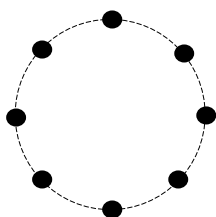

Схема 1.2а. В / U / IN

Схема 1.2б. В / U / IN

Особливим типом орієнтирів є речовини, які також концептуалізуються як вмістища. Наприклад, повітря — всеохопна субстанція, яка має видимі для

людського ока межі, що визначаються поверхнею землі та води; повітря орієнтоване вгору — все, що вище поверхні землі та води, перебуває у повітрі (Схема 1.3). У (1.35) переносне використання конструкції *in the air* зумовлено структурною метафорою, на основі якої абстрактні концепти структуровано у мові термінами простору. Механізм концептуальної інтеграції просторової сцени перебування предметів у повітрі застосовано до концептів ментальної діяльності на основі прототипу фізичного розташування людини та фізичної діяльності. Все, що не має опори (основи), тобто не торкається землі чи інших

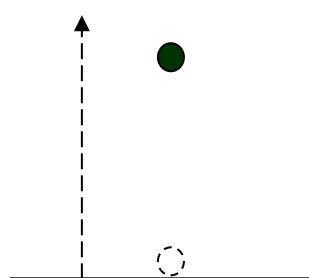

Схема 1.3. В / U / IN

предметів, які стоять на землі, перебуває у повітрі.

(1.33) *Φ. допоможе С. піднятися у повітря, він буде тягнути трос.*

(1.34) *Goluža objektivno, stvarno, ostade da lebdi u vazduhu, uprkos zakonima zemljine gravitacione sile...*

(1.35) *The task hangs in the air just above his insomniac face like a cobweb with a motionless spider in the center.*

За допомогою прийменника *в* та його корелятивів може бути описано сцену проходження крізь щось, за чим безпосередньо розміщено ціль (1.36). Орієнтир може бути одночасно межею або частиною більшого об'єкта: у (1.39) задіяно механізм синекдохи та механізм метонімії в (1.37) — *в артикуляцію* (зовнішні фізичні вияви мовленнєвого апарату, які забезпечують артикуляцію), в (1.38) — *и оці* (вираз очей, з яким пов'язане ставлення мовця до сказаного). У (1.37) і (1.38) погляд траєктора спрямовано на фізичне тіло, у якому „розташовано“ сутність, тобто ФОРМА — МЕЖА ОРІЄНТИРА; зміст (суть) обмежений формою, ЗМІСТ (СУТЬ) — ОРІЄНТИР.

(1.36) *Пробійна чота вибігала через вулицю в браму того будинку,*

перебігала через подвір'я і вбігала у пролом до колій.

(1.37) *Весь час Кріста уважно вдивляється в Себастьяна, в руки, зміну виразу очей, вона вдивляється в артикуляцію.*

(1.38) *On tada reče nešto toliko neočekivano da ona ostavi merdevine gde su i zagleda se u njegove oči.*

(1.39) *But Tylenol wants no part of a truce; he gives Ahmad a sneak punch in the stomach that pops all of the air out of him.*

Системними є метафоричні вживання прийменників *в / u / in* на позначення темпоральних відношень, абстрактного та ментального простору. Метафоричне переосмислення прийменника *в* для мовної концептуалізації часових відрізків (*у минулому, в майбутньому, у той час*), емоційних станів (*у відчаї*), соціальних станів (*у жалобі, у затишку, у безпеці*) зумовлено актуалізацією схеми ВМІСТИЩА (Схема 1, Схема 1а).

Час

Момент і дещо триваліші часові явища концептуалізовано як предмет або певний простір. В українській і сербській мовах час, коли відбувається певна дія, концептуалізовано як вмістище, тому задіяно базову схему прийменника *в / u* + М. в. (1.40), (1.42). Динамічна сцена *в / u* + З. в. репрезентує схему, яка містить імпліцитне протиставлення конкретного часу абстрактному; у такій сцені представлено метафоричне входження траєктора в межі орієнтира з абстрактного часового простору (1.41), (1.43). В англійській мові, порівняно з українською та сербською, чітко визначена семантико-синтаксична сполучуваність прийменників і слів на позначення часових концептів. Конкретний час профілює прийменник *at* (*I wake up at seven o'clock*), для чого в українській мові використовують суто темпоральний прийменник *о* (*Я прокидаюся о сьомій ранку*), а у сербській — локативний *u* (*Budim se u sedam sati*). Також *at* використовують на позначення періодів відпочинку (*We exchange gifts at Christmas*). На позначення днів тижня та інших конкретних днів використовують прийменник *on* (*on 19th June my baby was born; I might stop on a day or two*), що буде розглянуто далі (параграф 2.2.2). Прийменник *in*

схематизує довші проміжки часу: місяць, рік (1.45), сезон (1.46), століття, а також частини дня (1.44).

(1.40) *Напередодні зими, в листопаді, коли темніє, а ліхтарі ще не світять, у львівському барі “Нектар” сидять люди-після-роботи.*

(1.41) *Поїзд з Праги відходить в полудень.*

(1.42) *U tom času prodavac joj je dodao novinu i ona je neoraženo napustila mesto krađe.*

(1.43) *I ovoga dana arhitekta Senmun je svratio u vreme kada je znao da neće zateći svoju bivšu ženu.*

(1.44) *Jack Levy wakes between three and four in the morning.*

(1.45) *In the year past he has grown three inches, to six feet — more unseen materialist forces, working their will upon him.*

(1.46) *He is a tackle on the Central High football team and a gymnast on the rings in the winter, so his hands are iron-strong.*

Абстрактний простір

Прийменники *в / u / in* використовують для позначення подій (1.52), (1.56), дій (1.47), (1.53), занять (1.51), чи (найчастіше) станів (1.49), (1.50), (1.54), (1.57) та ментальних концептів (1.51), (1.55), (1.58) як місця розташування на основі метафори ВМІСТИЩА.

(1.47) *Цілий день С. бігає по магазинчиках та базарах у пошуках харчів для запланованої вечері.*

(1.48) *Консільйорі сам запропонував К. бути її провідником у дослідженні львівських структур.*

(1.49) *К. стоїть поруч, слухає — він у своїй стихії, він може будь-що.*

(1.50) *Він відчиняє каруселі, чортів колеса, гойданки, електромобілі, засвічує усі світла, запускає усе в рух.*

(1.51) *К. ще кілька разів вертатиметься до запитань про роботу, але С. заглиблений у своє.*

(1.52) *Kao obično u takvim prilikama kad se osećala usamljena, odmah je znala šta treba da učini.*

(1.53) *To ga je omelo u pokušaju krađe.*

(1.54) *Ali ovoga puta sve je bilo u redu.*

(1.55) *U njenom snu vino se veza u čvor i u odvojenim mlazevima napuni istovremeno dve čaše.*

(1.56) *Religion's images now attract hatred, as in the wars of the Reformation.*

(1.57) *Joryleen persists in still standing there, too near him.*

(1.58) *Her lips, painted with a luminous metallic pink to make them look thinner, startle him by faltering in embarrassment.*

У деяких випадках позначення стану зумовлене метонімічними зв'язками (1.59). Траєктор фізично пересувається *по* дорозі, у цьому випадку місце дає назву станові.

(1.59) *К. була в дорозі до Львова вже майже добу.*

Важливою особливістю сприйняття простору є, зокрема, бінокулярне сприйняття глибини, зумовлене фізіологічними чинниками [Величковский 2006: 165–167]. Видається, що саме концепт глибини є основним у метафоричному розвитку семантико-синтаксичних відношень прийменника *в*. Так, фізичні об'єкти-вмістища прототипно є тривимірними (Схема 1.4): у (глибокому) морі; у (глибокій) криниці; у (глибокій) долині; у (глибокій) норі; у тарілці (мілка / глибока тарілка), у (бездонну) прірву. У цих прикладах наявний простір, для якого глибина є природною ознакою, в інших випадках глибина метафорична: у глибині очей (у глибоких / бездонних очах; її очі — безодня); у космосі (бездонний космос) (див. також дослідження на матеріалі англійської мови [Богданова 2011]).

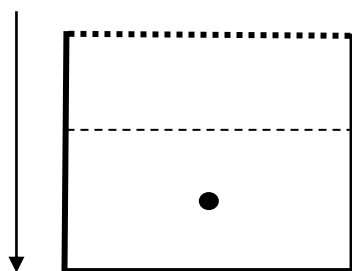

Схема 1.4. В / U / IN

Темпоральні значення також можуть бути “глибокими”: *в ту ніч (глибока ніч), у глибокій давнині, у глибині століть*. Так, і деякі події, дії чи заняття сприймаються не лише як такі, що мають горизонтальні межі, але й вертикальні (глибину): *заглибитись у роботу, заглибитись у справу, погрузнути з головою у проблемах, поринути у спогади*. Продуктивні метафори глибини простежуються в концептах станів, оскільки стан концептуалізується як ВМІСТИЩЕ або РІДИНА (для якої теж потрібне вмістище): *уві сні (у глибокому сні); у глибокому відчайі; в очах, повних відчаю* (тут, згідно з ідеєю, висловленою в роботі [Лакоффа, Джонсона 2004: 12], *відчай* є РЕЧОВИНОЮ у ВМІСТИЩІ — *в очах*, а в попередньому прикладі *відчай* — вмістище, в якому перебуває людина); *у (глибокому) горі*. Вмістища, які людина не може побачити або відчутти фізично, все одно в мові набувають конкретних форм, які можна заповнити: *у серці, в душі (серце, сповнене радості; на дні серця / душі); у голосі помітний / відчувається холод (глибокий голос; як з колодязя)*.

Б. Величковський на основі стереографічних досліджень зробив висновок, що сприйняття глибини потребує менш виражених перепадів яскравості (меншого контрасту), ніж сприйняття форми [Величковский 2006: 167], тому сприйняття глибини вимагає менших енергетичних затрат. Цим можемо пояснити те, що концепт ГЛИБИНА так часто інтегрується в інші непросторові концепти, а зовнішні форми об’єктів, які оточують людину, рідше використовуються для метафоричного переосмислення. Можна припустити, що саме цей фізіологічний чинник пояснює те, що прийменник *в* є найчастотнішим у мовній експлікації локусу.

Отже, концепт ГЛИБИНА є одним із базових у метафоричному розвитку значень прийменника *в* (*у, уві*). Образна схема ВМІСТИЩА властива конструкціям із прийменниками *в / у / in*, профілює локативні відношення просторових, часових і абстрактних концептів. Семантичну мережу прийменників *в / у* схематично представлено в Додатку 5.1, прийменника *in* — у Додатку 5.2.

2.2.2. Прийменникова репрезентація схеми ПОВЕРХНЯ

Схему поверхні експлікують український і сербський прийменники *на / на* й англійський *on*. Протосценою прийменника *на / на / on* є локативна сцена: траєктор розташовано вище орієнтира, між учасниками сцени є контакт, зумовлений вагою траєктора (з М. в. в українській і сербській мовах) (Схема 2). Визначальною для таких просторових відношень є сила тяжіння Землі, яка спричинює контакт верхньої частини орієнтира та нижньої частини траєктора (2.1–2.3)

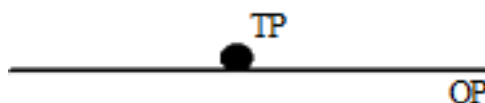

Схема 2. НА / NA / ON

(2.1) *Букет стояв **на** столі посеред кімнати.*

(2.2) *Tada je u izlogu jedne radnje s ženskim rubljem primetio spavačice naslagane na tezgi.*

(2.3) *...and shuffled through the papers **on** his desk...*

Д. Кліковац називає цю схему НОСІННЯ (НОШЕЊЕ) і так описує цей випадок: „носій — рівний і вивищений об’єкт, який має межі, але вони не релевантні; несений об’єкт розташовано на горішній поверхні того об’єкта таким чином, що не просто торкається його, а тисне на нього своєю вагою; носій тримає несений об’єкт (у тому сенсі, що утримує його вище положення). Через це „несений“ об’єкт видимий і доступний, тобто надається до споглядання, досягання і, загалом, зовнішньому впливові. Він також певним чином доступний і носієві, оскільки спирається на нього своєю більшою (або просто нижньою) поверхнею у типовому випадку [Кліковац 2007: 49–50]. І далі Д. Кліковац пропонує таку схему, яку представлено на Схемі 2а, для відображення просторової сцени прийменника *на*.

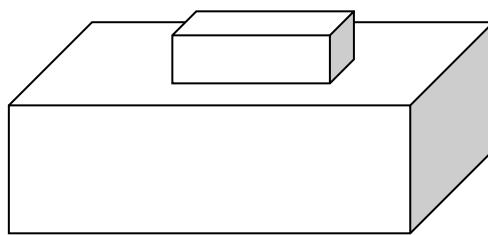

Схема 2а. НА [Кликовац 2007: 50]

Місце

Траєктором зазвичай виступає предмет або жива істота, орієнтиром — тривимірний об'єкт із зовнішньою горизонтальною поверхнею (природний або штучний орієнтир) (2.4), (2.5), (2.6).

(2.4) *Під горбом, **на** якому наша хата і сад, була залізнична колія.*

(2.5) *Jovan me najpre podseti na sendviče u svojoj torbi, a zatim na mogućnost da ručamo **na** planini.*

(2.6) *These documents refer to a spaceship that crash-landed **on** the island of Jura in the Inner Hebrides in the autumn...*

У дещо менш типових випадках, орієнтиром є поверхня, яка не має усвідомлюваного значення на вертикальній осі, тобто орієнтир — двовимірний об'єкт, певний простір (2.7), (2.8), (2.9). Д. Кликовац визначає такі типи орієнтирів сценою, в якій розташування траєктора можна висловити прислівником *надворі (наполю)* [Кликовац 2007: 50].

(2.7) *Він походив з містечка Зітцтраєсдесь чи то **на** сході, чи **на** півдні Австрії.*

(2.8) ***Na** Terazijama (назва вулиці) iz svoje torbice izvukla je majušno ogledalce i udubila se u njega.*

(2.9) *...saddled the King's horse properly and this caused the accident **on** Kinghorn Ness.*

У ще одному менш типовому, але доволі частотному, випадку траєктор розташовано не на горішній, а на будь-якій поверхні орієнтира (2.10), (2.11), (2.12). Д. Кликовац зазначає, що в такому випадку траєктор перебуває зовні орієнтира [Кликовац 2007: 50].

(2.10) *Муха сидить **на** стіні / Пляма **на** сукні (рек.).*

(2.11) *Na upaljaču je pisalo: Ako te triput zaredom kresneš, ostvaraće ti se želja.*

(2.12) *...with silver trimmings **on** black trousers.*

Варіацію сцени викликає вживання конструкції з *na* в контексті з динамічним дієсловом (*na*+З. в.). Варто зауважити, що не відбувається зміни схеми *na* в жодній із аналізованих мов, значення руху та мети несуть дієслово, а також знахідний відмінок в українській і сербській мовах (Схема 2б).

(2.13) *Вона відклала книгу **на** столик, який стояв поруч із ліжком.*

(2.14) *Ona stavi kutiju s mašnicom **na** crtači sto koji je do nedavno pripadao njenome mužu i izade iz stana.*

(2.15) *He put her down **on** the bed, and, removing the crutch from her nerveless hand...*

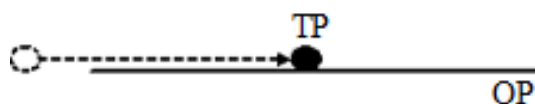

Схема 2б

Ще один тип орієнтира у сцені *na* — певний ареал, де перебуває траєктор. Залежно від характеру дії, яка відбувається з траєктором, вживають знахідний (2.16) або місцевий відмінок (2.17), (2.18) в українській і сербській мовах.

(2.16) *Поля з гречкою розляглися **на** кілька кілометрів.*

(2.17) *Razlio je čaj na srebrni tanjirić koji se našao **na** sredini stola.*

(2.18) *...чому в нього, віднедавна кавалера ордена Князя Володимира, стільки лупи **на** плечах.*

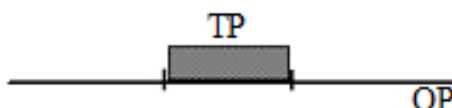

Схема 2в

Варіацію сцени забезпечує й метонімічне вживання прийменників *na* / *na* / *on*, яку теж відображає Схема 2б (2.19), (2.21). Ситуацію (2.20) можна відобразити і Схемою 2.1, оскільки перебування *na* *putu* є не завжди

буквальним. Метонімія забезпечує варіацію сцени на основі прототипного значення поверхні, коли траєктор перебуває й у статиці (+М. в.) (2.22), й у русі (+З. в.) (2.23).

(2.19) *На* дорогу можна було взяти зовсім мало їжі через ті всі подарунки.

(2.20) *Njegova bivša žena je bila na putu.*

(2.21) *French words in a little pocket book, to help me on the journey.*

(2.22) *О* такій порі *на* річці можна побачити качок, які занурюються лише половиною тіла у пошуках поживи.

(2.23) *У* дитинстві я часто ходив *на* річку.

Схема 2.1. НА / НА

Окремо належить сказати, що часто метафоричним траєктором у сцені *на* буває погляд, що зумовлено будовою тіла людини — напрямки вперед і вниз виявляються позитивними (пор. *погляд падає*). Залежно від характеру дієслова вживають знахідний відмінок (Схема 2б) (2.24), (2.25) чи місцевий відмінок Схема 2) (2.26).

(2.24) *Сусіди у піжамах, з паспортами й оцядними книжками стояли на середині вулиці і з жалем дивилися на* наші вікна.

(2.25) *Najpre je bacila pogled na reke.*

(2.26) *Penjući se oseti njegov pogled na sebi.*

(2.27) *I've not set eyes on Black Will since afore we went to the Garden Tower last evening...*

Окремо варто звернути увагу на такий тип орієнтира, як засіб пересування. Якщо пересування велосипедом цілком відповідає протосцені *на* (2.28), (2.29), (2.30), то у випадках (2.31), (2.32), (2.33) траєктор радше перебуває всередині орієнтира. Використання прийменника *на* та його корелятивів у таких випадках імовірно є аналогічним до перших засобів із горизонтальною поверхнею — віз, кінь і под. Натомість для сучасної сербської

мови використання прийменника *na* для позначення способу пересування радше не є типовим. Частотніші використання безприйменникового іменника в орудному відмінку: *ići autobusom / vozom, leteti avionom* (пор. з укр. *їхати автобусом / потягом, летіти літаком*). Примітно, що в англійській мові й ситуацію перебування в транспортному засобі відображає прийменник *on* (2.34), на відміну від української та сербської, у яких використовують прийменник *в*.

(2.28) *Tamтешні діти їздять серед ночі **на** ровері.*

(2.29) *...vozim se **na** biciklu strika Ota...*

(2.30) *Outside, sprockets whirred as someone rode past **on** a bicycle.*

(2.31) *Дзядзя відразу ж відправили до Станіслава з призначенням **на** перший поїзд до Сибіру.*

(2.32) *...imat najbolje pismene reference kapetana sa kojima sam letela na opserverskim letovima **na** avionu F-100...*

(2.33) *It was raining and they travelled **on** the bus in silence.*

(2.34) *Probably when I am **on** the bus I am sitting in someone's special place.*

Час

Частотними є темпоральні вживання прийменника *na* та його корелятив. орієнтиром може бути й конкретний момент (2.36), (2.37), (2.38), і відтинок часу (2.39), (2.40), (2.41). Якщо орієнтиром є конкретний момент, задіяно або Схему 2 на позначення часу, коли щось відбувається, — і тоді *na* вживають із місцевим відмінком (2.35), або Схему 2б на позначення темпоральної мети — тоді *na* зі знахідним відмінком (2.36), (2.37). Якщо орієнтиром виступає проміжок часу, актуалізується Схеми 2в (на+З. в.).

(2.35) *Повернувшись до Відня **на** початку літа, Карл-Йозеф Цумбруннен привіз дерев'яного лакованого орла.*

(2.36) ***На** Різдво він знову їде до Львова.*

(2.37) ***Na** trenutak on zažele da u naručju ima neko majušno stvorenje, dete, možda devojčicu, da je štiti i brani...*

(2.38) *And then, **on** 19th June, in a small room in Edinburgh Castle, my baby was born.*

(2.39) *Так, відстань у 400—500 кілометрів ... тутешні потяги вміють розтягнути годин **на** тринадцять.*

(2.40) *Da ne bi bilo bolje da se ja **na** neko vreme uklonim iz Beograda.*

(2.41) *I might stop **on** a day or two.*

Абстрактний простір

Прийменник *на*+З. в. використовують для позначення події, дії, заняття чи стану як місця розташування траєктори. Мовці співвідносять певний простір, де відбувається подія, із самою подією та вживають для вираження просторових відношень граматичну форму, яку схематизовано у протосцені прийменника *на* (2.42, 2.45 — Схема 2, 2.43, 2.44 — Схема 2б). У (2.44), (2.45) задіяно механізм метонімії ПОДІЯ — ЗМІСТ ПОДІЇ.

(2.42) ***На** лекції з педагогіки сьогодні було нецікаво (рек.).*

(2.43) *Predveče je krenula **na** posao.*

(2.44) *Ми йдемо **на** історичну граматику (рек.).*

(2.45) *In his report **on** the seminar on the Rushdie affair ... John Torode says that the proceedings were dominated by 'pragmatist'...*

Другий етап концептуальної інтеграції має місце у співвідношенні з подією суб'єкта, який відіграє провідну роль у реалізації події:

(2.46) *Ми сьогодні не підемо **на** Б. (рек.),*

де Б. — прізвище викладача. Такі бленди є регулярними в мовленні студентів, однак трапляються й інші конструкції. Наприклад, мої знайомі студенти третього курсу у своєму мовленні виділяють одного з викладачів, якого вони особливо поважають і підтримуть контакти з ним поза університетом. Вони можуть поцікавитися один у одного:

(2.47) *Ти йдеш сьогодні **до** К. (Р. в.)?*

— ніби мова йде не про заняття в університеті, а про чаювання, яке організовує доцент К.

Як просторові явища реалізуються в мові за допомогою схеми

ПОВЕРХНЯ, так і абстрактні концепти, як роль (2.48), спосіб (2.49), (2.50), (2.51) на основі Схеми 2б (+3. в.) та концептуальної метафори предметності. У точці уваги виявляється ознака ‘доступність’ для сприйняття.

(2.48) *Jedva sam čekaao da se otvore radnje i kupio sam vam **na** poklon istu takvu.*

(2.49) *Двері вона завжди замикала **на** ключ.*

(2.50) *Osećanje usamljenosti bilo je iščezlo kao uvek kada je postupala **na** ovaj način.*

(2.51) *He had no sense of foreboding, no intimation of danger; **on** the contrary he felt light hearted, even light headed as vistas of freedom seemed to open ahead of him.*

Продуктивною є і метафора ДУМКА — ЦЕ ПРЕДМЕТ, яка інтегрує Схему 2б до концептуалізації ментальних дій та результату ментальних дій:

(2.52) *Ніхто з найближчих приятелів так і не дочекався від нього виразної відповіді **на** запитання, чого він туди їздить.*

(2.53) *Ona go odmeri pogledom teškim najmanje kilo i trista grama, ali, **na** njegovo iznenađenje, pristade.*

(2.54) *I on izvali prvo što mu padne **na** um: – Ja znam kako se zoveš!*

(2.55) *She gazed out of the passenger window with unseeing eyes, hardly aware of the changing scenery as it flashed by, letting the music wash over her, concentrating **on** the familiar piece, losing herself in its beauty.*

(2.56) *Shock registered **on** every face in the room.*

Використання прийменника *na* та його корелятивів часто видається довільним, проте в більшості випадків можна пояснити основні, типові просторові відношення, на які вказують ці прийменники. Із цими основними випадками пов'язані різні варіації, а також метафоричні проєкції, які переносять просторові відношення в абстрактні сфери. Семантичні мережі прийменників *na / na / on* представлено на схемах у Додатках 5.3 і 5.4.

2.2.3. Прийменникова репрезентація схеми ШЛЯХ

Схема ШЛЯХ є визначальною для семантики прийменників *через*, *крізь*, *preko*, *kroz*, *through*, *across*. На перший погляд синонімічні, ці прийменники мають дещо відмінну мотивацію всередині семантичної мережі.

Протосцена прийменника *через* (+З. в.), *preko* (+Р. в.), *through* передбачає обов'язкове перебування траєктора більше ніж в одній точці сцени, акцентуючи на крайніх протилежних точках орієнтира, (3.1), (3.2), (3.3). Згідно з [СУМ-11-11: 304; РСКЖ-4: 930–931; Merriam-Webster] траєктор входить у межі орієнтира з одного боку і виходить з нього з іншого боку, на що траєктору потрібен деякий час (Схема 3). Етимологія прийменника *через* пов'язана з дієсловом *řízati* [ЕСУМ-6: 301–302], що й зумовлює схему шляху. Шлях може бути статичним і видимим, як у (3.1), (3.3), а може бути умовним і змінним, як у (3.2).

(3.1) Дорога туди пролягала **через** пустир та неродючі пригірські гори.

(3.2) *Ovim brodom je trebalo da se kokain preveze do Evrope, **preko** Atlantskog okeana.*

(3.3) *The tunnel **through** Vale Mountain was finished in the 1980s.*

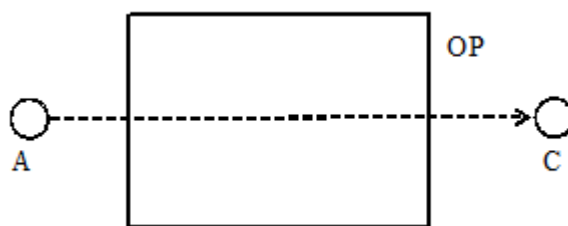

Схема 3. ЧЕРЕЗ / PREKO / THROUGH

Інтралокалізація

У випадках (3.4), (3.5), (3.6) траєктор перебуває весь час у межах орієнтира, проте увагу зосереджено на протилежних сторонах орієнтира як крайніх точках шляху (Схема 3а). На основі цієї схеми у сербській мові можливі такі контекстуальні вживання *preko*, як у (3.7).

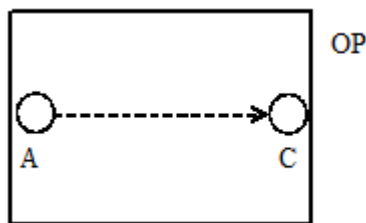

Схема 3а. ЧЕРЕЗ / PREKO / THROUGH

(3.4) *Іван не озирваючись пішов **через** увесь передпокій...*

(3.5) *Enoh se okrenu od mrtvog tela i drvenim koracima pređe **preko** sobe, pristupivši aparatu za odašiljanje poruka.*

(3.6) *Blake moved from the Old Nag's Head, **through** a courtyard, and found himself in a long alley.*

(3.7) ***Preko** Andrijinog lica prelete lak osmeh...*

Розташування

Шлях може бути умовним і залежати від позиції спостерігача, як у (3.8), (3.9), де вихідним пунктом є спостерігач, а кінцевим — траєктор, який розташовано з іншого боку орієнтира. У цій сцені увагу зміщено на точку С — місце перебування траєктора, що зображено на Схемі 3б. В англійській мові Схему 3б профілює прийменник *across* (3.10). Точка С займає важливу позицію у протосцені *across*, на відміну від *through*, чим і зумовлено вживання на позначення такої просторової сцени саме *across*, але не *through*.

(3.8) *...iz suprotne [nove] kuće, **preko** ulice, razleže se pesma, veselje, burni klici i čak puške.*

(3.9) *...дарма що сільрада **через** дорогу, молодій секретарці з вікна видно ж цей бур'ян, могла б вийти та й прополоти.*

(3.10) *They hadn't shown up by the time the taped national anthem blared from **across** the street.*

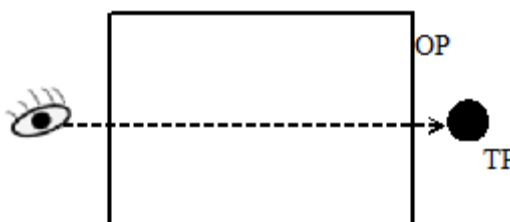

Схема 3б. ЧЕРЕЗ / PREKO / THROUGH

Відстань

Крім основної топографічної схеми ШЛЯХУ, можна виокремити у сцені прийменника *через / preko / through* ще один функційний елемент — схему ПЕРЕШКОДИ. Часто прийменник профілює обидві схеми комплексно. Орієнтир концептуалізується як перешкода на шляху траєктора. Саме така специфікація орієнтира стає підґрунтям для розвитку похідних значень прийменників *через / preko / through*. Часом, залежно від ситуації, увагу мовця зосереджено на одній схемі. Зі схемою шляху пов'язані випадки виміру відстані (3.11), (3.12), (3.13), а у (3.14) актуалізовано і схему шляху, і схему перешкоди.

(3.11) *Найближчий магазин буде лише **через** 10 кілометрів* (реконструкція).

(3.12) *It's outside a Mexican town, Ticoman, **through** several kilometers of coconut groves and swamps between the town and the beach itself.*

(3.13) *Так, він був цілком певен того, що пані Рома з чоловіком отримали покій, по-перше, **через** двоє дверей від нього, по-друге, з іншого боку.*

(3.14) *Колумбієць був сусідом Маркеса **через** паркан...*

Кластер 'проміжний етап'

Схема ШЛЯХ забезпечує специфікацію схеми просторових відношень з акцентом на точці В як проміжного етапу на шляху (Схема 3.1):

(3.15) *Далі починалася справжня веремія: Льєж, Копенгаген, Сідней **через** Куала-Лумпур, а також — чорт забирай — Одеса **через** Львів.*

(3.16) *Zatim će krenuti u Rosiju, **preko** Beča.*

(3.17) *Our first port of call was Strathbeg; and as we drove **through** Crimond on our way to the loch, I smiled at the inscription on the face of the church clock...*

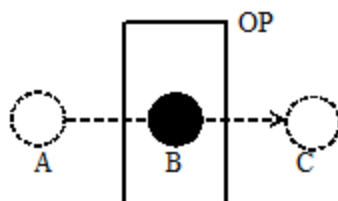

Схема 3.1. ЧЕРЕЗ / PREKO / THROUGH

Порядок

Схема 14.1 забезпечує метафоричне значення ‘порядок’ прийменника *через* (3.18), (3.19).

(3.18) *...пані Рома все ще перекладала Цумбрунненові п’яте **через** десяте зміст розказаної щойно історії.*

(3.19) *Причому ці прапори шляхетно чергувалися, педантично розставлені **через** один.*

Посередництво

Схема ШЛЯХ уможлиблює використання *через / preko / through* для позначення функційного аспекту орієнтирів різного типу. Орієнтир вказує на шлях як спосіб виконання дії (3.20), (3.21), (3.22). А на основі Схеми 3.1 за допомогою метонімії розвивається значення ‘посередництво’ (3.23)–(3.30):

(3.20) *Тож він без зусилля вийшов назовні — **через** стелю і дах колишньої гауптвахти.*

(3.21) *...Sharpe pushed her **through** a gap in a straggling hedgerow and spurred her across an undulating pasture...*

(3.22) *Вона сиділа в шезлонзі і їй хотілося **через** голову зняти свою груботкану лляну сорочку й відкрити плечі.*

(3.23) *Я промивав його рану і заразився тим татунком гепатиту, який подібно до сніду передається лише статеві або **через** кров.*

(3.24) *Alarm transmitted **through** an intricate tracery of nerves, each fibre twanged like a web...*

(3.25) *...колишня влада розправлялася з інакшими **через** суди, табори і так звану психіатрію...*

(3.26) *Хтось подумав, що Роберт може бути Робертом Прахазкою і на нього можна вийти **через** дружину.*

(3.27) *Nijedna reč iz te knjige poslata **preko** Anđela nije sišla s neba da mi je on nije kazivao u pero, nijedna napisana, da je ja nisam ponovio naglas.*

(3.28) *...the matter has already passed **through** her hands...*

(3.29) *Ipak, nešto se tu nije slagalo: govorio je **preko** aparata koji nije imao*

spoljnu vezu.

(3.30) *...they were shouting at her, **through** a megaphone...*

Перешкода

Схема ПЕРЕШКОДА актуалізується, коли точку уваги у просторовій сцені зосереджено на подоланні шляху. Від особливостей траєктора й орієнтира залежить спосіб подолання перешкоди, тобто орієнтира, із чим пов'язана модифікація просторової сцени; пор. (3.31–3.36). Орієнтир не лише утворює перепону на шляху траєктора, а й зумовлює порушення циклічного руху, що контекстуально яскраво проілюстровано у випадку (3.37).

(3.31) *Ми пролазили **через** дрім і збирали гриби.*

(3.32) *Almost without knowing how she had got there, Folly found herself on the other side of the double doors, pushing **through** a curtain of leaves that shrouded the entrance.*

(3.33) *Вона вправно перестрибнула **через** пориту людськими слідами і знов загуслу багнуку.*

(3.34) *Ми з Хіппі скинули черевики, щоб їх, бува, не засмоктало, і по черзі перелізли **через** тин.*

(3.35) *... на півсекунди він прорізався **через** Твою оболонку, бо Ти і він — це одне...*

(3.36) *Там, певне, вода навіть **через** траву проступає.*

(3.37) *Знову шалений переляк, кадр у голові змістився, і я перечепився **через** кам'яну загородку-бордюр.*

Світло, звук як фізичні явища, яким також властивий рух, долають певний шлях, на якому можуть траплятися перешкоди (3.38), (3.39), (3.40).

(3.38) *Сонце просвітлювало **через** вуаль висотних тонесеньких хмарок, які нічого доброго не віщували також.*

(3.39) *The sunshine was pourin in **through** a high window on the right...*

(3.40) *Відгороджені грубезним цегляним парканом, **через** який не докричатися до невидимих, але неодмінно присутніх там жалюгідних людей.*

Екстралокалізація

Погляд концептуалізовано як рухомий предмет за допомогою структурної метафори відповідно до Схеми 3 у разі прозорих орієнтирів або таких, що за своєю структурою здатні пропустити погляд, (3.41), (3.42), або відповідно до Схеми 3.2 як альтернативний спосіб подолання орієнтира (3.43), (3.44). Окремо варто відзначити, що початковою точкою шляху, який долає погляд, може бути не око спостерігача, а об'єкт, на який спрямовано погляд і який структуровано відповідно до протосцени *through* (3.45).

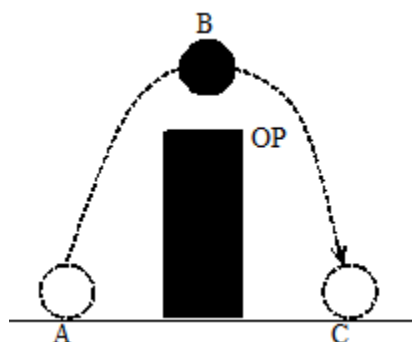

Схема 3.2. ЧЕРЕЗ / PREKO / THROUGH

(3.41) *Здавалось, я дивлюся на світ **через** перевернутий бінокль.*

(3.42) *...so she saw it **through** a blur, but his body was naked...*

(3.43) *Глянув **через** плече, ніби шукаючи щось поглядом, і знову завмер.*

(3.44) *Kada je pogledao **preko** tih stubića, Koenu se otvorio vidik u daljinu i slobodan prostor na dnu kojega je negde na mesečini hučalo more.*

(3.45) *Urquhart opened the exercise book and skimmed **through** a few pages with furious concentration...*

Варіацію просторової сцени, зображену на Схемі 3.2, спричиняє зміна траєкторії шляху, проте акцентується так само точка В (3.46), (3.47), (3.48). Така просторова сцена властива англійському прийменнику *over* (див. 2.2.4), але не *through*. За допомогою концептуальної метафори за формою траєкторії руху значення *через* перенесено на спосіб розташування траєктора (3.49), (3.50).

(3.46) *З відстані ста кроків вони перелітали ще й **через** двадцятиметрове дерево, а з тридцяти пробивали дошку.*

(3.47) *...у Свят-вечір не вільно подавати одне одному руку **через** поріг,*

розсипати сіль і бити дзеркала.

(3.48) *Pozivajući se na to da je za skuplji i komplikovaniji most **preko** Ade Ciganlije unapred dato svega 10 odsto novca...*

(3.49) *...з сумками Червоного Хреста **через** плече, розсипавшись по замковому пустирищу, юні медички з сміхом долають уявну радіоактивну зону.*

(3.50) *I svi ti govore o Paši, beloј, čednoj, jedinici, koja se previja kao dozrela loza **preko** avlijskog zida i čeka ruku koja će je uzabrati.*

Перебільшення / надлишок

Схема 3.2 сприяє розвиткові значення ‘перебільшення’ із задіянням механізму синекдохи, коли у точці уваги перебуває не весь орієнтир, а важлива для сцени його частина (3.51). У сербській мові це значення поширюється й на інший контекст, *preko* набуває кількісного значення (3.52), що відповідає і випадкам вживання *over*.

(3.51) *...бармен ..., наповняючи лямки смолисто-тягучою, мов розтоплений бурштин, рідиною, переливає **через** верх...*

(3.52) *Prisustvovalo je **preko** 15. 000 frontovaca.*

Абстрактний простір

Для *через* і *preko* характерне поширення значення ‘перебільшення’ на абстрактні концепти на основі схеми перешкоди й концептуальної метафори (3.53), (3.54).

(3.53) *Треба примусити себе встати, **через** не можу встати, намацати вимикач, ввімкнути світло.*

(3.54) *Rota se već osećao prevaren i premoren, kao čovek koji je potegao **preko** snage i kome nije plaćeno po zaslugi.*

Внаслідок задіяння метафори ДІЯЛЬНІСТЬ — ЦЕ ПОДОРОЖ дії (3.55), (3.56), події (3.57), заняття, стани (3.58), (3.59) представлено в мові як фізичні об’єкти, що ілюструє й використання прийменників *через* / *preko* / *through* на основі різних варіацій схеми шляху.

(3.55) *Хоча при цьому метафора, покликана заспокоювати **через** уподібнення до нормального, повертається ще жахливішим боком: немає-бо*

нічого нелюдського, нічого жахливого від вічності.

(3.56) ...*T-shirts and sweatpants, some of which, **through** donations, will find themselves passed out by evangelical missionaries in Central America one hundred years after the unveiling.*

(3.57) *Більшість цих сімнадцятирічних хлопчиків і дівчаток перейшла **через** справжні бої...*

(3.58) *Про те, як виглядає смерть, можуть знати лише ті, що пройшли **через** неї.*

(3.59) *Tako trilogija Mesečari ... prati razaranje građanskog društva i buržoaskog spokoja, od lažnoromantične idile neznanja **preko** anarhične panike naslućivanja do realnog saznanja sopstvene deplasiranosti i propasti.*

Час

Часові концепти структуровано як фізичний простір; у випадку з *через* в українській мові задіяно переважно Схему 3а (3.60), окрім нетипових випадків на кшталт (3.61) і (3.62), де прийменник експлікує Схему 3 на основі структурної метафори ЧАС — це ПРОСТІР. У сербській та англійській мовах *preko / through* розвиває часові відношення на основі Схеми 3а (3.63), (3.64), (3.65). В українській мові такі часові значення профілює прислівник *протягом* або ж прийменник *за* (див. параграф 3.1).

(3.60) ***Через** кілька років ми почали розсаджувати їх у різних частинах подвір'я і саду.*

(3.61) *Тоді почав випивати перед відбоєм багато води, щоби вночі самому збудитися, піти **через** літню ніч до туалету і знову влягтися у ліжечко.*

(3.62) *She explained that Donald was going **through** a difficult time...*

(3.63) *Svaku priču treba ostaviti da malo odleži. Ako **preko** noći naraste kao testo za hleb, dobra je.*

(3.64) *Njina koža, svetla i glatka **preko** dana, bila je od hladnoće kao ispušana i posuta pepelom.*

(3.65) *The monastery of Santa de Nogueira was a peaceful place, and she was working **through** her life, straightening out the kinks in her psyche.*

Абстрактні відношення

На основі функційної схеми ПЕРЕШКОДА в українського прийменника *через* розвинулося значення причини. Причиною може слугувати якийсь природне чи позаприродне явище (3.66), стан (*через хворобу не піду до школи*), подія (3.67), дія (3.68), особа, яка здійснює дію (3.69).

(3.66) *Концентрація кисню **через** високу вологу різко впала.*

(3.67) *Тож ніхто, крім самого Артура Пепи, не міг знати, що все це з ним відбувається саме **через** втрату любові.*

(3.68) ***Через** таку поведінку слоїчок було конфісковано тим самим Борманом.*

(3.69) *Зате **через** нього я зрозуміла, що таке дванадцятий обруч.*

Англійський прийменник *through* має значення ‘завершення’ або ‘виснаження’ акцентуації точки С у схемі шляху: *got **through** the book; went **through** the money in a year* [Merriam-Webster].

Для сербського прийменника *preko* властиві два пов’язані між собою значення, які профілюють в українській мові зовсім інші одиниці: значення ‘виняток’, ‘окрім’ (3.70), та допустове значення ‘незважаючи на’ (3.71). В основі обох значень лежить Схема 3.2.

(3.70) *Немамо ништа **preko** онога што вам је познато* [PCJ 2011: 997].

(3.71) *Ipak, nije sigurno da će Ministarstvo pravde preći **preko** svih njenih „tehničkih“ grešaka* (газета „Vijesti online“).

Схеми семантичних мереж прийменників *через / preko / through* представлено у Додатках 5.5, 5.6, 5.7.

Прийменник *крізь / kroz*

Прототипну ситуацію, яку експлікує прийменник *крізь / kroz*, характеризують такі ознаки: траєктор і орієнтир — фізичні об’єкти, які мають чіткі межі; наявність контакту між траєктором та орієнтиром; траєктор менший за розмірами, ніж орієнтир; орієнтир має таку структуру, що траєктор здатен проникнути між елементами орієнтира. Траєктор входить у межі орієнтира з

одного боку і виходить з нього з іншого боку (Схема 4). Д. Кліковац розглядає прийменник *kroz* у групі прийменників, які мають спільне значення 'вмістища' [Klikovac 2006: 236–239]. Виходячи з протосцени, прийменники *через* / *крізь*, *preko* / *kroz* видаються синонімічними, однак мережа значень цих прийменників суттєво відрізняється. Для розвитку семантики *крізь* / *kroz* важливішою виявляється схема ПЕРЕШКОДА. Крім того, топографічний елемент ВМІСТИЩЕ визначає розвиток похідних значень прийменника *крізь* / *kroz*, а для *через* / *preko* схема вмістища є додатковою лише в деяких значеннях.

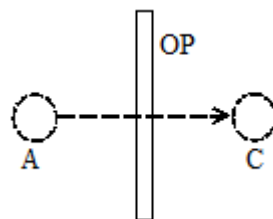

Схема 4. КРІЗЬ / KROZ

Простір

Центральне значення прийменника *крізь* / *kroz* експлікує образна схема шляху, який пролягає через отвір в орієнтирі (3.72) (Схема 4.1) або через непомітні проміжки між елементами орієнтира, який концептуалізовано як перешкоду на шляху траєктора (3.73), (3.74) (Схема 4).

(3.72) *Nagnuta gornjom polovinom **kroz** prozor, Sofka se u isti mah nalazi i u spoljnjem i u unutarnjem (sobnom) prostoru.*

(3.73) *Nisu njemu nepoznate sve muke semena da se probije **kroz** zemlju, ni stabljike da se održi na vetrovima, niti vlatova da se ispune stostrukim rodом.*

(3.74) *I лежатиму, аж **крізь** мене трава проросте!*

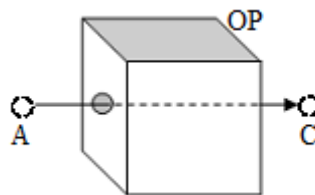

Схема 4.1. КРІЗЬ / KROZ

У таких просторових відношеннях і орієнтир, і траєктор можуть мати

різну природу, наприклад: траєктор — істота, предмет, світло, звук, вода, газ, погляд та ін.; орієнтир — предмет, приміщення, звук, світло (або відсутність світла), скло, вода (і різні її модифікації) тощо.

Найчастотнішим орієнтиром у сцені *крізь / kroz* є отвір. Він може бути різних розмірів відносно цілого орієнтира: вхідний отвір (3.75), (3.76), приміщення (3.77), (3.78) та різного типу отвори (3.79) (3.80) (Схема 4.1).

(3.75) *U VI glavi vidimo ih, na primer, kako na uskršnji dan ne dolaze kroz kapiju, kao ostali svet, nego „otuda iz bašte“, gde su svoje konje ostavili...*

(3.76) *чи то стояла незрушно, чи то посувалася просто до того замуилого мосту й до тої брами, крізь яку входили колись до Радогостя Какора й Сивоок.*

(3.77) *Iz sobe strujala hladna promaja kao kroz hodnik.*

(3.78) *Тільки для цього спершу маєш сам крізь тунель понід судном пролізти.*

(3.79) *Nazalni samoglasnik je onaj koga karakteriše artikulacija kroz nos.*

(3.80) *Поцілив би йому крізь вічко його кольчуги в пупа!*

Доволі частотними у сцені *крізь / kroz* є прозорі орієнтири, що актуально і для *через* та *through* (3.85), (3.86). Траєктор — світло, звук або погляд, орієнтир — будь-яка прозора матерія: скло, вода, газ (повітря) і под. (*kroz prozore / led / csuze / vodu; крізь вікна / лід / сльози / воду*) (Схема 4):

(3.81) *Kroz prozore više nje trnula je svetlost od sunca koje, zalazeći iza brda, snopovima je obasipalo varoš crveno, žarko, kao krv.*

(3.82) *...світанок пробився крізь високі трикутні віконечка досередини...*

(3.83) *Na studenom i mutnom obzorju izbio mesec, i jedva probijajući kroz vlažne oblake, osvetljava celu varoš i okolna brda nekom mrko-gvozdenom svetlošću.*

(3.84) *Усе розпливається, і тебе ось бачу зараз, наче крізь товщу води.*

(3.85) *Я подивився через вікно на вікно давнього помешкання.*

(3.86) *...she saw most of it through a mist of tears.*

Звук як фізичне явище також може виступати перешкодою (напр., термін *звуковий бар'єр, подолати звуковий бар'єр*). На основі онтологічної метафори

ЗВУК — ЦЕ ПРЕДМЕТ і Схеми 4.3 розширюється сполучуваність *крізь / kroz* (3.87), (3.88).

(3.87) *...drugi put kad su iz studenog Dunava izvukli gotovo onesveslog Arandjela i uneli ga u Dafininu odaju „kroz jauk i plač i lepršanje golubova“.*

(3.88) *Усі ... продираючись голосами **крізь** шумову завісу магнітофона ... взялись його розпитувати...*

Орієнтиром може виступати певний обмежений простір, територія (3.89), що схематично представлено на Схемі 4.2. В українській мові для позначення такої ситуації більш властиве використання прийменника *через* (3.90).

(3.89) *Jednom se opisuje kako Magda **kroz** komšiluk i ulicom odlazi u hanove, da razgovara s Arnautinom, i u Dućandžik, da uzme tkanine za uskršnje haljine...*

(3.90) *І не озираючись поплив **через** увесь передпокій...*

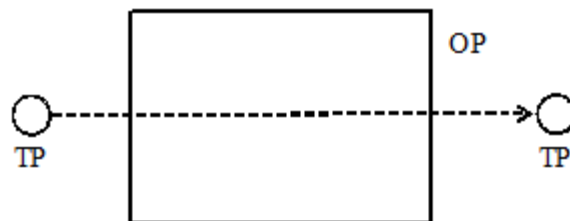

Схема 4.2. KROZ

Орієнтирами у сцені *крізь / kroz / through* можуть виступати світло або його відсутність; надмірне світло або темрява є перешкодами для візуального сприйняття, і людина концептуалізує їх як перешкоду при русі:

(3.91) *...здавалося йому, що **крізь** найбільшу темряву побачить він їхній хвилюючий вигин.*

(3.92) *Але що вдається тобі помітити **крізь** безжальне світло - це їхню надзвичайну, позбавлену здорового глузду озброєність.*

(3.93) *I jureći kroz šumu, **kroz** tamu, zaklanjajući ga od mesečine, odneo ga u han.*

(3.94) *...she and Luke were the only two people in the world, travelling **through** a hushed darkness together.*

У ролі орієнтира як перешкоди представлено множинні однорідні об'єкти. Схематично ці відношення відображено на Схемі 4.3. Така когнітивна

репрезентація множинних орієнтирів пов'язана зі Схемою 4. Множинні об'єкти утворюють лінійну перешкоду, яку людина сприймає цілісно. Траєкторм виступає не лише обмежений об'єкт (3.96), а й погляд (3.95), і звук (3.97), (3.98).

(3.95) *...kad skrenu u tečinu ulicu i približe se njegovoj kući, u susret im svetle dva na kapiji obešena fenjera; ulaze u dvorište, i već se vidi velika osvetljena soba a kroz drvene rešetke promicanje senki...*

(3.96) *намагалися прокинути **крізь** дроти бодай варену картоплину або окраець хліба , такого тепер несподівано рідкісного в Києві і на Україні*

(3.97) *“Moramo da sada,” rekao sam **kroz** zube, i zgrabio ruku, prevlačenjem ga niz hodnik sa tnom.*

(3.98) *Какора ще трохи полежав, потім підвівся, почухуючись і **крізь** зуби кленучи, почвалав слідом за неслухняним отроком.*

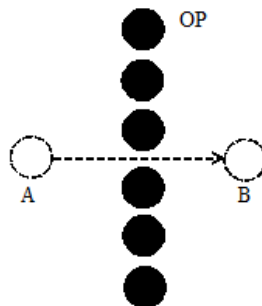

Схема 4.3. КРІЗЬ / KROZ

У випадку (3.99), (3.100) дві схеми накладаються одна на одну: шлях пролягає через певний простір (Схема 4.2), на якому розташовано множинні однорідні об'єкти (Схема 4.3), — і утворюють нову просторову конфігурацію траєктор–орієнтир (Схема 4.4):

(3.99) *I jureći **kroz** šumi, kroz tamu, zaklanjajući ga od mesečine, odneo ga u han.*

(3.100) *Забралось ото на вишню, **крізь** гілля позиркує звідти до тебе...*

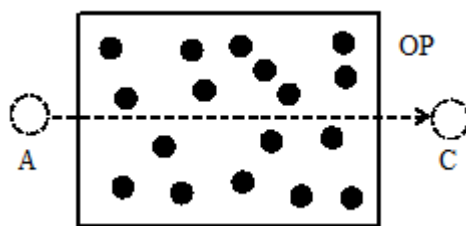

Схема 4.4. КРІЗЬ / KROZ

Відтак перешкодою є й речовина, що зазвичай концептуалізується як ВМІСТИЩЕ (метафора вмістища, див. [Лакофф, Джонсон 2004: 54–55]), у межах якого перебуває траектор під час руху:

(3.101) *Koraćio je kroz sneg dubok koliko i tišina i gledao kako kuće vise o nerotočnim dimovima pričvršćenim za nevidljivo nebo kao zvona za zvonaru.*

(3.102) *...коли отак стоїи біля воза в лузі, і мусиш іти крізь туман до саги десь, і боїшся ступати в росу босими ногами...*

Час

Темпоральні концепти, виступаючи орієнтиром у конструкціях із прийменником *kroz*, функціують у мові за схемою ШЛЯХ (3.103); в українській мові цю схему в часових відношеннях профілює здебільшого *через* (3.60). Попри ці відмінності, в українській і сербській мовах прийменник *крізь / kroz* переносить схему ВМІСТИЩА і схему ПЕРЕШКОДИ на часові концепти, що забезпечує концептуалізацію часу як речовини (3.104), (3.105):

(3.103) *Ona ga tada nije razumela, ali kroz nekoliko meseci, shvatila je i sama da je trudna.*

(3.104) *Kao kroz vodu motrio je kroz nekoliko hiljada godina pravo u nju.*

(3.105) *...єдиний учасник, голос якого дійшов до нас крізь віки...*

Абстрактний простір

Згідно з теорією Дж. Лакоффа і М. Джонсона, ми використовуємо онтологічні метафори для розуміння подій, дій, занять, станів, які концептуалізуються як об'єкти, речовини, вмістища [Лакофф, Джонсон 2004: 56–57]. Як і у мережі *через, preko i through*, у *крізь / kroz* розвивається здатність сполучатися з абстрактними концептами, які концептуалізуються як ШЛЯХ чи ПЕРЕШКОДА:

(3.106) *Duševni kovitlac, misli i osećanja što iznutra raspinju junakinju prenose se, dakle, na njena uznemirena čula, i na njenu kroz čin venčanja protkanu i vanredno pojačanu percepciju.*

(3.107) *Бо крізь химерності вгадують цільне й красиве життя.*

Ментальні дії та почуття, результати ментальної діяльності людини також метафорично концептуалізуються як предмети:

(3.108) *Jer se — kod dobrog, kod rasnog prozaista — sintaksički niz koji je propušten kroz nečiji doživljaj osetno razlikuje od onoga koji to nije.*

(3.109) *Багато з італійців свою трагедію сприймали крізь призму сарказму: вони називали Муссоліні „маршал Тікай-Тікай“.*

(3.110) *Izuzetan je uz to položaj koji joj je Stanković dao u romanu: ne samo što je kroz njena čula prelomljeno, neposredno ili posredno, gotovo sve što se u pripovedanju izbliza opaža, nego je i svest njena dignuta do ravni na kojoj se roman kao celina pripoveda, dovedena je u veliku blizinu nevidljivog autora.*

Контекстуально прийменник *kroz* у сербській мові ширше вживаний, ніж український *крізь*. Обидва ці прийменники не набувають абстрактних значень, як це відбувається у мережах *через* і *preko*. А прийменник *preko* має вужчу семантичну мережу, ніж *через*. У деяких значеннях прийменники є синонімічними і взаємозамінними, однак в інших можливості сполучуваності відрізняються, що зумовлено мотиваційними схемами, які відображають просторову конфігурацію траєктор — орієнтир. Англійський прийменник *through* лише частково корелює з *через* і *preko*, маючи як відмінні значення, властиві лише йому, так не маючи деяких значень, притаманних *через* і *preko*. Первинне просторове значення шляху стає актуальним не тільки для відношень між фізичними об'єктами, розташованими певним чином у просторі, а й, певною мірою, для часових, процесуальних, екзистенційних та ментальних концептів, які задіюються відповідними контекстуальними елементами у прийменникових конструкціях на сучасному етапі розвитку мов.

2.2.4. Схематизація деяких просторових відношень в англійській, сербській, українській мовах: *over* / *над*, *через*, *на* / *nad*, *preko*, *na*

Протосцена, яка асоціюється з *over*, містить просторову конфігурацію, де траєктор розташовано вище, ніж орієнтир (Схема 5). А. Тайлер і В. Еванс [Tyler, Evans 2003: 65] апелюють до Оксфордського словника англійської мови (The Oxford English Dictionary): вихідне значення, пов'язане з формою *over*, виражає відношення 'вище, ніж траєктор' і є співвідносним з *above*, як у (4.1). Різниця між *over* і *above* полягає в тому, що *over* позначає просторові відношення, у яких траєктор розташовано вище, ніж орієнтир, але значною мірою в потенційному контакті з орієнтиром, а *above* описує просторові відношення, у яких траєктор дуже близький до орієнтира, (4.2). Функційний елемент, який асоціюється з протосценою *over*: траєктор і орієнтир перебувають у сфері взаємодії, впливу один на одного, як у реченні (4.3), — не характерний для *above* [Tyler, Evans 2003: 77].

(4.1) *The picture is **over** the mantel.*

(4.2) *There are a few stray marks just **above** the line* [Tyler, Evans 2003: 77].

(4.3) *The aeroplane flew **over** Manhattan.*

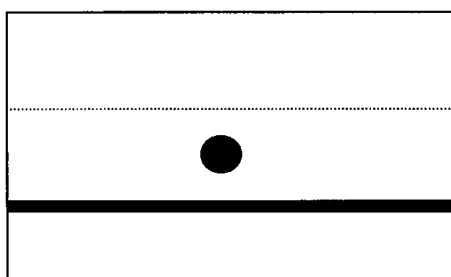

Схема 5. OVER [Tyler, Evans 2003: 66]

В українській і сербській мовах таку просторову сцену схематизують за допомогою прийменників *над* / *nad* (+O. в.), протосценою яких є відношення: траєктор вище орієнтира (СУМ-11-5: 59; РМС-3: 512), між траєктором і орієнтиром немає контакту, але він потенційно можливий (4.4), (4.5) і (4.6), (4.7), як і в (4.1) і (4.3).

(4.4) *Розплавився навіть давній латунний гуцульський мосяжний хрест, прибитий **над** входом.*

(4.5) *A це означало б, що він неминуче пролетить і над Львовом.*

(4.6) *...posetioци mogu da operu ruke (ima i tople i hladne vode) nad blještavo belim lavaboima.*

(4.7) *Sevanje munje koja je parala nebo nad Adom Ciganlijom oko 15 časova i pljusak koji je usledio nisu pokolebali ribolovce.*

Дж. Лакофф у своєму дослідженні визначає, що центральне значення *over* об'єднує елементи значень *above* 'зверху, над' і *across* 'через', стверджуючи, що *over* профілює динамічність, траєкторію руху траєктора [Lakoff 1990: 542]. А. Тайлер і В. Еванс заперечують таку думку і послідовно доводять, що рух профілює в реченні дієслово, а траєкторію профілює властивість траєктора рухатися певним чином, але не прийменник [Tyler, Evans 2001]. У такому випадку, як (4.3), задіяно таку саму схему, що й у (4.1). Прийменник *over* в обох випадках профілює лише стрижневу просторову конфігурацію траєктора як фігури відносно орієнтира як тла: траєктор розташовано вище, ніж орієнтир, у сфері взаємодії, і між елементами сцени можливий контакт (картина може впасти на камін, літак може приземлитися або впасти на територію Мангеттена).

Але в кожному випадку, принаймні імпліцитно, просторова сцена, яку репрезентує *over*, має більше ніж одну точку локалізації (або лише можливості локалізації) траєктора в той або той момент, але тільки одна з них є ключовою для сцени, вона і визначає схему відношень. Прийменник *над* української і сербської мови у протосцені містить лише одну точку локалізації траєктора (4.4), (4.5), (4.6), (4.7), на відміну від протосцени прийменників *через* (+З. в.) і *preko* (+Р. в.), яка передбачає обов'язкове перебування траєктора більше ніж в одній точці сцени, акцентуючи на крайніх протилежних точках орієнтира, (4.8), (4.9). У прототипній ситуації орієнтир більший, ніж траєктор; згідно з [СУМ-11-11: 304] та РМС-4 (1990: 930–931) траєктор входить у межі орієнтира з одного боку і виходить з нього з іншого боку, на що траєктору потрібен деякий час (4.10), (4.11), (4.12), (4.13). орієнтир концептуалізується як перешкода на шляху траєктора. Саме така специфікація орієнтира стає підґрунтям для

розвитку похідних значень прийменника *через*.

(4.8) *Дорога туди пролягала **через** пустир та неродючі пригірські гори.*

(4.9) *Pozivajući se na to da je za skuplji i komplikovaniji most **preko** Ade Ciganlije unapred dato svega 10 odsto novca...*

(4.10) *Іван не озираючись нішов **через** увесь передпокій...*

(4.11) *Ми пролазили **через** дрім і збирали гриби.*

(4.12) *Enoh se okrenu od mrtvog tela i drvenim koracima pređe **preko** sobe, pristupivši aparatu za odašiljanje poruka*

(4.13) *Ovim brodom je trebalo da se kokain preveze do Evrope, **preko** Atlantskog okeana.*

Від протосцени утворюються похідні значення на основі образної схеми і додаткових властивостей сцени. Іншими словами, поточний комплекс концептуалізації походить від протосцени, і зв'язок похідного значення з протосцею є основним. Однак у багатьох випадках різні значення не прямо виводяться із протосцени в контексті речення, у якому вжито прийменник. Деякі значення можуть утворювати кластери, ґрунтуючись на подібності ситуації.

Кластер 'АВС-траєкторія'

А. Тайлер і В. Еванс [Tyler, Evans 2003: 80] пропонують розгалужену схему для ілюстрації відношень, які в різних випадках репрезентує слово *over*. Найбільший кластер похідних значень має умовну назву 'АВС-траєкторія'. Усі значення, які утворюють кластер 'АВС-траєкторія', виникають унаслідок переосмислення схеми, де точки А і С лише імпліцитно представлено в реченнях (4.14) і (4.15) (Схема 5.1). Ситуацію характеризують такі елементи: дієслово *to jump* визначає точку А як відправну точку; *John* (TP) не здатен зависнути в повітрі та має повернутися на землю — у точку С; *the fence* (OP) побудовано як перешкоду для прямого руху траєктора; *over* позначає стрижневу позицію траєктора у цій ситуації — над орієнтиром, вище, ніж орієнтир.

(4.14) *John jumped **over** the fence and went on.*

(4.15) *John climbed **over** the fence and went on.*

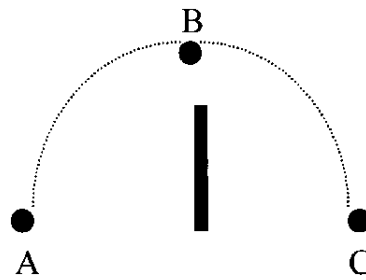

Схема 5.1. OVER [Tyler, Evans 2003: 71]

Можлива наявність контакту між орієнтиром і траєктором, проте цей елемент сцени не є релевантним для значення прийменника *over*. Як зазначає Дж. Лакофф [Lakoff 1990: 542–543], контакт неможливо позначити на схемі, образна схема нейтральна в цьому відношенні. Тому вважаємо за доцільне наголосити, що у випадках (4.14) і (4.15) задіяно ту саму концептуальну схему.

Подібно до схеми ‘ABC-траєкторія’ прийменника *over*, побудовано протосцену *через* і *preko*. Точки А і С умовно представлено у схемі, відмінність полягає у тому, що точка В не є стрижневою позицією у взаємодії із орієнтиром. Безпосередній контакт не має значення, він може бути, як у (4.10) чи (4.12), або ні, (4.16), (4.17). Спільним є те, що орієнтир концептуалізується як перешкода, яку можна подолати.

(4.16) *У Святвечір не вільно подавати одне одному руку **через** поріг, розсипати сіль і бити дзеркала.*

(4.17) *Kada sam kročio **preko** praga, spazio sam priliku mladog čoveka otprilike moje visine, obučenog u beli jutarnji kaput od kašmira sašiven po najnovijoj modi...*

Значення ‘З-іншої-сторони-від’

Значення ‘З-іншої-сторони-від’ є варіацією схеми ‘ABC-траєкторія’. Тут *over* використано для позначення ключової просторової конфігурації, в якій рух траєктора вже завершено, і траєктор розташовано з іншої сторони від орієнтира, порівняно з відправною точкою траєкторії [Tyler, Evans 2003: 81]. Те, що *over* не профілює траєкторію, підтверджує вживання *over* у сполученні не лише з динамічними дієсловами (4.18), а й із дієсловами, які вказують на локалізацію

траєктора (4.19). Наявність чи відсутність траєкторії визначається контекстом, але не є принциповою для виникнення іншого значення *over*.

(4.18) *Sam drove over the bridge* [Lakoff 1990: 54]).

(4.19) *Arlington is over the Potomac River from Georgetown* [Tyler, Evans 2003: 81].

Єдиною відмінністю цих ситуацій є те, що у (4.18) схематично зображено траєкторію руху траєктора, а у (4.19) — траєкторію погляду імпліцитного спостерігача, який розташовано на тому березі ріки Потомак, де лежить Джорджтаун, і, відповідно, це місце є вихідним пунктом траєкторії погляду; місце, на якому розташовано Арлінгтон, є цільовим пунктом погляду, а Потомак — орієнтиром, специфікованим як перешкода. У сцені (4.18) траєкторію профілює дієслово, а у (4.19) розташування імпліцитного спостерігача.

Ситуацію (4.18) українською мовою було би відображено як (4.20), а (4.19) дослівно можна перекласти як (4.21) із дещо відмінною від протосцени *через* схемою, у якій акцентовано точку С як стале розташування траєктора й умовну мету суб'єкта, але в українському мовному середовищі для такої ситуації частотніше вживання прийменника *за*, як у (4.22). В українській і сербській мовах прийменники *через* і *preko* репрезентують протосцену в (4.23), (4.24), тут задіяно структурну метафору ПОГЛЯД — ЦЕ ШЛЯХ, про яку прийменники й сигналізують. Значення 'З-іншої-сторони-від' прийменників *через* і *preko* забезпечує зміна у просторовій сцені: точка С є сталою позицією траєктора і стрижневою у сцені, точку А представлено як розташування імпліцитного суб'єкта-спостерігача (4.21), (4.25).

(4.20) *Семен переїхав через міст.*

(4.21) *Арлінгтон лежить через річку Потомак від Джорджтауна.*

(4.22) *Не знаю вже як, але й земля Телішова, — що ото яр за річкою за Козинкою, — і та теж відійшла до Куракіних.*

(4.23) *Стрий востаннє кинув поглядом через Дністер на похилену хатку і швидким кроками попрямував у темряву.*

(4.24) *Nateže luk, namesti strelu i okrete se, oštro gledajući nazad preko reke u tmini.*

(4.25) *Ja sam za njegov put doznao od Liputina; uz razgovor doznao sam od njega i to da su Lebjatkićni, brat i sestra, negde preko reke u Goršečnom podgrađu.*

Прийменник *за*, як і *over* у (4.18) і (4.26), у просторовій сцені, (4.27), також імплікує спостерігача, який розташовано „поза сценою“ (“*off-stage*”), вихідним пунктом погляду є місце з одного боку орієнтира, а цільовий збігається з локусом траєктора, тобто перебуває на протилежному боці від орієнтира.

(4.26) *The ball landed over the wall.*

(4.27) *М'яч приземлився (впав) за стіною.*

Переосмислення *over*, яке відбувається у значенні ‘З-іншої-сторони-від’, містить дві зміни, порівняно із протосценою, — привілейованість точки С та інтерпретація її як точки, поруч із якою локалізується траєктор, і зміна точки зору — відбувається зміщення позиції імпліцитного спостерігача у безпосередню близькість до точки А. А. Тайлер і В. Еванс [Tyler, Evans 2003: 82] припускають, що це значення утворилося шляхом використання *over* у контексті, у якому значення ‘З-іншої-сторони-від’ було імпліцитним, і стало конвенційно асоційованим з *over* як інше значення, — такий процес дослідники називають прагматичним підкріпленням (pragmatic strengthening).

Схема надлишку

Значення ‘Над-і-За’ (The Above-and-beyond Sens) — у цьому значенні *over* вживається як передбачено протосценою, але з додатковим елементом: орієнтир репрезентує передбачувану мету або ціль, а траєктор рухається далі передбачуваної або бажаної точки [Tyler, Evans 2003: 83].

(4.28) *The arrow flew over the target and landed in the woods.*

Випадок (4.28) відрізняється від (4.14) тим, що траєктор рухається далі орієнтира, який витлумачено як ціль або мету, і передбачається, що траєктор вступає в контакт із ціллю. Коли траєктор оминає ціль, він рухається вище і за орієнтир. У такий спосіб, у сцені концептуалізовано РУХ ЗАДАЛЕКО, або вона

містить надлишок. Про відмінність цього значення від протосцени свідчить подальше розширення семантики, яке не можна пояснити за допомогою контексту.

В українській мові є два варіанти вербалізації ситуації в такій просторовій сцені (4.28): 1) значення ‘надлишок’ репрезентує дієслівний префікс *пере-*, розташування у просторі, співвідносному з орієнтиром — прийменник *через* (4.29); 2) прийменник *над* профілює ключову позицію траєктора у просторовій конфігурації вище орієнтира (4.30), а на надлишковість вказують властивості концепта ЦІЛЬ, у яку прототипно має влучити стріла, але не влучає.

(4.29) *Стріла перелетіла **через** ціль і впала десь у лісі.*

(4.30) *Стріла полетіла **над** ціллю і впала десь у лісі.*

Але ані *через*, ані *над* не схематизують просторові відношення ‘Над-і-За’, як *over*. Такі відношення може репрезентувати цілий контекст, часто з поєднанням конструкцій із прийменниками *через* та *за*, як у (4.31). Прийменник *через* концептуалізує просторову конфігурацію, у якій траєктор розташовано у просторі, співвідносному з орієнтиром, у полі взаємодії, і вже від контексту залежить конкретизація точки розташування траєктора. У просторовій сцені з *через* орієнтир концептуалізується як перешкода, і вже від характеристик орієнтира і траєктора залежить, яким шляхом траєктор може подолати цю перешкоду. Наприклад, контекст (4.32) репрезентує сцену, де траєктор оминає орієнтир згори, а (4.33) — ситуацію, в якій траєктор проходить між елементами орієнтира.

(4.31) *Часом стріли перелітали **через** ціль і падали аж **за** межею поля.*

(4.32) *З відстані ста кроків вони перелітали ще й **через** двадцятиметрове дерево, а з тридцяти пробивали дошку.*

(4.33) *Стріла пролетіла **через** листя, не зачепившись за жодну гілку.*

Схему надлишку для *через* пов’язано з концептуалізацією орієнтира як частини ВМІСТИЩА (4.34). У такій сцені орієнтир може бути представлено словами *край*, *верх*, *вінця*, які позначають верхню межу стінки вмістища. Схема надлишку властива і прийменнику *preko* (4.35).

(4.34) *Бармен ... наповняючи лямпки смолисто-тягучою, мов розтоплений бурштин, рідиною, переливає **через** верх...*

(4.35) *...sve što ne dobiješ na početku čeka te na kraju, sve što zgrabiš **preko** crte moraćeš dvostruko da platiš...*

(4.36) *Sve devojke koje je preveo **preko** granice bile su u pratnji muževa.*

Схема покриття

Прототипною є ситуація, у якій траєктор менший за розміром, ніж орієнтир. Проте в реальному світі бувають випадки, коли об'єкт у фокусі, тобто траєктор, виявляється більшим або сприймається як більший, ніж локус (орієнтир). Побудова значення 'Покриття' (The Covering Sense) у нормальних умовах містить дві зміни у звичній репрезентації протосцени: по-перше, траєктор сприймається як більший, ніж орієнтир, і по-друге, точка зору зміщується з позиції „поза сценою“ (“off-stage”) у позицію „вище, ніж орієнтир“ [Tyler, Evans 2003: 83]:

(4.37) *The tablecloth is **over** the table.*

(4.38) *The fibreglass protector was **over** the swimming pool.*

В українській і сербській мовах схема покриття властива прийменникам *над* і *на*. Обов'язковою характеристикою протосцени прийменника *на* є контакт між траєктором та орієнтиром, орієнтир має горизонтальну поверхню, зверху якої й розміщено траєктор (4.39), (4.40), а прийменник *над* вживають, коли контакт відсутній (4.41), (4.42). Розмір траєктора не вносить змін у схематизацію просторової сцени, як це характерно для прийменників *on* і *over*.

(4.39) *Скатертину лежить **на** столі.*

(4.40) ***Na** stolu je ležala stolnjaka.*

(4.41) *Він помітив сухий столик, захищений від дощу парасолькою, яка вивищувалася **над** ним, як гриб **над** мурашкою.*

(4.42) *Poput kipova od prašine, bezbrojni stubovi neiskopane zemlje su se uzdizali da podrže zemljano nebo, koje je visilo nisko **nad** senovitim naseljem.*

Значення 'Вивчення'

Будь-яку просторову сцену можна розглядати з різних точок зору.

Прототипна точка зору, пов'язана з протосценою, в якій спостерігач перебуває „поза сценою“. Конструювання смислу *over*, який проілюстровано в (4.43), є результатом зміщення точки зору. Тут представлено точку зору траєктора, і більше того, погляд траєктора спрямовано на орієнтир [Tyler, Evans 2003: 93].

(43) *Phyllis is standing **over** the entrance to the underground chamber.*

Тут протосцена *over* не зазнає значних змін у просторовій сцені, але відбуваються зміни у патерні „рівень уваги“ (*level of attention*). Траєктор розташовано вище, але у безпосередній близькості до орієнтира, тобто траєктор перебуває в такій позиції, у якій може спостерігати за входом і здатен помічати деталі. „Якщо об'єкт перебуває недостатньо близько до спостерігача, зазвичай він є недостатньо чітким для сприйняття спостерігача, оскільки той не може роздивитися деталі“ [Tyler, Evans 2003: 93].

Прийменник *над* може вказувати на різницю в розмірі траєктора й орієнтира. Випадки (4.44), (4.45), (4.46) засвідчують, що лише частину траєктора може бути розташовано безпосередньо над орієнтиром. Як для *over*, так і для *над* властива поява відмінного значення ‘Вивчення’, зумовлена зручністю такої позиції траєктора у просторовій сцені для уважного спостереження за орієнтиром.

(4.44) *Ще він побачив навколо себе голови — ціле товариство згуртувалося **над** шахівницею, збуджено обговорюючи становище...*

(4.45) *Карл-Йозеф обережно відклав убік свого меча і першим схилився **над** заюшеним Пеною.*

(4.46) *Kada je stigao, iznenadilo ga je što vidi dve devojke uzbuđeno nagnute **nad** instrumente.*

Зіставлення з вербалізацією подібних просторових відношень українською і сербською мовами дало змогу з'ясувати, що відмінним значенням *over* (див. Додаток 5.8) відповідають образні схеми, властиві різним прийменникам української та сербської мов: не тільки *над* / *nad* і *через* / *preko*, а й почасти *за* / *za* і *на* / *na*. Доходимо висновку, що носії української та сербської мов концептуалізують представлений набір просторових сцен не як ланцюжок

пов'язаних між собою варіацій, похідних від однієї протосцени, кожній із яких властива одна або дві зміни у сцені, що зумовлюють появу іншого значення, але як різні сцени, що представляють різні категорії просторових відношень і не пов'язані між собою дериваційно.

2.3. Роль образної схеми у мотивації значення фразеологізму

Аналіз будови фразеологізмів сербської мови показує, що невелика кількість фразеологізмів має загальне фразеологічне значення простору [Мршевић-Радовић 2008: 29], що є актуальним і для фразеологізмів української й англійської мов, як з'ясувалося під час цього дослідження. Хоча фразеологізми семантично нерозкладні, проте структуровані відповідно до граматичних законів мови, і „всередині“ фразеологізму зв'язок між словами має бути вмотивованим (також див. [Божко 2002]). Неабияку роль у формуванні образної схеми, пов'язаної з фразеологізмом, відіграють прийменники, які профілюють відношення між фізичними об'єктами.

Просторовий і часовий домени є базовими у процесі сприйняття, пізнання та взаємодії людини зі світом, оскільки представляють чотири фізичні виміри, у яких існують світ і людина (див. підрозділ 2.1). Концепція близького простору заснована на людській чуттєвій оцінці фізичних (тілесних) можливостей і перевіряється під час руху. Концептуалізація віддаленого простору, хоча й тут рух має вагоме значення, структурована дещо інакше й менш чітко та послідовно, що пов'язано з труднощами його сприйняття людиною. Поняття категорії простору є основою для категоризації та концептуалізації абстрактних концептів, що підтверджує й аналіз семантики фразеологізмів.

2.3.1. Актуалізація образної схеми ПОВЕРХНЯ

Простір

Прийменники *на*+М. в. в українській і сербській мовах та *on* в англійській профілюють відношення, у яких траєктор розташовано вище, ніж орієнтир, між учасниками сцени є контакт, зумовлений вагою траєктора. Траєктор перебуває у статиці. Прототипним для орієнтира є наявність поверхні, яка є стрижневою

позицією траєктора. Ця протосцена відображає схему просторових відношень ПОВЕРХНЯ (Схема 2). Така просторова сцена є найкращою для візуального сприйняття об'єктів людиною.

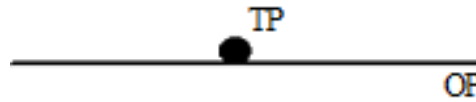

Схема 2. НА / NA / ON

‘Близько’

(5.1) *biti na dohvat(u) ruke*

Орієнтир у (5.1) позначає прототипну відстань, у межах якої людина здатна оперувати навколишніми об'єктами без зусиль, і вказує на найкраще положення траєктора для потенційного контакту з людиною.

Д. Мршевич-Радович (Мршевић-Радовић 2008: 30) зазначає, що *крок* концептуалізується як мінімальна одиниця міри простору; активний орган руху (нога, рука, око) в русі, безпосередньо здійснюючи свою прототипну функцію, описує радіус простору, який концептуалізується як „близькість“ і в якому людина є центром: предмет, якого сягає погляд спостерігача; предмет, якого торкається рука; простір, який можна подолати одним кроком. Оскільки просторові відношення є базовими для концептуалізації й абстрактних понять, схема ПОВЕРХНЯ у сполученні з цими словами переноситься на вербалізацію іншої діяльності людини. Так, функційний елемент схеми ПОВЕРХНЯ — відкритий простір, який створює хороші умови для сприйняття та взаємодії об'єктів, що перебувають у його межах, у прикладі (5.2) є основою для значення ‘близькість мети’; у (5.3) він стає релевантним разом із векторністю руху людини, що спричинює значення ‘випередження в діях’; у (5.4) значення ‘стеження’ базується на можливості візуального сприйняття. У (5.5) слово *кожен* вказує на можливість взаємодії людини з траєктором у значно ширшому радіусі, однак завдяки схемі ПОВЕРХНЯ реалізується значення ‘доступність’.

(5.2) *biti na korak od cilja / rešenja*

(5.3) *бути на крок попереду*

(5.4) *držati / imati koga na oku*

‘Скрізь’

(5.5) *на кожному кроці*

(5.6) *по всіх усюдах; по (всіх) світах*

Ще одним прийменником, який профілює схему поверхні в українській і сербській мовах, є *по / ро* (+М. в.). Його протосцена відрізняється від попередньої тим, що релевантною для траєктора тут є не одна точка на поверхні орієнтира, а їх множинність. Образну схему прийменника *по* представлено на Схемі 6. Протосцена прийменника *по* цілком зумовлює значення ‘скрізь’ в українській мові (5.6).

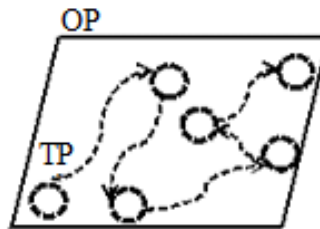

Схема 6. ПО

Фразеологізми (5.7), (5.8), (5.9), (5.10) містять компоненти, які позначають концепти, що перебувають поза звичним полем зору людини, є міфічними явищами. Перебування траєктора в безпосередньому контакті з ними неможливе для сприйняття людиною органами чуття.

‘Далеко’

(5.7) *на краю світу*

(5.8) *у дідька / чорта на рогах*

(5.9) *у чорта на болоті*

(5.10) *na kraju sveta*

Прийменник *на / на* (+З. в.) / *он* передбачає варіацію Схеми 2, сполучаючись із динамічним дієсловом (5.11), (5.12). Стрижневою позицією траєктора залишається поверхня орієнтира (Схема 2а).

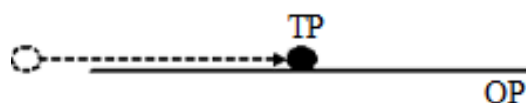

Схема 2а. НА / НА / ОН

(5.11) *на край світу*

(5.12) *na kraj sveta*

Схема 2а релевантна і для значення ‘будь-куди’, ‘куди хоч’:

(5.13) *на всі чотири; на всі чотири боки; на (всі) чотири вітри / сторони*

Час

Критерій неоднорідності простору завдяки механізму концептуальної метафори стає релевантним і для структурування часу, що зафіксовано й у фразеологізмах. Момент відповідає місцю у просторі, точці, а триваліший проміжок часу — відрізок часу — співвідносний із відстанню у просторі.

Так, у (5.14) часове значення ‘незабаром’ засноване на моделі частин тіла людини і метафорі ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРІЗЬ НЬОГО. Зважаючи на будову людського тіла та прототип руху, ніс є найближчою точкою на тілі людини до TR-а та першим опиняється в зоні потенційної взаємодії. У (5.15) задіяно метафору ЧАС — ЦЕ РУХОМИЙ ОБ’ЄКТ і прототип людського житла.

‘Незабаром’

(5.14) *на носі*

(5.15) *на порозі*

Розуміння часу як відносної величини дає змогу виокремити ще одну характеристику часу — циклічність, яка забезпечує систему виміру часу, заснованою на циклічному русі земної кулі навколо Сонця і своєї осі, що зумовлює очевидну зміну дня і ночі та сезонів. У денному циклі початковим є етап, який уможливорює зорове сприйняття людиною навколишнього світу — світанок. За посередництвом метафори ЧАС — ЦЕ РУХОМИЙ ОБ’ЄКТ і схеми поверхні утворюються значення ‘рано’ (5.16), (5.17) та ‘пізно’, ‘наприкінці’ (5.19). Для (5.18) ключовою є лінійна характеристика часу, заснованою на лінійності подій.

‘Рано’

(5.16) *ще й на зорю не займається*

(5.17) *ще й на світ не зоріло*

‘Наприкінці’

(5.18) *na шапкобрання*

Особливо продуктивна фразеологічна модель, заснована на схемі поверхні, має значення ‘ніколи’. Момент структуровано як місце у просторі, точку. Значення ‘ніколи’ виникає внаслідок поєднання особливостей схеми поверхні та неіснуючих або невизначених явищ і подій, що зумовлює логічну невідповідність.

‘Ніколи’

(5.19) *na konjski veligdan*

(5.20) *na Đurin petak*

(5.21) *kad na vrbi rodi grožđe*

(5.22) *na Миколи та й ніколи*

В українській мові невідповідність особливостей вербалізованої поверхні як орієнтира та особливостей траєктора мотивувало значення ‘нісенітниця, вигадка’ (5.23), не задіюючи часового аспекту, на відміну від сербської мови (5.21).

(5.23) *na вербі груші, a na осиці кислиці*

Схема поверхні є релевантною для концептуалізації стану: у (5.24) атрибути успіху виконують функцію орієнтира, розвивається значення вигідного соціального становища; у (5.25) значення соціальної конвенції несе звичайна просторова сцена завдяки метонімії; у (5.26) в англійській мові для вербалізації стану задіяно схему поверхні, а в українській — схему вмістища, про яку мова йтиме далі.

(5.24) *rest on one's laurels*

(5.25) *be on the house* = ‘за рахунок закладу, безкоштовно’

(5.26) *be on the drink* = *перебувати в запої*

3.2.2. Актуалізація образної схеми ВМІСТИЩЕ

Схему вмістища репрезентує прийменник *в / у / in* (+М. в. в українській і сербській мовах). У протосцені орієнтир має очевидні фізичні межі (стінки), між якими розташовано траєктор, існує й зовнішній простір, який перебуває

поза межами орієнтира та до його вмісту не входить (Схема 1). Траєктор перебуває в статиці, ступінь заповнення внутрішнього простору орієнтира тілом траєктора є неважливим для схеми.

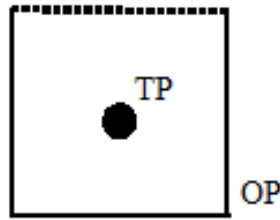

Схема 1. В / U / IN

Доволі широка семантична мережа прийменника *в* і його корелятив заснована на роботі ментального механізму, який базується на вживанні метафори вмістища [Lakoff, Johnson 1980: 30–31], коли опозиція «зовні↔всередині» переноситься на природне середовище та простори, які не мають видимих меж, часові концепти та поняття абстрактних категорій (дій, подій, занять, емоційних, соціальних станів тощо).

Простір

Трансформація схеми вмістища (Схема 1.3) забезпечує використання прийменника *в / у* (+З. в.) у значенні ‘близько’, а застосування метонімії як когнітивного механізму — розвиток значення ‘спільність дій’ (5.27), (5.28), (5.29).

‘Близько’

(27) *ніс у ніс; плече в плече*

(28) *брк у² брк*

(29) *go hand in hand*

Схема 1.3. В / U / IN

Час

Звукова алюзія та метафора вмістища переносять схему вмістища на діяльність людини, що дає змогу говорити про входження одного звука в інший

² У сербській мові також існує варіант *брк уз брк*, який прямо відображає схему безпосередньої близькості.

у термінах простору і забезпечує значення ‘пізно’ (5.30).

‘Пізно’

(5.30) у свинячий голос

Опозицію «зовні↔всередині» разом із *в* (+З. в.) утворює прийменник *з* (+Р. в.), який указує на вихід траєктора поза межі орієнтира у конструкціях із динамічним дієсловом (Схема 7). Приклад (5.31) відображає антропоцентричну модель світу та уявлення про пізнання людиною навколишньої дійсності, залучаючи атрибути початкового етапу когнітивної діяльності, що є основою для значення ‘віддавна’. Образна схема прийменника *з* переноситься на мисленнєву діяльність, що є результатом застосування метонімічної моделі.

‘Віддавна’

(5.31) знати з пелюшок

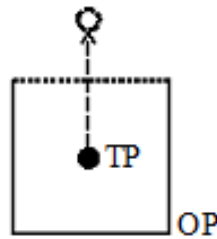

Схема 7.3

Стан

Образна схема вмістища має додаткове значення ‘захищеності’; метафора вмістища, застосована до прийменника *в* (та його корелятивів), разом із онтологічними порівняннями утворюють фразеологізми на позначення станів (5.32), (5.33).

(5.32) *be snug as a bug in a rug* = ‘затишно, комфортно влаштуватися’

(5.33) *бити у своїй воді* = ‘комфортно почуватися’

У прийменникових конструкціях із динамічними дієсловами образна схема вмістища дещо трансформується для відображення руху траєктора (Схема 1.4). У (5.34) на основі варіації схеми прийменника *в* і метонімії знаряддя візуальної перцепції та найкращої позиції для об’єкта спостереження розвивається значення ‘набридати’.

(5.34) *лізти в очі* = ‘набридати’

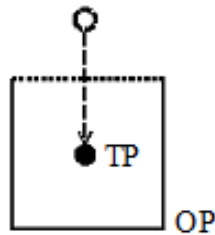

Схема 1.4. В

3.2.3. Актуалізація образної схеми ПЕРЕШКОДА

Якщо в попередніх схемах спостерігач перебував поза сценою та його положення не було релевантним для образної схеми, то у протосцені прийменника *за / за (иза) / behind (after, over)* важливим є розташування спостерігача. Орієнтир розташовано фронтально відносно спостерігача, траєктор — з тильного боку орієнтира (Схема 8). Таке розташування траєктора може спричинити неможливість його зорового сприйняття спостерігачем: оскільки орієнтир прототипно є більшим, ніж траєктор, то буде перешкодою цьому.

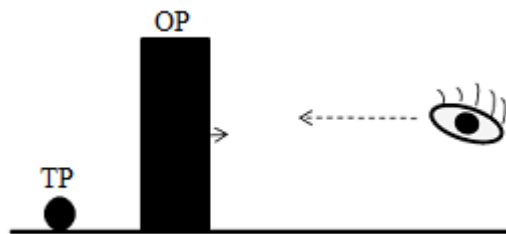

Схема 8. 3А

Простір

Схема перешкоди цілком зумовлює значення ‘далеко’ (5.35), (5.36), (5.37) та разом із заперечною часткою *не* — ‘близько’ (5.38). У (5.39) на основі близькості та особливої позиції спостерігача з’являється значення ‘стеження’.

‘Далеко’

(5.35) *за горами й долами*

(5.36) *світ за очі* = ‘абикуди’

(5.37) *Богу иза леґа (за леґима)*

Час

Просторова близькість переноситься й на часову градацію, так фразеологізм (5.38) має й значення ‘незабаром’. Фразеологізм (5.40) використовують для позначення близької біди, нещастя. Схема руху часових явищ відносно людини інвертована. Оскільки ці явища є небажаними для людини, відбувається зміна в репрезентації вектора руху подій, який спрямований не назустріч людині, як у прототипній ситуації, а вслід їй. Говорячи про певну епоху, люди співвідносять той відрізок часу з життям визначної особистості чи вигаданого персонажу, який і займає позицію орієнтира (5.41).

‘Близько’

(5.38) *не за горами*

(5.39) *бити коме за петама*

‘Скоро’

(5.40) *(бути / стояти) за плечима*

‘Давно’

(5.41) *за царя Гороха (як людей було трохи); за царя Хмеля (як було людей жменя); за царя Панька / Томка (як була земля тонка)*

Абстрактні значення

У (5.42) задіяно метафору ПОГЛЯД — ЦЕ РУХ, а також зміщено точку уваги з траєктора на орієнтир; траєктора фактично немає, і тільки схема прийменника *after* передбачає імпліцитний траєктор, який може становити перешкоду (загрозу) для виконання звичних операцій з об’єктами, які позначає орієнтир.

(5.42) *look **after** the pence and the pounds will look **after** themselves*

Просторова схема перешкоди забезпечує захищеність траєктора від стороннього впливу, на основі цього розвивається значення зручного, приємного та захищеного становища (5.43).

(5.43) *у Бога за пазухою*

3.2.4. Актуалізація образної схеми ШЛЯХ

Схему ШЛЯХ репрезентують прийменники *крізь* (*через*) / *kroz* / *through* (+Асс. в українській та сербській мовах). Прототипну ситуацію, яку експлікує прийменник *крізь*, характеризують такі ознаки: траєктор і орієнтир — фізичні об'єкти, які мають чіткі межі; динамічність взаємодії траєктора й орієнтира (рух); наявність контакту між траєктором та орієнтиром; траєктор менший за розмірами, ніж орієнтир; орієнтир має таку структуру, що траєктор здатен проникнути між частками орієнтира або оминати його зверху, тобто траєктор входить у межі орієнтира з одного боку та виходить із нього з іншого боку (Схема 9). Орієнтир може концептуалізуватися як перешкода на шляху траєктора. Д. Кліковац розглядає прийменники *kroz* і *through* у групі прийменників, які мають спільне значення ‘вмістище’ [Klikovac 2008: 236–239, 383–387].

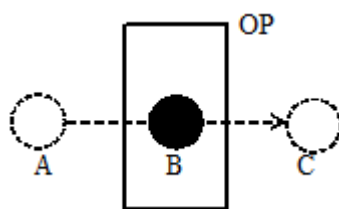

Схема 9. КРІЗЬ / THROUGH

У фразеологізмах учасниками просторових сцен, які репрезентує прийменник *крізь* (та його кореляти), бувають переважно явища абстрактних категорій. Для творення значень фразеологізмів (5.44) та (5.45) є визначальним поєднання образних схем ШЛЯХ і ПЕРЕШКОДА, а для (5.46) — схема ШЛЯХ.

Дія

(5.44) *крізь* *зуби* *цідити* = ‘говорити невиразно, зі злістю’

Когнітивна діяльність

(5.45) *крізь* *пальці* *дивитися* = ‘не звертати уваги’

(5.46) *go through the mill* = ‘бути надзвичайно досвідченим’

Отже, схематизація простору і часу дійсно відіграє суттєву роль у формуванні семантики фразеологізмів української, сербської та англійської мов. Образні схеми відношень між просторовими об'єктами, які профілюють

прийменники, мотивують значення фразеологізмів.

Висновки до Розділу 2

Первинним прийменникам англійської, української та сербської мов властива складна й розгалужена мережа значень, яка розвивається завдяки здатності прийменників вживатися зі словами різного смислового навантаження, що, своєю чергою, забезпечують такі когнітивні механізми, як концептуальна інтеграція, метафора та метонімія, які діють за принципом змішування ментальних просторів, аналогії на основі подібності чи суміжності. Так, первинне просторове значення локалізації стає актуальним не тільки для відношень між фізичними об'єктами, розташованими певним чином у просторі, а й для часових, кількісних, процесуальних і ментальних концептів, задіяних відповідними контекстуальними елементами у прийменникових конструкціях.

Детальний концептуальний аналіз прийменників підтвердив, що в усіх трьох мовах значенням прийменника є схема розташування, а додаткові значення напрямку чи мети, які часто пов'язують із прийменниками у динамічних сценах, насправді є значеннями конструкції. Напрямок і мету профілюють динамічні дієслова та відмінкові закінчення, яких вони вимагають в українській і сербській мовах. Основними образними схемами, які формують семантику прийменників є схеми ВМІСТИЩЕ, ПОВЕРХНЯ, ШЛЯХ і ПЕРЕШКОДА.

Часом дві образні схеми можуть формувати семантику одного прийменника. Схема ШЛЯХ є стрижневою для прийменників *через* : *preko* : *through* та *крізь* / *kroz* / *across*, але для прийменників *крізь* / *kroz* важливою є і схема ПЕРЕШКОДА. Крім того, топографічний елемент ВМІСТИЩЕ визначає розвиток похідних значень прийменника *крізь* / *kroz*, а для *через* / *preko* схема ВМІСТИЩЕ є додатковою лише у деяких значеннях.

Зіставлення з вербалізацією подібних просторових відношень українською і сербською мовами дало змогу з'ясувати, що різним значенням *over* відповідають образні схеми, властиві різним прийменникам української

мови: не тільки *над* і *через*, а й почасти *за* і *на*. Доходимо висновку, що носії української і сербської мов концептуалізують представлений набір просторових сцен не як ланцюжок пов'язаних між собою варіацій, похідних від однієї протосцени, кожній із яких властива одна або дві зміни у сцені, що зумовлюють появу іншого значення, але як різні сцени, які представляють різні категорії просторових відношень і не пов'язані між собою дериваційно.

Суттєвим є вплив просторових відношень і на формування фразеологічної семантики. Аналіз показав, що схематизація простору та часу значною мірою мотивує значення фразеологічних одиниць в українській, сербській та англійській мовах.

Вживання прийменників, які часто видаються довільними, найчастіше можна пояснити, причому основними, типовими просторовими відношеннями, які позначають прийменники. Із прототипними випадками пов'язані різні їхні варіації, а також метафоричні проєкції просторових відношень на абстрактні домени. Другий висновок має теоретичне значення і підтверджує положення когнітивної семантики; стосується способу, в який прийменники розвивають свої значення від основних до периферійних: між конкретними ситуаціями, які кодує мова, і ситуаціями, які визначаються як прототип, існує мотиваційний зв'язок, заснований на подібності; якщо подібність помітна й релевантна для поставленої мети, то ця ситуація долучається до категорії, що визначає прототип, із яким відбувалося зіставлення. Для розуміння мови, окрім знання її структури, суттєвими є загальні знання про світ — не лише про властивості живих та неживих сутностей, але про різні соціальні конвенції. Так, вживання прийменників добре ілюструє пов'язаність мовних та енциклопедичних знань.

Основні результати дослідження, представлені в другому розділі, викладено в публікаціях [Орленко 2012а, б, 2013а, в, 2014б, 2015а, б, 2016].

РОЗДІЛ 3. ПРИЙМЕННИКОВІ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ, СЕРБСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Неоднорідність простору та перцептивні особливості людини зумовлюють організацію процесу мислення та всієї концептуальної картини світу людини на основі протиставлень і утворення опозицій у категоріях мислення та мови. Можна визначити чотири типи основних просторових опозицій, які виявилися важливими у формуванні мовної картини світу та вербалізувалися за допомогою прийменників: 1) опозиція ВСЕРЕДИНІ ↔ ЗОВНІ (*in* ↔ *out* : *u* ↔ *iz* / *izvan*: *v* (*y*, *yvi*, *vvi*, *yv*) ↔ *z* (*iz*, *zi*, *zo*) / *pозa*); 2) опозиція на горизонтальній осі — ПОПЕРЕДУ ↔ ПОЗАДУ — позиція відносно орієнтира (*before* / *in front of* ↔ *after* / *beyond* / *behind* : *pred* (*preda*) / *ispred* ↔ *za* / *iza* : *pered* (*peredī*) ↔ *za*); 3) опозиція на вертикальній осі — ВЕРХ ↔ НИЗ — позиція відносно орієнтира (*above* / *over* ↔ *below* / *under* : *nad* / *iznad* ↔ *pod* (*poda*) / *ispod* / *niz* (*niza*) : *над* (*наді*, *надо*) ↔ *нід* (*ніді*, *нідо*)); 4) вектор / напрямок відносно орієнтира (*from* ↔ *to* : *od* ↔ *do* / *k* (*ka*) / *prema* : *від* (*od*) ↔ *до* / *к*).

Стосовно семантики всієї прийменникової конструкції Р. Гжегорчикова виокремлює чотири варіанти інтерпретації опозиції [Гжегорчикова 2000: 80–82]. Перший стосується об'єктів, які мають внутрішню форму (вмістища), для них має значення загальна категорія локативності (статична; укр. *у коробці*, *у кутку*, *в дорозі*, *в університеті*) і лативності (динамічна, з напрямком; укр. *коробку*, *в куток*, *в дорогу*, *до університету*). Значення мети не властиве самому прийменнику, у контекстах із *в* значення мети зазвичай профілює дієслово та знахідний відмінок (або лише відмінок), прийменник — схему взаємовідношень між траєктором та орієнтиром — схему ВМІСТИЩЕ: *Спочинок буде недовгий, постоять день-два, пройдуть необхідну профілактику та й знову в дорогу, за Волгу, в далекий Казахстан, на підмогу цілиним землям*).

Для другого варіанту є важливим поняття поверхні (стосовно цілісних,

твердих об'єктів різних типів і форм, які мають верхню і / чи нижню поверхню: *на горі, на дні, на столі — під столом*). У третьому варіанті зберігається тільки вертикальність, і з'являється поняття впорядкованості. Цей варіант релевантний для об'єктів, які є набором предметів, розташованих *один над / під одним* (пачка, стос паперу і под.). У четвертому варіанті не задіяно поняття вертикальності, його визначають поняття поверхні, внутрішності і фасадності. Стосується об'єктів пласких, здебільшого м'яких, які мають дві сторони: передню, зовнішню, яка є видимою (*на светрі*), і протилежну їй — внутрішню, невидиму (*під светром*) [Гжегорчикова 2000: 82].

3.1. Схематизація прийменникової опозиції ПЕРЕД — ЗА

В образних схемах прийменників, які експлікують відношення на горизонтальній осі, траєктор розташовано на одній площині з орієнтиром. Схему концептуалізовано у двовимірному просторі. Англійська (*in front of / before — behind / after*) та сербська (*pred / ispred — za / iza*) мови, порівняно з українською (*перед — за*), відрізняються наявністю часткових синонімічних прийменників.

Згідно зі словником англійської мови [Merriam-Webster] для прийменника *before* первинним є просторове значення, яке схематизується в такий спосіб: траєктор розташовано на певній відстані від орієнтира з його фронтального боку, траєктор повернений фронтальною стороною до орієнтира — Схема 10 (6.1). Протосцена прийменника *after*: траєктор розташовано фронтальним боком до орієнтира і на невеликій відстані від нього з його тильного боку — Схема 11 (6.2). Похідними значеннями прийменників є темпоральні (6.3), (6.4) і метафоричні, наприклад значення 'субординації' (6.5), (6.6). Ці значення концептуалізуються відповідно до протосцен прийменників.

(6.1) *He ... combed his receding hair **before** a mirror.*

(6.2) *It's much more clever to play hard to get, because a man doesn't run **after** a bus once he's caught it.*

(6.3) *He had left home a little **before** eight.*

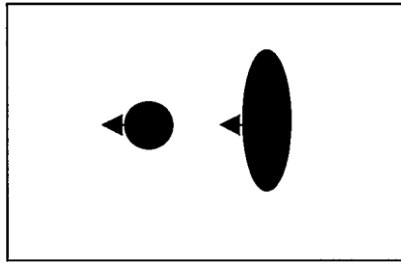

Схема 10. BEFORE [Tyler, Evans 2003: 165]

(6.4) *I could visit her any time, but preferably **after** 7.0 a.m.*

(6.5) *Put quantity **before** quality [Merriam-Webster].*

(6.6) *When a son is named **after** his father he acquires junior at the end of his name.*

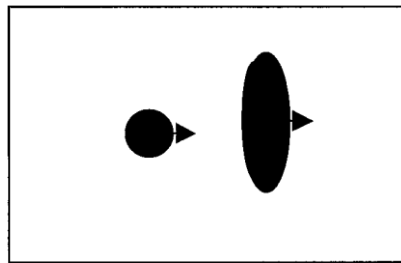

Схема 11. AFTER [Tyler, Evans 2003: 176]

Незважаючи на локативну протосцену, у сучасній англійській мові вживання прийменників *before* й *after* найчастотніші в темпоральних значеннях. Крім того, *before* й *after* часто функціують як темпоральні прислівники з тотожними прийменниковими схемами. Вербалізацію просторових сцен перейняли складений прийменник *in front of* та *behind*. У протосценах цих прийменників увагу зосереджено на орієнтирі, який концептуалізовано як асиметричний: відрізняються передня й задня частини, а орієнтація траєктора є неважливою, як це показано на Схемах 12 і 13 (6.7), (6.8).

(6.7) *...the two policemen stood **in front of** a big wall map of the Thames.*

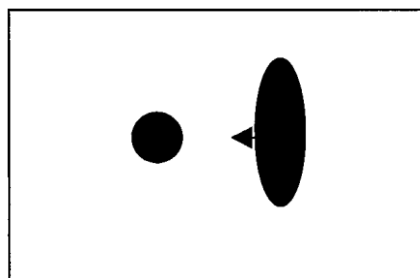

Схема 12. IN FRONT OF [Tyler, Evans 2003: 159]

(6.8) *He must have been crouched **behind** a bank of snow watching him all the*

time as he came...

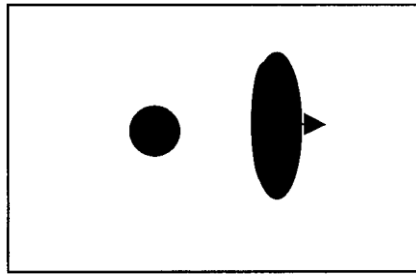

Схема 13. BEHIND [Tyler, Evans 2003: 170]

Концептуалізація передньої частини, на відміну від тильної, принципово спирається на тіло людини, головні органи чуття якого розташовано на передній частині голови. У зв'язку з цим А. Тайлер і В. Еванс висновують, що орієнтований орієнтир, з акцентованими передньою та задньою частинами, і неорієнтований, нечленований траектор забезпечують орієнтиру кращу, вигіднішу позицію, на відміну від траектора. Тому розташуванням функційного елемента з позитивною перцептивною доступністю є попереду орієнтира (*in front of*), а негативною — позаду орієнтира (*behind*) [Tyler, Evans 2003: 155].

Далі А. Тайлер і В. Еванс детально описують просторові сцени цих прийменників [Tyler, Evans 2003: 154–177], що підтверджує й наш аналіз корпусного матеріалу. Порівняно з *in front of* і *behind* обидва *before* і *after* профілюють сцену, в якій траектор також орієнтований. Траектор та орієнтир обидва мають важливу позицію у просторовій сцені. Оскільки траектор за функцією є фокальним елементом у сцені *before*, позиція траектора провідна, тоді як позиція орієнтира така ж, як і у сцені, яку описує *in front of* — обернений до траектора. Результат бачення такої просторової конфігурації очима траектора такий, що функційний елемент, пов'язаний з *before*, тобто сам траектор, перебуває попереду, 'на чолі' орієнтира. Прийменник *in front of* такого значення немає, оскільки траектор не має визначеної орієнтації у схемі.

Результат бачення просторової сцени *after* очима траектора (який орієнтовано до тильного боку орієнтира) такий, що траектор слідує за орієнтиром. Функційний елемент, пов'язаний з *after*: траектор є наступним після орієнтира або переслідує орієнтир. Функційні елементи обох образних

схем (*before* й *after*) містять поняття послідовності. Детальніше англійські прийменники *before*, *after*, *in front of*, *behind*, а також *beyond* описано в [Boers 1996: 166–199].

Так, мережі значень прийменників *before* / *in front of* та *after* / *behind* невеликі, порівняно з мережами *перед* / *pred* і *за* / *za*, які розглянуто далі. Це зумовлено тим, що значення, які засновано на образних схемах розташування відносно горизонтальної осі, розподілено між парами частково синонімічних прийменників англійської мови, а в українській та сербській мовах для вербалізації таких відношень передбачено по одному прийменнику.

Прийменники *перед* / *pred*

Протосценою українського прийменника *перед* (+О. в.), як і сербського *pred* (+О. в.), є просторова сцена, де траєктор розташовано на певній відстані від орієнтира, з фронтальної сторони [СУМ-11-6: 159; РСJ 2011: 990] —

Схема 14. Траєктор може бути як статичний (6.9), (6.10), так і виконувати різноманітні дії (6.11), (6.12).

(6.9) *Й чарка стоїть **перед** ним, здається, неторкана, налита доповна.*

(6.10) *Sačekala ih je jedne večeri **pred** baštom bioskopa „Adrija“.*

(6.11) *...він працював у райцентрі, вминав залізним котком гарячий асфальт **перед** Дошкою пошани.*

(6.12) *Kad je saznao šta se dešava **pred** Austrijskim konzulatom, on je odjednom izgubio sve svoje bojazni i obzire...*

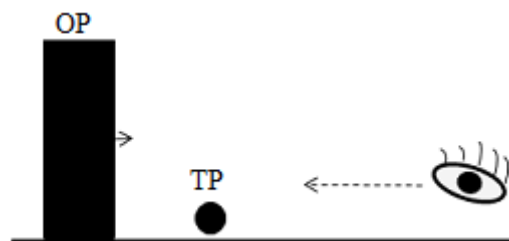

Схема 14. ПЕРЕД / PRED

Місце

Спостереження

На основі протосцени *перед* репрезентує кілька варіацій просторової сцени. Із погляду людського досвіду, коли орієнтирм виступає людина (чи інша

жива істота), через фронтальне орієнтування орієнтира і вигідну позицію траєктора розвивається значення ‘спостереження’ (6.13), (6.14).

(6.13) *Сидить **перед** тобою на дні страховисько замулене, волохате, вгадай, з якого боку до нього підійти.*

(6.14) *...vidite li one ljude **pred** nama? Kakvi lepi ljudi, kakvi lepi, stasiti ljudi!*

Задіяння когнітивного механізму синекдохи уможливорює вживання в ролі орієнтира людського інструмента спостереження — очей (6.15), (6.16) або частини тіла, на якій розташовано очі, — обличчя (6.17). Приклад (6.17) ілюструє метафоричне використання значення ‘спостереження’: за допомогою персоніфікації абстрактні концепти наділено людською здатністю спостереження.

(6.15) *Тепер його ніхто не чіпав, бо якось усі довідалися, що він був **перед** княжевими очима і князь повелів залічити його до своїх воїв.*

(6.16) *Ali u Moskvi, **pred** očima ambasadora, novinara i svetskih putnika, apsolutno je nemoguće poslati vojsku na goloruke bolesnike, makar oni ugrožavali državni poredak.*

(6.17) *...професор стояв **перед** лицем остаточності, мав в одній руці життя, а в другій смерть...*

Кластер ‘взаємодія’

Специфікація сцени (Схема 14.1) здійснюється на основі досвіду спілкування людей між собою і взаємодії з навколишнім світом. У такій сцені траєктор теж має визначену орієнтацію. Під час спілкування суб’єктами є і траєктор, і орієнтир (6.18), (6.19). Певні соціальні конвенції зумовлюють типи поведінки між людьми, зокрема ця просторова сцена добре відображає ‘відповідальність’ (6.20), (6.21). Така схема притаманна й випадкам взаємодії людини з деякими предметами (6.22), (6.23). Приклади (6.24), (6.25) ілюструють використання цієї схеми з задіянням концептуальної метафори — персоніфікації.

(6.18) *Ще й зараз Ягнич почувається ніяково **перед** капітаном: сконфузивсь!*

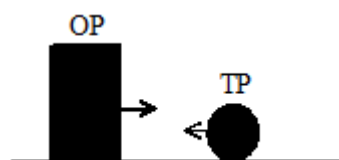

Схема 14.1. ПЕРЕД / PRED

(6.19) *I zato je otac **pred** babom uvek radosno, od sveg srca činio se mali, ne on da je domaćin kuće, gazda, da donosi.*

(6.20) *...звук ставати на коліна лише **перед** богом...*

(6.21) *Hoće li te to **pred** Alahom zakloniti, da l će ti to sutra **pred** Alahom ruke vezati — to ćeš ti sam da vidiš.*

(6.22) *Накинула **перед** дзеркалом хустку на голову, потім опустила на плечі, покрутилась, повела плечем сюди й туди.*

(6.23) *Milan se, ako je film bio normalne dužine, bar dva puta dizao i odlazio u klozet, mokrio, prao ruke i **pred** ogledalom gladio kosu...*

(6.24) *Що ні ви, ні лікар, ані ті комісії не будуть **перед** законом відповідати, коли на судні зі мною сталось би щось.*

(6.25) *Pa ipak, **pred** potrebama koje su donosili novi dani, trebalo je i to zaboravljati.*

Ця варіація схеми відображає і значення ‘перешкода’, засноване на загальних особливостях концептуалізації орієнтира як більшого, ніж траєктор, і розташуванні його на шляху траєктора (6.26). Прототипний рух людини вперед і філософські уявлення про невпинність руху спричиняють концептуалізацію перешкоди як такої, яку необхідно подолати. Значення перешкоди виявилось найпродуктивнішим для розвитку метафоричних значень прийменників *перед / pred* (6.27), (6.28), (6.29), (6.30).

(6.26) *Підходжу до дверей і довго стою **перед** ними.*

(6.27) *...і почуватимеш іноді до сліз давучкий відчай **перед** масштабами лиха, **перед** повсюдністю бруду, антисанітарії, **перед** міріадами збудників найжахливіших хвороб...*

(6.28) *Той тюхтій спасував **перед** першою ж проблемою.*

(6.29) *Oseća vrtoglavicu **pred** daljinama, **pred** prostorno — vremenskim*

relacijama, pred bezumnim zvezdanim daljinama.

(6.30) *Bio sam uzbuđen, stajao sam pred kućom kao pred zabranjenim ulazom u opasno podzemlje, kao pred tajnom sopstvene svesti, pred opasnošću da sledećim učinjenim pokretom uništim samoga sebe.*

Слідування

Ще одна варіація сцени, пов'язана з *перед* і *pred*, репрезентує значення 'слідування' — зображені на Схемі 14.2. У такій сцені важливий порядок розташування лінійних об'єктів, незалежно чи у статиці (6.31), чи в односпрямованому русі траєктора й орієнтира (6.32), (6.33), (6.34). Ця варіація сцени *перед / pred* відповідає схемі прийменника *before*, який теж має просторове значення 'слідування'.

(6.31) *Цей чоловік стояв у черзі переді мною* (реконструкція).

(6.32) *Президент підходить до постаменту, перед ним несуть кошик з квітами, весь у національній символіці, у синьожовтих стрічках.*

(6.33) *...i sobu su ušla, unoseći smrad telesne nečisti, dva strana vojnika, koja je pred sobom gurao stražar s mašinkom okačenom oko vrata.*

(6.34) *Nedavno su stigli iz Pariza, bežeći pred progonima, nekakvi Dvotočkaši, ili tako nešto.*

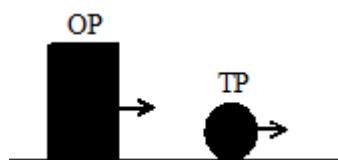

Схема 14.2. ПЕРЕД / PRED

В українській і сербській мовах можливе вживання прийменників *перед* і *pred* зі знахідним відмінком. На сучасному етапі розвитку української мови конструкції *перед*+З. в. не дуже частотні. Трапляються переважно в діалектному мовленні. Частіше позиція, яку займає траєктор, є кінцевою точкою руху (пор. зі сценами конструкцій *на*+З. в., *під*+З. в., *над*+З. в.) У сербській мові конструкції *pred*+З. в. доволі частотні. Це пов'язано із поширенням у сербській мові прийменника *ispred*, який відображає Схему 14, та появою опозиції на основі статичності ↔ динамічності просторової сцени.

Так, *pred+3*. в. найчастіше профілює динамічну (лативну) сцену. Ця опозиція поширюється і на вживання *pred+3*. в. на позначення часових концептів, як це буде показано далі.

(6.35) *A todi — fotografija na stіл, **перед** мої очі, а там другий мій ДІД, молодий, тридцятилітній, в якійсь уніформі, дивізійна, мабуть.*

(6.36) *Запорожець впав на спину і виставив **перед** себе шаблю.*

(6.37) *Та румуни наперед би злодія **перед** людей вивели, та вибили би добре, а потому в тюрму би брали.*

(6.38) *Я йшов тоді в наступ, і ворог тікав **перед** мене.*

(6.39) *Kad je sada, bled i krut, stao **pred** Abidagu, ovaj ti je rekao glasom prigušenim od srdžbe...*

(6.40) *...sve zajedno stigle **pred** amam, koji se odmah više mosta video.*

(6.41) *Odlazio je sa kavazom Francuskog konzulata **pred** Austrijski konzulat...*

Час

Загалом час представлено у свідомості людей як лінійний вимір, відтинки часу розуміються як значення на горизонтальній осі (6.44), (6.47), що експлікують прийменники *перед / pred / before* — *за / za / after* на основі структурної метафори ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРІЗЬ НЬОГО, що діє на тлі онтологічної метафори ЧАС — ЦЕ РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ, завдяки якій час отримує орієнтацію «передня ↔ задня сторона» у напрямку руху, тобто так само, як будь-який рухомий об'єкт. Метафора ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРІЗЬ НЬОГО передбачає, що минуле перебуває позаду людини, а майбутнє попереду. Майбутнє обернене до людини передньою стороною, «обличчям».

У темпоральних вживаннях *перед / pred* момент (6.42) і дещо триваліші часові явища (6.43–6.46) концептуалізовано як точку або відрізок, які мають передню сторону, обернену до траєктора, як це показано на Схемі 14.1. Сербський прийменник *pred* у сполученні з часовими концептами значно частіше вживають зі знахідним відмінком, ніж орудними. Це пов'язано із тим, що всі події концептуалізовано як рухомий об'єкт, завершення дії чи

події перед моментом, який позначає орієнтир, концептуалізовано як завершення руху, а орієнтир — як кінцеву точку руху.

(6.42) *Люди приходили під склепи ще **перед** шостою.*

(6.43) *Заснув князь **перед** самим світанком...*

(6.44) *Тим паче, остання неділя **перед** Великим Постом, тра відгуляти.*

(6.45) *Tako su prošli kroz celu čaršiju, upravo **pred** podne.*

(6.46) *Tek, negde **pred** Božić Momčilo opet poče mene da leši.*

(6.47) *Učiniću to u klozetu, tamo pored desnog krila balkona, neposredno **pred** početak koncerta.*

Часові концепти може бути позначено й метонімічно об'єктами, з якими проводилися маніпуляції в зазначений час (6.48) або ж подіями (6.49), (6.50), (6.51).

(6.48) *Звісно, я думав про Тебе і **перед** канапками, і після того, як з'їв їх.*

(6.49) *Зате все бачив і чув Вовкулака, його очі, як завжди **перед** боєм, світилися тихою радістю.*

(6.50) *Mučeci se poslednjih dana, **pred** polazak, oko kopanja bunara, tražeci pijaću vodu...*

(6.51) *Kad si mi **pred** porođaj poslala Seadu, da mi se nađe, skinuo je do gola, da proveri da nije slučajno muško ... A ja **pred** porođajem...*

У (6.51) у другому випадку вживання *pred* ідеться про стан траєктора, а стан концептуалізується зазвичай як локалізація, а не як рух, тому вжито з орудним відмінком.

Прийменники *перед* і *pred* мають подібну мережу значень (див. Додаток 5.9), але мають і деякі контекстуальні відмінності, пов'язані з протиставленням *pred* — *ispred*. Порівняно з прийменниками *за / za* та іншими прийменниками (*в / u*, *на / na*, *над / nad*, *під / pod*, *через / kroz*) абстрактні значення *перед / pred* менше розвинуті.

Прийменники *за / za*

Семантична мережа негативного члена опозиції — прийменника *за* — значно розгалуженіша (пор. Додатки 5.9 з 5.10 і 5.11). Протосценою *за / za*

(+O. в) є просторова конфігурація, де траєктор розташовано на певній відстані від орієнтира з його тильного боку — Схема 8 [СУМ-11-3: 10; PCJ: 361], (6.53), (6.57). Отже, протосцени *перед / pred* і *за / za* відповідають загальним сценам *in front of* і *behind*. Прийменник *за* у (6.52), як і *behind*, (6.53), репрезентує просторову сцену, яка містить імпліцитного спостерігача, розташованого „поза сценою“ (“off-stage”), вихідним пунктом погляду є місце розташування спостерігача, а цільовий пункт збігається з розташуванням траєктора, тобто з протилежного боку. Така сцена у деяких значеннях властива і прийменнику вертикальної осі *over* (6.54) (детальніше див. [Lakoff 1990; Tyler 2003 та ін.]). Прийменник *за* профілює образну схему ПЕРЕШКОДА: оскільки орієнтир прототипно більший, ніж траєктор, він може становити перешкоду для взаємодії експліцитного чи імпліцитного суб’єкта з траєктором. У сучасній сербській мові таку сцену здебільшого профілює прийменник *iza* (6.55).

(6.52) Відразу **за** нашою хатою починалися торганські ліси.

(6.53) *The cat hid **behind** the couch.*

(6.54) *Arlington is **over** the Potomac River from Georgetown* [Tyler, Evans 2003: 81].

(6.55) *Drugi, mlađi sin Avrama Brankovića ležao je u to vreme negde u Bačkoj **iza** neke šarene peći zidane ko crkva i patio.*

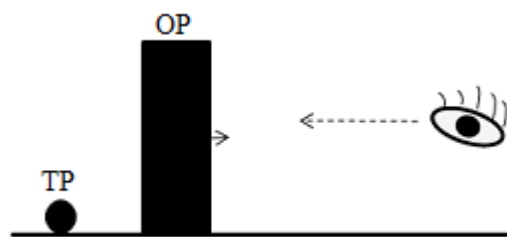

Схема 8. ЗА /ЗА (IZA)

Місце

Якщо властивостями орієнтира не передбачене розрізнення переднього й тильного боків, то як передній бік концептуалізується той, який обернено до імпліцитного спостерігача (6.55), (6.56). Траєктор перебуває у статиці (6.56) або виконує дію з неакцентованим вектором (6.57).

(6.56) *Франциск лежав на встеленій ліжником лаві біля ями на цвинтарі за Ялівцем.*

(6.57) *Ali ubrzo kolona odmiče, i udaljuje se, a vetar za njima brzo izravnjava snežni putanju.*

Образна схема ПЕРЕШКОДА зумовлює використання прийменника *за* у сполученні з різними типами орієнтирів, які в інших ситуаціях концептуалізуються як вмістища (6.58). Іноді використовують механізм синекдохи для позначення орієнтира (6.59).

(6.58) *...romeї впізнали їх одразу, щось гукали до цих аж надто голубих євнухів, які марно намагалися приховати свою похмурість за небесним вбранням...*

(6.59) *Ще коли пив, відчув, що за спиною в нього хтось стоїть.*

Контекстуальна сцена з динамічним дієсловом і знахідним відмінком викликає варіацію Схеми 8. Це не впливає на схему відношень між траєктором і орієнтиром, у таких випадках значення руху і мети профілює дієслово, а також знахідний відмінок. Прийменник позначає позицію траєктора відносно орієнтира внаслідок виконуваної дії (Схема 8а):

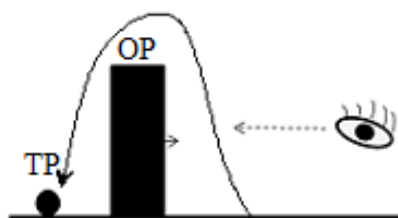

Схема 8а. ЗА / ЗА

(6.60) *А взимку доїдеш за море до свейського царя.*

(6.61) *Боїшся, князю, щоб не напхав я за пазуху золотих гривен?*

(6.62) *Odlaze Crnogorci za Pljevlja.*

(6.63) *Sunce zadje za obzor, ali prije no što sasvim potonu izbaci u visinu jarko crveni prsten...*

Кластер з орієнтованим траєктором

Одна з варіацій сцени прийменника *за* відображає конвенційний спосіб сидіння біля столу (6.64). Таке вживання зумовлено розташуванням столу між

траєктором та імпліцитним спостерігачем. Важливими є чотири зміни у схемі: визначена орієнтація траєктора (передньою частиною до столу); наявність контакту або безумовної можливості контакту; особливості орієнтира прототипно не передбачають вичленовування переднього й тильного боків;

Схема 8.1. 3А / ЗА

розташування імпліцитного спостерігача вилучено з точки уваги (Схема 8.1) (6.64). Цією схемою зумовлені й метонімічні використання прийменника *за* (*сидіти за роботою, реці нешто за дору́чком*), (6.65), (6.66).

(6.64) *У барі було порожньо, лише дві бабці грали в шахи за столиком, який хитався щоразу, коли котрась переставляла фігуру на шахівниці.*

(6.65) *Навпаки, інше чулося за столом...*

(6.66) *Але грамотка Предславина й доречною стала для розмови з Глібом, яка розпочалася за трапезою і яку повів не Ярослав, як він сам того сподівався, а Гліб.*

Слідування

Інша варіація схеми на основі протосцени полягає у зміні орієнтації траєктора у бік орієнтира (Схема 8.2). Орієнтир і траєктор розташовані або рухаються в одному напрямку, тому виникає значення ‘слідування’ (6.67), (6.68), яке полягає в розташуванні траєктора й орієнтира у певному порядку з однаковою орієнтацією. Відтак за допомогою концептуальної метафори послідовні дії з об’єктами та події представлено як розташовані лінійно предмети (6.69–6.72).

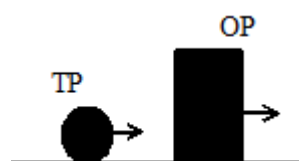

Схема 8.2. 3А / ЗА

(6.67) „Мабуть, якісь там виникли неув'язки, то хочуть, щоб морських вузлів навчив їх в'язати“, — подумки пожартував Ягнич, рушаючи за приїжджим.

(6.68) *Ovde, na ovoj stazi, dok idem za Blažom i Borom, osećam da se menjam.*

(6.69) *Skida vunenu maratu, za njom teku drugi, pa beli veliki peškir.*

(6.70) У Кьонінігсфельді Себастьян міг би хіба стріляти — якщо зробити це першим, то поціливі би відразу трьох одного за одним так, що вони впали би разом.

(6.71) *Шквал налітає за шквалом.*

(6.72) *Rutica puši cigaru za cigarom.*

Спостереження

Значення слідування внаслідок системних метафоричних перенесень ПРОСТІР → АБСТРАКТНІ КОНЦЕПТИ поширюється на ситуації спостереження, прояву почуттів тощо (6.73–6.76).

(6.73) *Стежили за кигиткою, що все кружляла, викигивала у вечірнім повітрі, то віддаляючись, то знов наближаючись до них.*

(6.74) *Слідкуй за диханням, бо лише воно може встановити диктат ритму.*

(6.75) *Хоч зазирнути, хоч одним оком глянути — скучив за нею.*

(6.76) *Dok gledam zbunjeno i ne osećam potrebu za novcem, vojniki zgrabili ženu i prosto je odbaci natrag.*

Зразок

Схема 8.2 виявилася продуктивною для утворення абстрактних значень прийменника *za* в українській мові. На основі Схеми 8.2 і концептуальної метафори ДІЯЛЬНІСТЬ — ЦЕ ПОДОРОЖ в українській мові розвивається значення ‘зразок’, яке акцентує характеристику траєктора, пов’язану з орієнтиром (6.77–6.80). Таке значення не властиве прийменникам *za*, *iza* сербської мови та *behind*, *after* англійської.

(6.77) *Треба йти догори, орієнтуючись за нахилом землі.*

(6.78) *Себастьян вслід за Франціском вважає, що основою кожного приватного епосу є перелік уявлень про місця, в яких відбувалася родинна історія...*

(6.79) *Як то буває між не близькими не за духом, а територіально сусідами.*

(6.80) *...неграмотні гуцульські псевдочарівники-хитруни маніпулюють Європою і світом за допомогою сюжетів.*

Мета

Схема перешкоди і структурні метафори предметності на основі Схеми 8.2 зумовлюють утворення значення 'мета'. Так, у ролі орієнтира виступають як фізичні концепти (6.81), (6.84), так і абстрактні концепти (6.82), (6.83), (6.85).

(6.81) *...Яшко чи то пак Мишко підпливе за крихтами.*

(6.82) *...таємничі сили, що якоїсь там літньої ночі підхопили дівчину й понесли у простори за її нездоланною бентежною мрією навздогін.*

(6.83) *Усе, що думав, що згадував, за чим тужив, проходило на екрані болю, від якого, здавалось, ніколи вже не вивільнитись, носитимеш його до останнього віддиху.*

(6.84) *Na licu osmeh i pokreti usnata koji pokazuju želju za hranom.*

(6.85) *...i u naglom padu pokušao naći zadovoljštinu u trenutnoj i besvjesnoj želji za slobodom, lanac se prekidao da bi uskoro opet bio popunjen...*

Кластер із комплексною лативною схемою

Заміщення

Поєднання особливостей двох схем — Схеми 8.2 і Схеми 8а, тобто акцентування визначеної орієнтації траєктора до орієнтира та функції займання місця, яку профілює знахідний відмінок, зумовлює утворення значення 'заміщення'. Це значення охоплює ситуації обміну та призначення. Таку схему відношень поширено на абстрактні концепти. Приклади (6.86–6.94) контекстуально по-різному ілюструють комплексні

відношення, які ґрунтуються на заміщенні траєктора орієнтиром або навпаки, тип об'єкта і виконувана дія визначають вектор дії.

(6.86) *Оце нам **за** всі наші невсипуці труди, **за** наші старання.*

(6.87) *Мій не підведе, **за** товариша горою стане.*

(6.88) *Чи, може, в Марселі з моряками **за** французьких дівчат побився?*

(6.89) *...соняшники ... з останніх сил борються **за** життя.*

(6.90) *...пом'яніть **за** упокій...*

(6.91) *Istovremeno mi kaže da će ona **za** moju slobodu učiniti sve.*

(6.92) ***Za** svaku torbicu hrane mora se smrzavati i hrvati sa čitavim brdima snega.*

(6.93) *Hoće da se slikamo „**za** uspomenu“ — kako kaže.*

(6.94) *Otvарао је уста као да се бори **za** zrak..*

Роль

І в українській, і в сербській мовах така комплексна схема мотивує ще одне значення — ‘роль’: орієнтир позначає роль, яку виконує траєктор (6.95–6.97).

(6.95) *В дитячий садок кличуть **за** старшу няньку.*

(6.96) *У них аксакал — це повага літам, а в нас — **за** насмішку.*

(6.97) *Majka svake zore peče palačinke da bi mi ih vruće donela **za** doručak.*

Порівняння

Значення ‘порівняння’ прийменника *за* в українській мові пов'язане з кількісними відношеннями та розвинене на основі описаної комплексної схеми (Схема 8.2 і Схема 8а). Акцентування визначеної орієнтації орієнтира та схеми ПЕРЕШКОДА зумовлюють ніби недосяжність траєктора для орієнтира, тому фізичні (6.98), (6.99) чи абстрактні (6.100) особливості траєктора мають вищий ступінь порівняно з особливостями орієнтира.

(6.98) *Бо я грудку можу кинути далі **за** будь-кого.*

(6.99) *...а сліпі ... були безсиліші **за** малих дітей...*

(6.100) *...Кураївка їй миліша **за** все, біля неньки-матері їй найтепліше.*

Місце контакту

Частотними є випадки профілювання контакту прийменниками *za* / *za* (+З. в.), орієнтир позначає об'єкт, на який спрямовано дію, виконувану траєктором або яка відбувається з траєктором. Просторова схема поширюється на абстрактні концепти за допомогою структурної метафори предметності, що забезпечує різнотипність траєкторів та орієнтирів (6.101–6.108).

(6.101) *Ситник... знов чіпко вхопив хлопця за руку й поволік надвір до візка.*

(6.102) *Усі погоджуються, що далі так працювати не можна, але знов і знов беруться за старе.*

(6.103) *Звісно, для перестраховки вся та їхня писанина, за себе найперше дбають, бояться, що відповідати доведеться...*

(6.104) *На партконференції довелося трясти декого за душу: як же це так?*

(6.105) *Ivan ga uhvati za ruku plaćići.*

(6.106) *...pogled se okamenio i ostaje prikovan za dete.*

(6.107) *Moj pogled se vezuje za komadiće drveta rasutih po zemlji.*

(6.108) *Sumrak ih je ispraćao povijenim granama skrivajući ih pred nevidljivim očima, za koje je Aron bio siguran da ih odasvud promatraju.*

Відносність

Значення 'відносність' не властиве прийменнику *za* української мови, однак у сербській мові значення об'єктної відносності (*za*+З. в.) є доволі частотним. Випадки (6.109–6.114) реалізують комплексну схему (Схема 8.2 і Схема 8а) і пов'язані зі значенням мети. Українська мова такі сцени схематизує кількома способами, наприклад, у випадках на зразок (6.109–6.111) використовують прийменник *для* (+Р. в.), у (6.111) також може бути використано *під* або *на* (+З. в.), у (6.112) вживають прийменник *про* (+З. в.), у (6.113) — прийменник *до*. У сербській мові відсутні кореляти прийменників *для* і *про*, усі відношення цих прийменників схематизує *za* та частково *o* (відношення прийменника *про*). Ймовірно, в українській мові

прийменник *за* втратив це значення, оскільки його здебільшого перейняв прийменник *для*, який утворився пізніше, судячи з даних етимологічних словників [Фасмер-1: 517, Фасмер-2: 69; ЕСУМ-2: 94, 213]. Очевидно, давнє значення відносності прийменника *за* можна прослідкувати у сучасних вираженнях часової послідовності, як у (6.115) та нетиповому (6.116).

(6.109)...*bilo mu je dozvoljeno da se kreće zabranjenim područjima, te je tako imao više vremena za sebe.*

(6.110)...*savetuju me kako ne bismo odale pravi razlog, koji bi za neprijatelja bio dovoljan za nova proganjanja.*

(6.111) ...*okamenila ga i oduzela mu onu prirodnu lakoću, privezala ga za stablo kao da nema potrebe da napravi mjesto za novo listanje.*

(6.112) *npo ...a zaboravlja da i tada postoji čovek i srce u njemu, i plamen koji zatitra iznenada ne pitajući za vreme i okolnosti.*

(6.113) *prijemni ispit za srednju školu.*

(6.114) *Polagati završni ispit za osnovnu školu.*

(6.115) *Оцінка за урок / за семестр.*

(6.116) *Загалом достатньо підготовленим гравцем вважають того, хто здав випускний іспит за вищу школу, а особливо за школу еліти (Г. Гесце. Гра в бісер. пер. Є. Попович, 1983: 25).*

Належність

Механізм концептуальної інтеграції забезпечує розвиток значення ‘належність’ на основі протосцени *за* та певних соціальних конвенцій, переносячи просторову схему на відношення між людьми. У випадку (3.117) експлікується спостерігач, що зумовлено суспільними уявленнями про спілкування та взаємодію між людьми. Поведінка та зовнішні риси людини концептуалізуються як вмістище для особливостей характеру та внутрішнього світу. Поведінка та зовнішні риси як явні за механізмом синекдохи представлено називанням людини (ОР), а особливості характеру (ТР) в термінах предмета, який належить людині і який вона *за* визначенням оберігає (структурна метафора). Орієнтир концептуалізується як перешкода для

сприйняття траектора. Випадок (3.118) ілюструє змішування ментального простору 1 — Схеми 8 та ментального простору 2 — суспільних уявлень про шлюб в умовах патріархату. Акцентується захищеність дружини через профілювання схеми ПЕРЕШКОДИ, роль перешкоди виконує чоловік. У контексті з динамічним дієсловом застосовано Схему 8а (+3. в): *вийти заміж за майора* (рек.), (3.119). Можемо порівняти концептуалізацію становища жінки у шлюбі: *Якщо ж він одружився з Киліяною...* — чоловіка й дружину розуміють як рівноправних членів цілого чи як супутників. Однак існує й інший спосіб вербалізації таких відношень, хоча й ненормативний і менш частотний (пор.: *одружитися на* — 28 контекстів у КТУМ; *одружитися з* — більше 200 випадків вживання; *вийти / піти [заміж] за* — понад 300 контекстів): *Невдовзі Сашко одружився на дівчині із Киселівки* — роль дружини концептуалізується як поверхня, основа для реалізації чоловіка.

(3.117) *Не помічав за вами цієї здатності давніше.*

(3.118) *По-перше, вона замужем за майором, бо треба ж харчуватися...*

(3.119) *Udaja za Voru mnogo toga je izmenila u meni.*

Час

Часова послідовність

Час структуровано прийменниками горизонтальної осі на основі метафори рухомого часу (Схема 15а). Діє перенесення просторової схеми слідування (Схема 8.2 — *за*+О. в.) на часові концепти (120), (121).

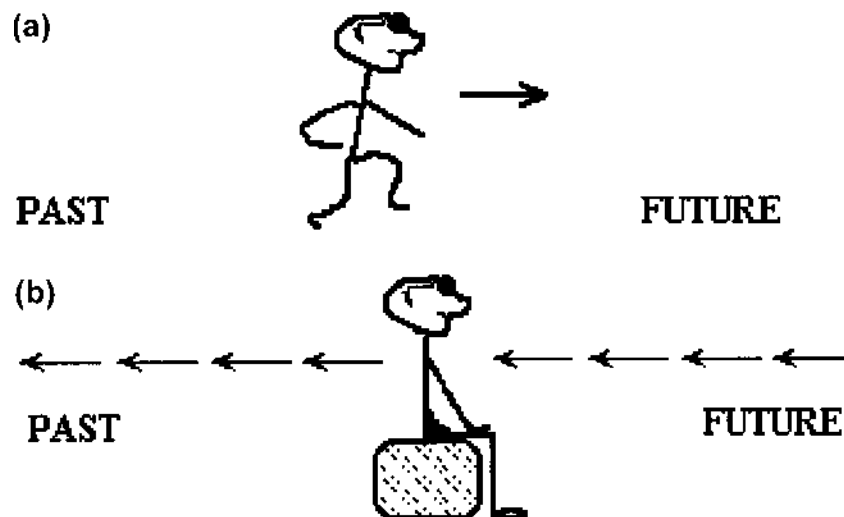

Схема 15. Метафори часу [Boroditsky 2000: 5]

(120) *Дні минали за днями, спершу теплі та привітні, а далі жаркі та душні.*

(121) *Prolazi minut za minutom.*

Проміжок часу

В українській і сербській мовах лативна схема конструкцій із прийменником *za / za+З.* в. у темпоральних значеннях вживається у двох варіаціях: на позначення проміжку часу з акцентуванням на завершенні (6.122), (6.123), та на позначення цілого проміжку часу, коли щось відбувається (6.124), (6.125). Перша сцена схематизується також прийменниками *через+З.* в. і *kroz+З.* в. Другу варіацію в сербській мові експлікує також прийменник *preko+Р.* в. (або прислівник *tokom*, в українській — *протягом*). Перша варіація побудована на основі протосцени прийменника й метафори МИ СТОЇМО НА МІСЦІ, А ЧАС РУХАЄТЬСЯ НАМ НАЗУСТРІЧ (Схема 15б), а друга представляє метафоричне перенесення значення ‘заміщення’ на структурування часу. Час членовано на відрізки, які концептуалізуються як предмети, що рухаються нам назустріч або всередині яких ми рухаємося.

(6.122) *Днів за кілька поцікавилась наслідками.*

(6.123) *Za tren mi se po nogama zacrneše sitne pegice.*

(6.124) *Так витомився за день, що одразу ж налягла дрімота.*

(6.125) *Sa ovakvim povredama nisam se za vreme studija ni u knjigama susretala.*

Визначений час

В українській мові конструкцією *za+З.* в. завдяки метафорі рухомого часу можливе позначення моменту, який розташовано на горизонтальній осі раніше описуваної події. Задіяно метафору ПОСЛІДОВНІСТЬ — ЦЕ ВІДНОСНЕ ПОЛОЖЕННЯ НА ШЛЯХУ, у зв'язку з якою часові концепти представлено як предмети, які розташовано послідовно відповідно до Схеми 8.2 (6.126). У сербській мові вживання *za+З.* в. для схематизації визначеного часу зумовлено значенням об'єктної відносності, яке на основі структурної метафори дає змогу трактувати часові концепти як предмети (6.127).

(6.126) *Ми приходили щодня за дві години перед початком уроків на ранкові тренування.*

(6.127) *За Нову годину идем у Србију [РСЈ: 361].*

Обставини

Прийменник *за / za*+Р. в. профілює схему, в якій орієнтир позначає визначений час і міститься імпліцитне протиставлення іншим періодам (6.128), (6.129). Така схема на основі метонімії поширюється на концепти ОБСТАВИНИ, СИТУАЦІЯ (6.130).

(6.128) *Цікаво, чи росла за Овідієвих часів тут виноградна лоза?*

(6.129) *...tako da se za mirnih povečerja Aronu ponekad činilo...*

(6.130) *Адже із хлоп'ячого зухвальства теж, мабуть, за певних умов проростають великі пристрасті, подвиги почуттів, подвиги звершень?*

У темпоральній сцені прийменник *за / za* переважно вживається разом зі словами, які позначають проміжок часу, на відміну від прийменників *в / u*, *на / na*, які системно схематизують і відтинок часу, і конкретний момент.

Отже, негативний член опозиції *перед / pred* ↔ *за / za* має більш розгалужену семантичну мережу. Для образної схеми обох прийменників важливою є позиція спостерігача, імпліцитного чи експліцитного: просторову сцену може бути представлено з погляду стороннього спостерігача та з погляду суб'єкта дії, із чим пов'язані об'єктивне розуміння локалізації та локалізація в уявленні мовця-спостерігача. Орієнтир може виступати перешкодою на лінії погляду спостерігача.

Просторові опозиційні сцени прийменників *перед / pred* і *за / za* співвідносні одна з одною, але прийменник *за / za* виявляють більше переносних значень, для утворення яких продуктивною виявилася просторова сцена з орієнтованим траєктором. Так, співвідносними є протосцени прийменників і значення 'слідування'. Значення 'спостереження' та концептуальну схему ПЕРЕШКОДА опозиційні прийменники профілюють по-різному, що пов'язано з різними можливостями, які надає просторова сцена траєктору й орієнтиру. Схему ПЕРЕШКОДА прийменники *перед / pred*

профілюють лише у значенні ‘перешкода’, а у прийменників *за / за* вона виявилася визначальною і для протосцени прийменника, і для його просторових похідних значень і деяких абстрактних, наприклад, значень ‘мета’, ‘порівняння’, ‘належність’. Хороші умови для контакту траєктора й орієнтира в просторовій сцені прийменника *перед* мотивують значення ‘спостереження’, ‘взаємодія’ та ‘відповідальність’, а в сцені *за* – значення ‘спостереження’, ‘обставини’, ‘належність’, ‘місце контакту’ та спосіб сидіння *за столом*.

3.2. Прийменникова репрезентація опозиції НАД — ПІД

Концептуалізація горизонтальної осі розвинена значно краще порівняно з вертикальною. Можна пов’язати це з особливостями пересування людей. У звичайних умовах люди рухаються по поверхні землі, тобто по горизонтальній осі. Переміщення по вертикальній осі можливе, проте не є прототипним для людини. Це можливо у воді або ж лише за допомогою спеціальних засобів у повітрі чи під землею. Опозицію ВЕРХ ↔ НИЗ В. В. Іванов і В. Н. Топоров виокремили в межах головного протиставлення „позитивного і негативного відносно до колективу і людини“ (цит. за [Martinek 2008: 283]). І В. Д. Ужченко зазначає, що „негативний“ член бінарної опозиції (в цій опозиції — НИЗ) проявляє більшу активність як у формуванні переносних значень у слів, так і у фразеологічних одиницях, де також „діє несиметрична дихотомія“ [Ужченко 2003: 249].

Верх і низ несиметричні з погляду сприйняття. Коли людина стоїть, простір перед нею і вгорі оптимальний для сприйняття зором, тому напрямки вперед і вгору є позитивними, на противагу напрямкам назад і вниз. Із функційного погляду верх і низ теж нерівнозначні: поверхня предметів частіше придатна для використання, ніж нижня частина об’єкта [Мазурова 2007: 6].

Схема 16. НАД / NAD

Просторову опозицію за вертикальною віссю прийменників *над* / *nad* ↔ *під* / *pod* утворюють протосцени цих прийменників. Для прийменника *над* / *nad* протосценою є відношення: траєктор вище орієнтира — Схема 16 (+М. в.), а для прийменника *під* / *pod*: траєктор нижче орієнтира — Схема 17 (+М. в.) [СУМ-11-5: 59; СУМ-11-6: 391; РСJ 2011: 744, 931].

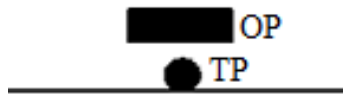

Схема 17. ПІД / POD

Місце

Для цього типу відношень характерними є природні та штучні орієнтири — об'єкти навколишнього світу, важливі для людської діяльності (гори, ріки, моря, міста й под.) (7.1–7.4), та конкретні об'єкти (7.5–7.8).

(7.1) *А це означало б, що він неминуче пролетить і **над** Львовом.*

(7.2) *Predveče je gledao kako **nad** Beogradom zvonici crkava kao rala oru oblake.*

(7.5) *Розплавився навіть давній латунний гуцульський мосяжний хрест, прибитий **над** входом.*

(7.6) *U kuhinji sam najpre pogledao česmi **nad** sudoperom i električni šporet.*

(7.7) *АПП, зауваживши, що Пуня кусає **під** партою кананку, дозволила йому їсти відкрито на її уроках.*

(7.8) *Gledam je, mislim u sebi: eto nas **pod** jednim krovom grčko pravoslavni, srpsko pravoslavni, rusko pravoslavni, i svaki nešto drugo...*

Один із елементів просторової сцени розташовано не обов'язково точно над іншим елементом. Тобто на горизонтальній осі орієнтир і траєктор прототипно мають однакову позначку, як у (7.1–7.8), але це не є обов'язковою умовою, як у (7.9), (7.10), де траєктор може перебувати в якийсь момент точно над орієнтиром, а може й не перебувати; (7.11), де траєктор може лише частково потрапляти безпосередньо під орієнтир.

(7.9) *Під вечір **над** нами почав літати військовий вертоліт.*

(7.10) *Pilot se umno sagibao, radio i avion je kružio **nad** belim i žutim pegama na zemlji.*

(7.11) *Йшлося ще й через горіхові ліси, де **нид** ногами горіхи уклалися у багаторічні шари.*

Вживання прийменників вертикальної осі зі знахідним відмінком в українській і сербській мовах позначають, що таке розташування траєктора, яке профілює прийменник, є кінцевою точкою руху або метою дії, яка відбувається з траєктором (7.12), (7.13), (7.14). Проте значення мети не входить до семантики цих прийменників, його носіями є винятково дієслово та знахідний відмінок, тому надалі семантику прийменників *над / nad* і *нид / pod* описано без огляду на супровідні відмінки, а лише за специфікацією просторової сцени.

Контакт між орієнтиром і траєктором є необов'язковою умовою, наприклад, у (7.1–7.8) контакту немає, а в (7.10), (7.11), (7.13), (7.14) описувана ситуація може відбутися лише за контакту між орієнтиром і траєктором.

(7.12) *Onda napira ivicu otvora i nadnese se **nad** nevidljivu prazninu.*

(7.13) *Вона сама вимкнула в моїй кімнаті світло і запалила вогник **над** недогарком свічки.*

(7.14) *...і поклала непомітно, щоб ніхто не бачив, **нид** його ліву руку пожовклу карточку.*

(7.15) *Au, budala meni našla da se baci **pod** auto...*

Рівень

Розташування однорідних між собою траєктора й орієнтира безпосередньо *один над одним* забезпечує утворення додаткового значення рівня (7.16), (7.17). Причому в таких випадках прийменники *над* і *нид* часто є взаємозамінними, і вибір одного з них залежить від акценту на векторі (тут можна вжити прийменник *нид / pod* — *одна **нид** однією; jedna **pod** drugim*).

(7.16) *[Він] складався з двох горизонтальних — одна **над** однією — рур, до торців яких кріпилися х-подібні стояки з клемами.*

(7.17) *Staništa priljubljena jedna uz druge, jedna **nad** drugim, sa sijaset uglova, ukošenih strana i zidova, trapezastih otvora umesto ulaza.*

Покриття

Несиметричними у просторових відношеннях *над* і *під* є у вираженні значення ‘покриття’ (7.18), (7.19). Прийменник *під* часто вказує на прихованість, захищеність траєктора за допомогою орієнтира: *людина під ковдрою, spravati pod pokrivačem, stіл під скатертиною* і под. У цьому значенні *під* вступає в опозицію з прийменником *на*, оскільки *на* експлікує протилежне значення явності, доступності траєктора (пор. *лежати на ковдрі / на скатертині, ležeti na senу*).

(7.18) *Kada svrši sa tim poslom, on ih sakri pod seno.*

(7.19) *...probudio bi se samo da ponovo ubrizga morfijum pod kožu.*

Кластер ‘висота’

Варіацію сцени викликає метонімічне застосування схеми: траєктор може бути відносно орієнтира приблизно на тому ж рівні — на поверхні землі, однак є певна відмінність у географічній висоті над рівнем моря:

(7.20) *Вони йшли по одному дорогою над Потокком.*

(7.21) *Mira tad s nežnošću pomenu da bih na travnatoj terasi nad jezerom, sedeći u hladu, mogao čitati do mile volje.*

Відмінності у висоті

Прийменники *над* і *під* можуть вказувати на відмінності в розмірі траєктора й орієнтира. Часто ці прийменники вживають на позначення відношень, у яких траєктор розташовано поряд з орієнтиром, їхні нижні частини / поверхні перебувають на одному рівні вертикальної осі, а верхні межі — на різних:

(7.22) *Карл-Йозеф сказав і підвівся над столом.*

(7.23) *Iz šume nad selom, gde se ne vidi više ništa do gusto zelenilo, iz tesnih krana palmi diže se uzbudljiva perjanica dima, i treperavo razilazi u vazduhu.*

(7.24) *Під горбом, на якому наша хата і сад, була залізнична коля.*

(7.25) *Približili su se Beogradu, prepoznao je, pod Avalom, šumu kroz koju je često jahao.*

За цією ж схемою часто прийменник *під* вживають разом із назвою міста,

яке виступає орієнтиром, а простір, менші поселення чи події, які відбуваються в межах цього простору, — траєктором (7.26), (7.27), (7.28). Це зумовлено тим, що населені пункти утворено з будівель, і вони візуально вивищуються над навколишнім простором. Також вживання прийменника *nid* у таких випадках може бути зумовлено давнім звичаєм будувати міста на пагорбах чи подібних географічних підвищеннях з метою створити додатковий захист для міста від нападників. Це значення прийменника *nid* є асиметричним відносно семантики прийменника *над*.

(7.26) *Vin zališivšja živim u boju nid Jassami.*

(7.27) *Ostrvu tu je ruski praporščik izviđač pričao o svojim ranama pod Pšemislom i o Đorđevskim krstovima.*

(7.28) *Lani je pod Beč dolazio i tu se oženio...!*

Перешкода

Вживання прийменника *nid* разом із орієнтиром, який позначає предмет, що слугує певною перешкодою і є вищим, ніж траєктор (*стояти nid дверима / брамою / будинком / стіною, чекати nid вікнами*) утворює додаткове значення неможливості подолання перешкоди, наприклад, як у (7.29) — неможливість увійти, *люди* (ТР) вимушені чекати деякий час.

(7.29) *Люди приходили nid склепи ще перед шостою.*

У випадку (7.30) використання прийменника *над* зумовлено прототипом ситуації. Відомо, що трансатлантичний телефонний кабель прокладено дном Атлантичного океану, і фактично він пролягає *nid* Атлантикою. Проте телефонний зв'язок концептуалізується як сполучення; і тут ідеться про подолання просторової перешкоди, яке прототипно пролягає вище перешкоди, сполучаючи дві точки (напр., міст).

(7.30) *О, в вас обох стало б моці повиводити з ладу всі телефонні лінії над Атлантикою...*

Так само, як і контакт між траєктором та орієнтиром, необов'язковим є розміщення всього траєктора *над / nid* орієнтиром. Випадки (7.31), (7.32) засвідчують, що лише частину траєктора може бути розташовано

безпосередньо над орієнтиром. А у випадку (7.33), (7.34), навпаки, частину орієнтира розташовано над траєктором.

(7.31) *Ще він побачив навколо себе голови — ціле товариство згурмувалося **над** шахівницею, збуджено обговорюючи становище...*

(7.32) *Posle svakog drugog udarca odlazio je Ciganin do ispruženog tela, nadnosio se **над** njega, ispitivao da li kolac ide dobrim pravcem...*

(7.33) *Небіжка часто приходила до нас, вони з дядзем сиділи вечорами на лавці **під** сливками.*

(7.34) *Svuda gar: po zemlji, po krovu, **pod** bagremima i topolama...*

Прототипно тіло людини займає вертикальне положення, і тому вказівку на розташування певних частин тіла відносно інших вербалізують з огляду на цей факт, навіть якщо людина лежить або перебуває в іншому положенні (7.35), (7.36). У випадку (7.37) представлено незвичайне положення тіла людини, причому на цьому зацентровано увагу штучним відчуженням частини тіла (ніг) і вказівкою на їхнє незвичне розташування.

(7.35) *Кажуть, ніби о п'ятій тридцять чотири ранку Ева-Марія ледь торкнула губами його все ще не відбілений від карпатської засмаги виюмок **під** «адамовим яблуком», і це було востаннє.*

(7.36) *Kako se jedan od njih, sa riđom kosom i belegom **над** okom, baš tad izdvojio i prelazio preko pristaništa, mladić mu priđe i zamoli ga da ga vode sobom bilo kud.*

(7.37) *Пена таки заgrimів на крижі, високо **над** собою побачивши власні задерті ноги.*

Вертикальна вісь порівняно з горизонтальною та іншими способами членування простору має суттєву відмінність: вона однозначно визначається гравітаційним полем [Мазурова 2007: 6]. Все, що рухається зверху вниз: дощ, сніг, вода з іншого джерела (душ і под.), промені сонця — може перебувати з іншими об'єктами у відношеннях, які профілюють прийменники *над* і *під*, наприклад як у (7.38)–(7.41).

(7.38) *Аж тепер зрозуміла, що бігла **під** дощем простоволоса.*

(7.39) *Ovce se ugibaju pod kišom što danima i noćima ne prestaje da zaliva zator...*

(7.40) *За вікном у мене то сонцем, то зливою мерехтить над печерськими горбами липнева гроза.*

(7.41) *Za trenutak i ona pogled usmerava u izmaglicu koja se diže nad nepreglednim gradom.*

Текст

Текст, як і лист паперу, є двовимірним, тобто має горизонтальну й вертикальну осі. У зв'язку з цим і особливостями письма більшості індоєвропейських мов, текст зазвичай починають писати згори сторінки і продовжують наносити літери, поступово рухаючись донизу. Отже, заголовок конвенційно розміщують *над* текстом, а підпис — *під* текстом, наприклад (7.42). Вертикальне структурування тексту пов'язане зі значенням 'рівень'.

(7.42) *Артур Пена й собі підписався під якимось крикливим листом протесту.*

Час

Прийменники *над* і *під* найрідше виражають часові відношення, оскільки час концептуалізується як лінійний вимір і схематизується відповідно до горизонтальної осі. Але деколи все ж таки можемо спостерігати вживання цих прийменників у часових значеннях, хоча їх вживання не є послідовним: синонімічними є вживання цих прийменників у парах речень (7.43) і (7.44), (7.45) і (7.46). У сербській мові прийменники *над* і *под* на позначення темпоральних відношень не використовують.

(7.43) *Вийшли над вечір з пансіонату прогулятися...*

(7.44) *Під вечір над нами почав літати військовий вертоліт.*

(7.45) *Над ранок навіть засумнівався, чи справді так уже мені вдалося виграти той двобій з молоденькими польськими священниками.*

(7.46) *Під ранок помер пацієнт у сусідній палаті.*

Можна припустити, що вживання прийменника *під* у сполученні з

іменником *кінець* на позначення завершення дії або періоду (7.47), (7.48) розвинулось у зв'язку з веденням хронологічних записів, і кінець певного періоду асоціюється з кінцем певного тексту про цей період.

(7.47) *Під кінець дев'яностих Україна потрапила відразу до кількох чорних списків, проваджених надміру безсторонніми спостерігачами з усіляких міжнародних структур.*

(7.48) *Під кінець навіть почав було тішитися таким багатством репертуару.*

Розуміння часу як додаткового виміру, який накладається на первинні системи виміру дійсності (просторові) як додатковий прошарок, зумовило вживання прийменника *під* у поєднанні з іменником *час*, який утворює словосполучення з неузгодженим означенням (7.49). Зараз завдяки частотному вживанню це поєднання набуло статусу складеного прийменника.

(7.49) *Під час відряджень ми звикли до кофеїнових драже.*

Абстрактні відношення

Супровід

До цього типу відношень вважаємо за можливе віднести вказівку на явища, які є супровідними для основної події, тобто основна подія розгортається на їхньому тлі, наприклад (7.50), (7.51). Найчастіше у таких випадках орієнтиром є звукові явища: *під шум води, під музику, під коментарі* і под. Суперсегментні фонетичні одиниці також є супровідними для мовленнєвого потоку (7.52).

(7.50) *О, це високе мистецтво богинь, що виходять на берег, вивільнюючись із піни морської під звуки небесних флейт!*

(7.51) *Пізньої ночі, під снігову заметіль, у приміщення школи олімпійського резерву вривається цілий десант.*

(7.52) *Артур зосередився на назвах окремих деталей вдяганки, але в голові крутилися тільки «плахта» і «спідниця» з наголосом над «і».*

Форма

Орієнтир позначає форму, яку надано певному явищу — траєктору, це

може бути визначальна ознака (7.53), назва (7.54), ім'я (7.55), число (номер) (7.56), знак тощо. Це значення виводиться зі значення 'покриття'. Однак це значення в українській мові вважають ненормативним [Савченко 2010: 272], незважаючи на певну частотність вживання таких конструкцій в художній літературі (*під назвою* — 105 контекстів у КТУМ, *під виглядом* — 67).

(7.53) *Під* людяністю я розумію здатність несподівано відкриватися, бачити навіть у незнайомому когось найближчого.

(7.54) ...і замовив йому альбом карпатських ландшафтів *під* умовною назвою «Батьківщина мазохізму».

(7.55) *On zna da se pod* zvučnim imenom *Dulsineja od Toboza krije priprosta i ružna seljanka Aldonca Lorenc*

(7.56) *Moto i ispod naslova Postanje (pod brojem 3): Život je nastao na bunjištu.*

Спосіб

Прийменник *під* в українській мові може використовуватися для позначення способу виконання дії на підставі метонімічного перенесення просторової схеми відношень між траєктором і орієнтиром на опис ширшої ситуації, безпосередньо пов'язаної зі схемою, яку профілює *під*, (7.59), (7.58), або уможливленою лише нею (7.59). У вибірці з КТУМ подібні випадки не трапилися, тому наводжу приклади із СУМ-11 (7.57–7.59) [СУМ-11-6: 391].

(7.57) *Під* руки ввели князя до покоїв.

(7.58) *Хтось у сірому пальті зупинив постать свою під* кутом у шістдесят градусів наперед.

(7.59) *Акуратно, під* лінійку, підкреслив [учитель] окремі місця червоним і синім олівцем.

Подібність

Механізм концептуальної інтеграції забезпечує утворення значення подібності до чогось (підробки) прийменника *під* (7.60), (7.61). Видається, що це зумовлено первинною технологією виготовлення копії: оригінал накладали на заготовку та відбивали контур оригіналу. Копія під час виготовлення у такий

спосіб прототипно має розміщуватися під оригіналом. У такому значенні прийменник *під* утворює опозицію з прийменником *на* (7.62).

(7.60) *Екраном велетенського і плаского «Телефункена» миготіли чорнобілі, переважно **під** брунатну сепію, кадри...*

(7.61) *...і завжди пам'ятав, що своєю шляхетністю і людською порядністю завдячував їй, своїй законспірованій **під** комсомолку дворянці.*

(7.62) *Краватка виглядає **на** американську, широка і абстрактного дизайну.*

Ієрархія

Відношення влади, впливу, контролю, рівня, становища концептуалізуються у термінах вертикальної осі. Відповідно, такі відношення профілюють обидва прийменники, з тією різницею, що у сполученнях з *над* орієнтир є НИЖЧИМ (за статусом) від траєктора (7.63–7.66), а у сполученнях з *під* — ВИЩИМ (7.67–7.70) (пор. з орієнтаційними метафорами, пов'язаними з *up* і *down* у [Лакофф, Джонсон 2004: 38]). Ієрархічні відношення прийменників *над* і *під* розвинулися значною мірою з урахуванням вигідної позиції для спостереження: спостерігач, який перебуває вище спостережуваного об'єкта, має фізичні переваги.

(7.63) *Його панування **над** інтернатом і світом тривало б ще не один рік...*

(7.64) *Pavu postavila za vrstu nadzornika **nad** ambarima i stajama u koje se tovari prodata rana, i koje zaključavaju kupci.*

(7.65) *І я втрачаю контроль **над** собою, майже божеволію.*

(7.66) *A bilo je dana kad je veselo zviždućuci sabirao svote čistih dobiti, sluteći sve određeniju tajnu novca i mističnu neku svoju moć **nad** novcem.*

(7.67) *Але цілком не виключено, що свою першу українську подорож Карл-Йозеф здійснив **під** впливом родинного міту про прадіда.*

(7.68) *A to je, za Jugoslovene **pod** Austrijom, počeo da uobličava g. Tomašić, na način pogodno dostojan predmeta, način lišen u mnogome kalupa i rasplakanosti iako u jakom ličnom tonu.*

(7.69) *Нас затримали і **під** конвоєм повели до відділка.*

(7.70) *Oh, pa mi smo naučnici i mi bismo sve to držali **pod** kontrolom.*

Ієрархічні відношення властиві сцені, у якій людина перебуває в ситуації загрози, насильства. Відношення між об'єктом і суб'єктом також профілюють прийменники *над* і *під* (7.71–7.73). Загроза концептуалізується як вища (ТР), а людина як нижча (ОР).

(7.71) *Тож поки дівчина розповідала про навислу **над** нею перспективу неотримання заліку з таксонометрії, він устиг роздивитись уважно, де і що тут знаходиться...*

(7.72) *Nastaje nužnost da se izvrši nasilje **nad** takvim rečima, **nad** takvim elementima.*

(7.73) *Провінція знаходиться на шляху до спорожіння, а молодь залишається тут тільки **під** страхом смертної кари.*

Вивчення

Досить поширеними є абстрактні відношення, які вказують на ментальні дії людини. Цей тип відношень більше властивий прийменнику *над* / *над*. орієнтиром може виступати ментальний (7.74) чи інший абстрактний концепт (7.75), або конкретний об'єкт, як у (7.76). Ці відношення розвинулися за аналогією до способів опису фізичної роботи (7.77), (7.78), які засновані на метонімії: виготовляючи якийсь предмет, людина нахилиється над ним. На основі метонімії і сцени вигідної позиції об'єкта спостереження розвинулося значення 'вивчення' й у прийменника *під* / *pod* (7.79), (7.80).

(7.74) *Тож Ярчик Волшебник, безумовно, мав рацію, коли замислився **над** проблемою головного героя.*

(7.75) *Ali: nije li sam Man priznao u poslednjim rečenicama svoga Čarobnog brega da nežno i dirnuto briše suze žaleći **nad** sudbinom svoga junaka.*

(7.76) *Коли вона носила дитину, Корій провів **над** нею певний ритуал.*

(7.77) *Деякі з людей зосереджено скніли **над** вирізьблюванням усіляких вигадливо-райських узорів...*

(7.78) *Sutradan je **nad** tim pesmama izvršio neznatne ispravke.*

(7.79) *Francuski husari jahali su do njegovih šatora, pucajući mu **pod** nos, iz svojih dugih pištolja, a njegovi ljudi poklaše svega nekoliko predstraža.*

(7.80) *...a kada bih počeo da čeprkam po svojim precima i da stavljam **pod** analizu svoju krv....*

Призначення

Відношення мети є несиметричними в цій опозиції і властиві тільки прийменнику *nid*. Після виконання певної дії місце траєктора займатиме орієнтир (7.81).

(7.81) *Вона ѝ взяла **nid** дачу шість соток глевкого суглинку на горбах за містом.*

Кількісне значення

Кількісні відношення властиві обом прийменникам, оскільки відношення міри структуровано в термінах вертикальної осі: *перевищення міри, (не) досягати потрібної кількості, вище / нижче межі*. Кількісні відношення корелюють із ієрархічними відношеннями.

(7.82) *Він **над** усе полюбив час від часу занурюватися в незліченні гірські потоки і зосереджено лежати в них.*

(7.83) *Eduard Sajfert smatrao je nekada svoj položaj vođe Hitlerjugenda u Novoj Palanci nečim vanredno važnim, nečim što njega i njegovu biografiju izdiže **nad** sve druge.*

(7.84) *У цей момент до неї підійшов незнайомий чоловік зростом **nid** два метри.*

Прийменник *над* як „позитивний“ елемент опозиції має менш розгалужену систему значень порівняно з ширшою семантичною мережею прийменника *nid* і в українській, і в сербській мовах (див. схеми семантичних мереж у Додатках 5.12, 5.13, 5.14, 5.15).

В англійській мові існують частково синонімічні пари *above*↔*below* і *over*↔*under*, які мають дещо відмінні семантичні мережі та можливості сполучуваності (див. Додатки 5.8 і 5.16 та 5.17 і 5.18). Протосцена, яка асоціюється з *over*, містить просторову конфігурацію, де траєктор розташовано

вище орієнтира. А. Тайлер і В. Еванс апелюють до Оксфордського словника англійської мови (The Oxford English Dictionary): вихідне значення, пов'язане з формою *over*, виражає відношення ВИЩЕ ТРАЄКТОРА і є співвідносним з *above*, як у (7.85) [Tyler 2003, с. 65]. Різниця між *over* і *above* полягає в тому, що *over* позначає просторові відношення, у яких траєктор розташовано вище, ніж орієнтир, але значною мірою в потенційному контакті з орієнтиром, а *above* профілює просторову сцену, в якій траєктор дуже близький до орієнтира (7.86). Функційний елемент, який асоціюється з протосценою *over*: траєктор і орієнтир перебувають у сфері взаємодії, впливу один на одного, як у реченні (7.87), — не властивий *above* [Tyler, Evans 2003: 77].

(7.85) *The picture is **over** the mantel.*

(7.86) *There are a few stray marks just **above** the line.*

(7.87) *The aeroplane flew **over** Manhattan.*

Спираючись на висновки К. Бругман і А. Крайтцера [Brugman 1980; Kreitzer 1997] про те, що *above* порівняно з *over* типово інтерпретують як менш чітко визначену локацію, А. Тайлер і В. Еванс зауважують, що у сцені *over* траєктор і орієнтир перебувають на одній вертикальній осі (тобто займають однакову позицію по горизонтальній осі, але різні по вертикальній), а сцена *above* передбачає розташування траєктора у дещо „невизначено більшому регіоні“ або у невідомій позиції вище, ніж орієнтир [Tyler, Evans 2003: 111]. А. Крайтцер ілюструє цю відмінність парою речень:

(7.88) *The birds are somewhere **above** us.*

(7.89) **The birds are somewhere **over** us.*

А. Тайлер і В. Еванс доходять висновку, що саме функційний елемент у протосценах цих двох прийменників спричинює їх відмінності вживання.

У випадку (7.90) траєктор використовує орієнтир як поверхню для пересування, а у (7.91) описано нетипову ситуацію пересування із додатковими засобами, які могли би подолати силу тяжіння та піднести траєктор у повітря вище орієнтира, або за допомогою певної магічної здатності траєктора. Якщо ж описано прототипне пересування людини, то в цьому випадку траєктор має

рухатися по поверхні, яку розташовано вище вказаного орієнтира [Tyler, Evans 2003: 112].

(7.90) *Nora twirled **over** the polished floor.*

(7.91) *Nora twirled **above** the polished floor.*

У сцені *above* можливий контакт тільки в ситуації лінійного розташування подібних об'єктів, де увагу зосереджено лише на способі їх розташування, а контакт залишається поза точкою уваги (7.92) [Tyler, Evans 2003: 113].

(7.92) *'Is this the one box you want?'— 'No, the one just **above** it.'*

Загалом за [Tyler, Evans 2003: 115–130] *above* і *below* мають чотири відмінних від протосцени значення. Два значення *above* утворюють так званий The Up Cluster: значення 'більше' (the More Sense) та 'перевага' (the Superior Sense), а два протилежні значення *below* утворюють the Down Cluster: значення 'менше' (The Less Sense) і 'підлеглість' (The Inferior Sense).

Значення 'більше' і 'менше' незалежно від контексту мотивовані кореляцією між кількістю та вертикальною віссю (7.93), (7.94).

(7.93) *The price of that stock is now **above** \$20.*

(7.94) *The temperature dropped **below** freezing.*

Із розумінням вертикальної осі пов'язані й ієрархічні значення 'переваги' і 'підлеглості', які властиві і прийменникам *над* — *нид* / *nad* — *pod* в українській та сербській мовах (7.63)–(7.70). У прикладах, де фізичне вивищення асоціюється з більшою кількістю важливих можливостей, вища позиція зазвичай вважається позитивною, а нижча — невігідною:

(7.95) *Nancy's intellectual prowess is well **above** the other judges in her district.*

(7.96) *I don't interact with Alan much, as he is **below** me in the law firm.*

А. Тайлер і В. Еванс наводять ще два додаткові значення, пов'язані з *above* та *below*, які виводяться прямо з протосцени прийменника. Це значення 'рівень' (the Next-one-up Sense і The Next-one-down Sense) і значення 'топографічна відстань' (the Topographical-distance Sense). До значення 'Next-

one-up’ наведено такі приклади [Tyler, Evans 2003: 120]:

(7.97) *Be careful! The rung **above** the one you’re standing on is broken.*

(7.98) *His office is on the floor **above** mine.*

(7.99) *See the window with the lace curtains? My window is the one just **above** it.*

До значення ‘Next-one-down’ віднесено такі випадки вживання *below* [Tyler, Evans 2003: 120]:

(7.100) *Not that one, the box **below** it!*

(7.101) *His office is on the floor **below** mine.*

Значення ‘Topographical-distance’ представляє не просторову конфігурацію, у якій траєктор розміщено вище чи нижче орієнтира на одній вертикальній осі, але пов’язане з метонімічним застосуванням схеми: траєктор розташовано відносно орієнтира приблизно на тому ж рівні — на поверхні землі, однак є певна відмінність у географічній висоті над рівнем моря (7.102), (7.103). Емпірична основа цього значення така сама, як у вживаннях прийменника *над*, проілюстрованих у (7.20) і (7.21), проте реалізація різна.

(7.102) *The nearest bridge is about half a mile **above** the falls.*

(7.103) *The hydroelectric station is five miles **below** the dam.*

Попередні дослідники [Brugman 1980; Kreitzer 1997; Lindstromberg 2010; Tyler, Evans 2003] дотримуються думки, що просторова сцена, на яку вказує *above*, містить нечітко визначені відношення між траєктором та орієнтиром, тобто розташування траєктора менш точно визначене або відоме, ніж у сцені, яку пропонує *over*. Це означає, що люди здатні краще сприймати і спостерігати об’єкти в безпосередній близькості, з якими можливий фізичний контакт, на противагу об’єктам, які розташовано дистантно і з якими неможливо встановити фізичний контакт. Дослідження такого типу представляють систематичне застосування мови з опорою на широкий діапазон доменів досвіду, що підтверджує цю думку. Наприклад, мову зазвичай використовують для визначення емоційної близькості, рівня знань — усі явища, які мають градацію, спираються на поняття фізичної близькості [Tyler, Evans 2003: 114; Sweetser 1991: 37–44].

Прийменники *below* (7.104) і *under* (7.105) профілюють ту саму протосцену: траєктор розташовано нижче, ніж орієнтир. Проте відрізняються похідними значеннями [Merriam-Webster; Tyler, Evans 2003: 121–130].

(7.104) *Our apartment is **below** theirs.*

(7.105) *They couldn't climb over the wall, so they dug a hole **under** it.*

І *over*, і *under* розвивають значення ‘контроль’ і ‘покриття’, яких не мають ні *above*, ні *below*. Це означає, що хоча конфігурація траєктор–орієнтир *over* і *under* репрезентують опозитивні відношення, проте обидва прийменники позначають однаковий функційний елемент [Tyler, Evans 2003: 108–109].

Отже, метафоричне вживання прийменників вертикальної осі на позначення темпоральних відношень є доволі рідкісним, оскільки час концептуалізується як лінійний вимір і схематизується відповідно до горизонтальної осі. Але деколи в українській мові можемо спостерігати вживання цих прийменників у часових значеннях, хоча й не послідовно. В англійській і сербській мовах прийменники вертикальної осі зовсім не мають часових значень. Винятком є лише англійський прийменник *over*, однак його протосцена і семантична мережа є доволі специфічною в різних аспектах значення та функціонування (див. 2.2.4, а також [Brugman 1980; Lakoff 1990; Tyler, Evans 2003; Brenda 2014]). Усі прийменники вертикальної осі у трьох мовах розвивають, крім просторових, і абстрактні відношення. Прийменники вертикальної осі, порівняно з іншими, передбачають значно менше варіацій сцени.

3.1.5. Прийменникова репрезентація вектору

Прийменник *до / do / to*

СУМ-11 так описує центральні відношення, які репрезентує прийменник *до* (+Р. в.): вживається на означення місця, предмета або особи, у бік яких спрямовано дію [СУМ-11-2: 315]. Для сербського прийменника *до* (+Р. в.) наводять такі типові значення: досягнення, простягання до чогось (*Лопта се докотрљала до ивице*); безпосередня близькість (*Седи до мене*), міра, якої хтось

або щось досягає (*Добити до сто динара*), часовий простір (*Завршићемо посао до лета*), охоплення (*Дошли су сви до једнога*) [Стијовић 2006: 94]. Основним змістовим елементом є напрямок, орієнтація у бік орієнтира. Згідно з дослідженнями В. Еванса і А. Тайлера семантики англійського корелятивного прийменника *to*, категорії шляху й мети не є визначальними для цього прийменника, а ознака 'динамічність' з'являється тільки завдяки контексту й первинно належить дієслову, поряд із яким вжито прийменник [Evans, Tyler 2004a: 267]. Можемо стверджувати, що такі характеристики релевантні і для українського, і для сербського прийменника *до*. Дієслова руху передбачають схему шляху як наявність початкової і кінцевої точки руху, кінцева точка руху концептуалізується як мета. Прийменник визначає лише вектор відношень траєктор — орієнтир, який імплікує потенційну взаємодію учасників просторової сцени. Базовим функційним елементом є орієнтація траєктора відносно орієнтира, як у (8.1), (8.2), (8.3). Такі відношення є протосценою цих прийменників (Схема 18).

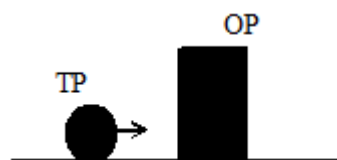

Схема 18. ДО / DO / TO

(8.1) *Тоді тато сказав, що зможемо перепочити, коли дістанемося до тих гір.*

(8.2) *Popodne več je bio stigao do glavnog trga i tu ga otkriše.*

(8.3) *Our travels led us to places as far apart as Sanderstown, San Francisco, New York...*

Відсутність профілювання руху у протосцені прийменника *до* та його корелятивів підтверджують випадки вживання у сценах зі статичним траєктором. *До* вказує на орієнтацію траєктора стосовно орієнтира: чи то прототипно фронтальною частиною (8.4), (8.5), чи інакшим чином, якщо на це вказано у контексті (8.6), (8.7).

(8.4) *Рантом автобус звернув до гір.*

(8.5) *...when the music stopped and they came face **to** face for the very first time.*

(8.6) *У кімнаті стіл зсунений так, що, сидячи при нім, С. одночасно сидів боком **до** клавіатури старезного фортепіано.*

(8.7) *The wall is at perpendicular **to** the floor.*

Кластер ‘безпосередня близькість’

Ще одним непрямим підтвердженням того, що прийменник не профілює рух і мету руху, є просторові сцени, ілюстровані у (8.8), (8.9), (8.10). Прийменники позначають вектор відношень між траєктором та орієнтиром. Траєктор опиняється у безпосередній близькості з орієнтиром (Схема 18.1). Однак це відношення профілює не прийменник, воно впливає з контексту. І тільки в сербській мові розвивається значення ‘безпосередня близькість’ із занедбанням уточнення орієнтації, яке виникло внаслідок аналогічного застосування прийменника з дієсловами на позначення статичних станів (8.11) чи габітуальних ситуацій (8.12), оскільки безпосередня близькість у будь-якому разі зумовлює потенційну взаємодію траєктора з орієнтиром.

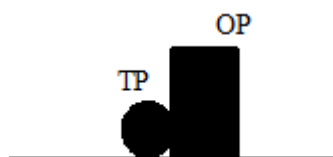

Схема 18.1. ДО / DO / TO

(8.8) *На останньому поверсі старезної камениці, тої, що прилягає **до** Успенської церкви, жила наша старенька тітка.*

(8.9) *Planovi tih zgrada, putevi koji vode **do** njih, njihov raspored i inventar ispunjavaju veći deo pomenutih svezaka.*

(8.10) *He put his hand **to** her heart.*

(8.11) *Osećao sam se kao u sedlu, a devojka koja je sedela **do** mene gledala me je netremice, očima koje su isprva bile tople, a onada su se na meni, kao na ledu, počele hladiti.*

(8.12) *Ona ga posadi za sto i sede **do** njega.*

Суто контекстуальним є значення мети у випадках (8.13), (8.14), (8.15),

орієнтир є об'єктом, із яким траєктор опиняється в безпосередній близькості внаслідок завершення дії, що можливо тільки за умови вектора дії траєктор→орієнтир. На підставі просторових умов реалізації соціальних відношень (дружба, гостювання, відвідування тощо) розвивається значення, яке умовно назвімо 'взаємодія', яке ілюструє сцену перебування траєктора в безпосередній близькості з орієнтиром та імплікує спілкування або іншого типу взаємодію між людьми (8.13), (8.14). Також зі значення 'безпосередня близькість' розвивається значення 'межа' на підставі концептуалізації контакту з орієнтиром як крайньої позиції з визначеним вектором (8.8), (8.15), (8.16).

(8.13) *Небіжка часто приходила до нас, вони з дядзем сиділи вечорами на лавці під сливками.*

(8.14) *I had been invited to Miss Havisham's to see if she liked me.*

(8.15) *Spoljašnje spojeve kapaka je produžila debljom olovkom skoro do ušiju.*

(8.16) *...Connor in vest and trousers — Huw Pritchard stripped to the waist, wearing boxing-gloves, shorts and plimsolls.*

У кластері 'безпосередня близькість' вживання прийменника *до* в українській мові з іменником або займенником поширюється на зв'язки, які первинно реалізуються давальним відмінком іменної частини мови (3.17). Такі відношення умовно назвімо 'призначення', оскільки вони корелюють із відношеннями прийменника *для*. В англійській мові таке значення прийменника *to* є усталеним (*from me to you*).

(8.17) *Пес так старанно охороняв хату, що до нас перестали приносити пошту (←...нам перестали приносити пошту).*

У конструкціях із прийменниками *до / do / to*, як і з прийменником *в* (і його варіантами та корелятами), може бути задіяно когнітивну схему ВМІСТИЩЕ, яке пов'язане зі значенням 'межа'. Такі конструкції можемо поділити на два види за типом просторового орієнтира: а) орієнтир має очевидні межі (стінки), як у (8.18), (8.19), (8.20); б) орієнтиром виступає певний простір із розмитими межами, як у (8.21). У другому випадку актуалізується метафора вмістища, оскільки орієнтир не є очевидним вмістищем, а тільки

мислиться у термінах вмістища. В обох випадках прийменник профілює орієнтацію, вектор відношень траєктор→орієнтир, а значення мети впливає з контексту.

(8.18) *Кілька разів на день ми обходили всі ці посудини, зливаючи дощівку до відра.*

(8.19) *Через кілька хвилин до лазнички ввійшла покоївка з чайником.*

(8.20) *I went to bed early.*

(8.21) *Якось до Делятина приїхав мій приятель-ентомолог.*

Таку ж схему задіяно й у тих випадках, коли траєктор не рухається до орієнтира, а відбувається його віртуальне “проникнення” в межі орієнтира, наприклад, спостерігається подія, яка уможлиблює взаємодію траєктора з орієнтиром або “вмістом” орієнтира на відстані:

(8.22) *Вуйко Влодко телефонував до Франківська татові, щоби він переконав мене не відмовлятися від військової підготовки.*

(8.23) *...and then telephoned up to the lady's room...*

Схема ВМІСТИЩЕ з'являється у просторовій сцені тільки за умови, що орієнтир здатний слугувати вмістищем, тобто іменник активує схему ВМІСТИЩЕ, а не прийменник. Первинно в конструкціях з до імплікується орієнтація траєктора в бік орієнтира досягти безпосередньої близькості з орієнтиром, що можемо спостерігати на прикладі (8.24). Траєктор (ми) не має на меті потрапити всередину орієнтира (поїзда), а лише опинитися біля нього.

(8.24) *Іншим разом ми відпровожували когось до нічного поїзда.*

Часто вузький контекст не є достатнім, щоб зрозуміти, чи задіяно схему ВМІСТИЩЕ, як у (8.25), (8.26), (8.27). Для з'ясування мети дії (потрапити всередину орієнтира чи опинитися поруч) потрібен ширший контекст. Така неоднозначність також свідчить про те, що когнітивна схема ВМІСТИЩЕ властива не самому прийменнику.

(8.25) *Ми поїхали до одного з університетських гуртожитків.*

(8.26) *Vozio sam ga do Arandjelovca i nazad i zaključio da mi takav automobil odgovara.*

(8.27) *Who can get back **to** camp first?*

У ролі траєктора може виступати межа орієнтира, перетинання якої іншим предметом забезпечує потрапляння всередину орієнтира; орієнтир залишається потенційним вмістищемом, необов'язковим (8.28).

(8.28) *Товариш з плавчинею лежали на канані перед входом **до** душової, а я тим часом купався сам-один у неосвітленій воді.*

Крім ситуацій, у яких траєктор вступає в тісний контакт з орієнтиром (8.13), (8.14), (8.29), (8.30), (8.31), прийменник *до / to* репрезентує сцену, в якій траєктор стає частиною орієнтира (8.32), (8.33).

(8.29) *Нас запросили **до** столу Князя.*

(8.30) *...before his marriage, Edward was affianced **to** Lady Eleanor Butler...*

(8.31) *Навіть Святий Миколай залишав свої мандаринки для тети Міри у торбинці, прив'язаній **до** клямки її покою.*

(8.32) *Хліб у надзвичайно великих кількостях додавали **до** сніданків першокласників.*

(8.33) *...I was officially attached **to** Sir Edmund Pusey's Police Liaison Group...*

Відстань

За допомогою прийменника *до* може концептуалізуватися відстань між траєктором і орієнтиром, *до* вказує на орієнтацію траєктора та обмеженість простору. М. Всеволодова виокремлює значення 'фініш', яке вказує на об'єктивно визначувану відстань між траєктором і орієнтиром [Всеволодова 1982: 184–187]) і пов'язане з потенційною можливістю взаємодії учасників сцени (8.34–8.36), але не на контакт, що і відрізняє значення 'відстань' від значення 'межа'.

(8.34) *Офіцер погодився, бо **до** відділка було ще далеко.*

(8.35) ***Do** dna je daleko, a **do** nafte još i više.*

(8.36) *100 miles **to** the nearest town.*

Парні просторові прийменники *від...до / од...до / from...to* позначають відстань між орієнтиром А, який є початковим пунктом, й орієнтиром В, який є

кінцевим пунктом, а траєктор перебуває в межах простору між орієнтирами А і В (Схема 19). Значення прийменників залишаються незмінними незалежно від контексту: чи то в ситуації векторного руху (як одноразового (8.37), (8.43), (8.44), так і повторюваного (8.38)), ареалу, (8.39), (8.40), чи способу розташування траєктора (8.41), (8.42).

(8.37) *Від* **Від** *Красної Поляни до* лісничівки на кордоні треба було ще двадцять кілометрів *іти пішки*.

(8.38) *The man hesitated, his eyes flicking nervously from side to side as he waited for the magic.*

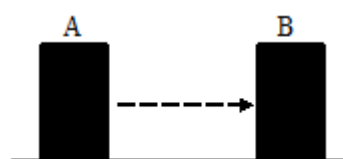

Схема 19. ВІД...ДО / OD...DO / FROM...TO

(8.39) *Bilo je to one jeseni kada su od Tise do Tokaja sahranjivani vinogradi.*

(8.40) *The nun who admitted them appeared to be covered from head to foot...*

(8.41) *Nosio je pet razdeljaka koji su bili smešteni u njegovoj kosi popreko, od uha do uha.*

(8.42) *...his cheerful face was splitting from ear to ear.*

Не завжди в таких конструкціях у поєднанні з динамічним дієсловом орієнтир В позначає кінцеву точку руху траєктора, це може бути проміжний пункт, місцем певної затримки, тимчасового перебування траєктора (8.43), (8.44), на що теж вказує динамічне дієслово, яке вносить це значення в конструкцію, і деякою мірою сам контекст [Ивић 1999].

(8.43) *Zato uporno drži na ramenu cicani jastuk koji je uzeo sa kreveta, ide od slike do slike i govori nešto u poluglasu.*

(8.44) *...the attached wires behind them moved importantly from place to place...*

Абстрактний простір

Метафора ДІЯЛЬНІСТЬ — ЦЕ ПОДОРОЖ уможлиблює сполучуваність прийменника *до / to* з процесуальними дієсловами. В англійській та українській

мовах механізм концептуальної інтеграції дає змогу застосовувати схеми просторових відношень до фізичних дій, які не мають чітко окресленого видимого просторового вираження (8.45), (8.46), або до абстрактних ситуацій, які можуть мати фізичне підґрунтя (8.44), (8.48), (8.49) чи не мати його (пор. зі *звикнути до думки*). Наприклад, (8.45) і (8.46) відбувається зорове та слухове сприйняття траєктором фізичного об'єкта — орієнтира; у (8.47) і (8.48) спостерігаємо контакт орієнтира і траєктора, внаслідок якого орієнтир стає постійною частиною екзистенції траєктора. На основі постійного фізичного контакту виникають ментальні операції, пов'язані з орієнтиром. Орієнтаційна схема визначає відношення траєктора й орієнтира на основі профілювання функційного елемента 'взаємодія'. Морфосинтаксична відмінність між англійською й українською мовами полягає у сполучуваності прийменника *до* в українській мові з дієсловами, які мають змістовий елемент 'контакт', який профілює префікс (напр., *до-*; *при-*: пор. (8.46) з укр. *дослухатися / прислухатися до когось / поради / думки*).

(8.45) *Весь цей час я придивлявся до трави і молодого листя, щоби переконатися, що на Кавказі все інакше.*

(8.46) *...she plugged in the transistor to listen to Radio Four while she ate.*

(8.47) *Під час відряджень ми звикли до кофеїнових драже.*

(8.48) *Тема Міра привчила нас з братом до трейпфрутів.*

(8.49) *The folk from the Circle came to our aid also, hundreds of them.*

В основі людської комунікації лежить поєднання двох ментальних просторів — схеми просторові взаємодії та ментальної діяльності, що відображається й у граматиці мови. Траєктор та орієнтир концептуалізують втілену ментальну сутність³, а прийменник — звернення траєктора до орієнтира з метою взаємодії з нею. Траєктором може бути як особа (8.50), (8.51), так і абстрактне поняття (8.52–8.55).

(8.50) *У його бейсболці був приклеєний папірчик з написом латинкою —*

³ Формально це не зовсім точно, оскільки частотним є механізм метонімії, завдяки якому ментальну сутність названо об'єктами, поруч із якими вона перебуває: *Тоді молодик звернувся до сусіднього віконечка*; та синекдохи: *Після Бродів він пішов додому, але дорогою потрапив до рук мобілізаційній комісії...*

дорогая, під'їжджаючи **до** дівчат, він кланявся, знімав шапку і вичитував слово, яке ніяк не міг запам'ятати.

(8.51) *I have talked **to** your family and **to** Archbishop Lang...*

(8.52) *Ми записалися на прийом **до** лікаря.*

(8.53) *Ta priča govori ... o groficama Ževuskim i Amaliji Riznić mladoj, i **do** Razina je došla od Vitačine babe.*

(8.54) *Šta su naše uspomene i ljubavi **do** naša deca na nekom drugom svetu?*

(8.55) *...James is supposed to have made love **to** Lady Heron.*

Результат

Діяльність людини відзначається тривалістю в часі та концептуальною векторністю і структурована, відповідно, у термінах простору. Орієнтаційна схема прийменника *до* в українській та сербській мовах за допомогою механізму концептуальної інтеграції набуває значення 'результат', або 'підсумок'. Орієнтиром є когнітивний підсумок розумових операцій (8.58), (8.59) та наслідки виконуваних дій (8.56), (8.57), (8.60).

(8.56) *Тема Міра ціле життя пила дуже багато води, і ця заборона і страждання сестри призвели **до** цілковитої неможливості ковтання.*

(8.57) *Na koji način je od te i takve kupovine arh. Razin došao **do** ugleda i bogatstva ta priča ne kaže.*

(8.58) *Після довгих виснажливих пошуків ботаніки дійшли **до** висновку, що такий вид взагалі не міг існувати у цій місцевості.*

(8.59) *Gospođica Amalija je rano došla **do** zaključka da je negde u I. veku naše ere otprilike, mešanje religija dovelo **do** jednog slobodnog prožimanja različitih kulinarskih tradicija Sredozemlja.*

(8.60) *beaten **to** death [Merriam-Webster].*

Такий когнітивний механізм релевантний і для концептуалізації інших діяльнісних ситуацій у соціумі на основі просторової сцени 'призначення':

(8.61) *З найближчими приятелями ми почали якраз перед тим готуватися **до** перевороту, який мав вивільнити Західну Україну від радянського союзу.*

(8.62) *...інших трьох присудили до розстрілу за численні розбої з убивствами.*

(8.63) *Юрко хотів пофотографувати кілька старих будинків, призначених до знесення.*

Ступінь

Значення ‘ступінь’ розвивається на основі перенесення значення ‘межа’ на абстрактні явища. Просторова схема прийменника *до* поширюється на вираження міри і ступеня дій, зусиль, знань і под.:

(8.64) *Нарешті, слід взагалі до тонкощів вивчити правила продажу автомобілів, детально продумати план операції, врахувати можливі перепони.*

(8.65) *Namena ovih svezaka, uprkos tome što nam je do tančina poznat sadržaj tri, nije sasvim jasna.*

(8.66) *Bila je puna do tavanjice istorijat kulinarske veštine, rasprava o verskim zabranama u vezi s ishranom.*

(8.67) *And the little bear's chair was smashed all to pieces by the little girl.*

(8.68) *He was moved almost to tears by the sight of her.*

Об'єктна відносність

В англійській мові прийменнику *to* притаманне також значення об'єктної відносності, засноване на профілюванні функційного елемента взаємодії. В українській мові можливе в такому контексті вживання прийменника *до*, проте часто такі відношення розвиваються на основі інших просторових схем (пор. *ключ до / від / для дверей*), у сербській мові у таку конфігурацію позначає прийменник *za* (*ključ za vrata*).

(8.69) *...she ignored the insistent call, busied herself with finding the key to the door.*

Співвідношення

Значення ‘співвідношення’ також пов'язане з функційним елементом взаємодії і притаманне векторним прийменникам англійської й української мов:

(8.70) *При курсі долара до гривні п'ять до одного щомісячна виплата банку досягала 4 мільйонів гривень* (газета „Українська правда“, інтернет-

сторінка).

(8.71) *But the tide was irresistible; the odds were ten **to** one, now twenty; the tirailleurs fired again and retreated to man the low stone wall before the mansion house.*

Кількісне значення

Нумеральне та ненумеральне кількісне значення також характерне для конструкцій з *до*, особливо у поєднанні з прийменником *від / од*, і засноване на інтеграції Схеми 19 (значення ‘відстань’). Може бути задіяно концепти як лінійної (8.72), (8.73), так і нелінійної системи виміру (8.78) [також див. Стижовић 2006: 102–109]. Кількісне значення характерне для конструкцій, які експлікують просторові (8.72), часові (8.73), (8.74), (8.75) й абстрактні (8.76), (8.77) відношення.

(8.72) *Найбільш високі хвилі, **до** 30–40 метрів, утворюються біля крутих берегів.*

(8.73) *У той час можна було простояти в черзі **до** восьми годин – чим не повноцінний робочий день?*

(8.74) *Potrebno je da od grozda do šampanjca u čaši prođe **do** pet godina.*

(8.75) *Thousands of commuters were stranded on trains for up **to** five hours after a power failure at Clapham Junction station.*

(8.76) *За ту контрольну роботу можна було набрати **до 30 балів**.*

(8.77) *Prošao je sva zvanja **do** redovnog profesora.*

(8.78) *U te svoje omiljene sveske velikih razmera on je godinama unosio beleške i drugo **od** značaja za njegov privatni, a ne poslovni život **do** arhitektonskih planova.*

Час

Оскільки концептуалізація часу відбувається в термінах простору, а сам час прототипно мислиться як векторна величина, прийменник *до* також вживається на позначення часових меж. Використання прийменника *до* та його корелятивів репрезентують метафору ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРИЗЬ НЬОГО. Події та дії, які визначаються тривалістю, мають момент

початку і завершення, напрямок розгортання події зумовлений одновекторністю часу і пов'язаний з орієнтаційними метафорами МАЙБУТНЄ Є ПОПЕРЕДУ та МИНУЛЕ Є ПОЗАДУ. Отже, траєктор рухається в часі через подію або виконуючи якусь дію. Протосцени прийменників *від / od / from* та *до / do / to* найкраще позначають векторність часових концептів, тому моменти початку та завершення дій, подій позначають прийменники *від / od / from* та *до / do / to* відповідно. орієнтиром у темпоральних відношеннях виступають суто часові явища (8.79), (8.80), (8.81) або ж події (8.82) чи завершальні етапи тривалого процесу чи часового концепту (8.83), (8.84).

(8.79) *Vzutmєvий відділ працює до шостої години.*

(8.80) *Radila je u drugoj smeni i ostajala do duboko u noć.*

(8.81) *It is five minutes to five.*

(8.82) *А незадовго до його смерті навіть ходили вдвох кілька разів на варену кукурудзу з яблучним вином.*

(8.83) *Через часту зміну шкіл тато до кінця життя на початку речення писав Е обертоє.*

(8.84) *Prao je čarape snegom, pio čaj od snega i čistio sneg tako da je do kraja zime proglašen za najboljeg u smeni.*

Крім того, часові відношення в українській мові можуть реалізуватися в еліптичних конструкціях, де формально орієнтиром виступає другий суб'єкт. У випадку (8.85) *до* з займенником *мене* вказує на час, певний проміжок часу між прибуттям на визначене місце “його” і “я”.

(8.85) *Він був на місці задовго до мене.*

Результати порівняння семантичних мереж прийменників *до / do / to* наочно відображають Додатки 5.19, 5.20, 5.21.

Прийменник *kod*

У сербській мові є ще один прийменник, який у деяких значеннях позначає вектор — *kod*. П. Піпер підсумував, що для вираження основного значення прийменника *kod* (+Р. в.) ‘невелика відстань’ між траєктором і орієнтиром у сербській мові використовується досить велика кількість

лексичних елементів і сполучень [Piper 2001: 78–79]. Можливо, це є однією з причин того, що *kod* має менш розгорнуту мережу значень, порівняно з *do*.

Екстралокалізація

Переважно статичний аспект просторових відношень реалізується у конструкціях за схемою: траєктор розташовано біля орієнтира, у зовнішньому просторі, який оточує орієнтир — екстралокалізація [Piper 2001: 69]. Орієнтир є конкретним об'єктом — предметом або живою істотою. У (8.86) і (8.87) траєктор розташовано в найближчому просторі, який оточує орієнтир.

(8.86) *Tog dana kod prodavnice novina na uglu uočila je otmenog gospodina u zimskom kaputu boje crnoga laka.*

(8.87) *Nisam li ovde kod vas zaboravio sinoć jedan paketić uvijen u zlatnu hartiju?*

Інтралокалізація

Значення тривалого перебування в певному місці експлікується прийменником *kod*, причому є додаткове значення 'вміщення': траєктор локалізується повністю або частково у межах орієнтира. У (8.88) орієнтир є обмеженим просторовим об'єктом, на відміну від (8.89), де орієнтир не має чітко визначених меж.

(8.88) *Oko ponoći kod kuće, ili tačnije ispred iznajmljenoga stana, on nađe svoj telefon izbačen na stepenište.*

(8.89) *Vijugali su uzvodno duž desne obale Dunava i zajazili vetrove kod ušća Save.*

Триває полеміка стосовно значення напрямку прийменника *kod*, проте М. Івич доводить, що таке значення існує і є системним у сербській мові [Ивић 1999: 1–2]. орієнтиром у такому випадку виступає певна особа (8.90). Прийменник *kod* передає значення близькості, яка має місце тривалий проміжок часу. Завдяки елементу тривалості, *kod* імпліцитно вказує на певну подію, яка відбуватиметься з траєктором поряд із зазначеним орієнтиром. Однак це значення є пріоритетним порівняно з вираженням напрямку. М. Івич переконливо ілюструє вживання прийменника *kod* у латинській сцені, однак

значення напрямку все ж профілює дієслово, а прийменник *kod* — тривале перебування траєктор поруч із орієнтиром після завершення дії, позначуваної дієсловом.

(8.90) *Hoćete da dođete na Badnje večerē kod mene da je pričuvate?*

Прийменникам *do / do / to* властиві розгалужені семантичні мережі, які розвиваються завдяки когнітивним механізмам. Прийменник *kod* сербської мови має незначну мережу значень, вочевидь, тому, що значення ‘невелика відстань’ профілюють декілька лексичних елементів, кожен із яких може розвивати різні додаткові значення, а їх дублювання за допомогою інших елементів не є необхідним, а навіть зайвим. Крім того, загальний критерій напрямку в будь-якому випадку є вживанішим, і ті додаткові відношення, які профілює прийменник *do*, актуальні й для значення малої відстані. Видається, що для збереження когнітивних зусиль метафоричний розвиток семантики прийменника з більш загальним просторовим значенням є достатнім, тому прийменник із вузьким просторовим значенням не розвиває похідних значень.

Висновки до Роздіду 3

Отже, у прийменниковій системі англійської мови опозиції представлено кількома парами прийменників, на відміну від української та сербської мов. Опозицію на горизонтальній осі в англійській мові представлено двома парами прийменників *before* ↔ *after* і *in front of* ↔ *behind*, як і опозицію на вертикальній осі — *above* ↔ *below* і *over* ↔ *under*. Своєю чергою, сербська мова має більше синонімічних прийменників порівняно з українською (*do : do / prema / k /* частково *kod; nepred : pred / ispred* ↔ *za : za / iza; nad : nad / iznad* ↔ *nid : pod / ispod*). В українській мові, по-перше, немає серед прийменників такого надлишку часткових синонімів, по-друге, частину значень репрезентують інші одиниці мови (прислівники, префіксальні форми дієслів тощо). Загалом, базові концептуальні схеми корелюють у прийменникових системах англійської, сербської та української мов, моделі семантичної мережі є доволі подібними, проте уважніший погляд на семантичні нюанси

прийменників виявляє суттєві відмінності у категоризації деяких відношень, що й створює особливі труднощі під час вивчення іноземних мов і перекладу.

У межах семантичної мережі більшості прийменників важливими є протиставлення: контактність ↔ дистантність (наприклад, дистантність — *from* ↔ *to* : *od* ↔ *do* / *prema* : *від (od)* ↔ *до*; висвітлювання ознаки 'контактність' творить опозицію *під* ↔ *на*). Протиставлення динамічність ↔ статичність зазвичай стає релевантним завдяки контексту, проте не входить до основного змісту прийменника, а належить дієслову, поряд із яким вжито прийменник; тому категорія мети не є визначальною для прийменників. Семантика дієслів руху передбачає схему ШЛЯХ як наявність початкової та кінцевої точки руху, кінцева точка руху концептуалізується як мета. Прийменник визначає лише просторову схему учасників сцени внаслідок здійснюваного руху, який профілює дієслово, або вектор відношень траєктор — орієнтир, який імплікує потенційну взаємодію учасників просторової сцени. Висвітлювання обох протиставлень творить опозицію *on* ↔ *from* : *na* ↔ *s (sa)* : *na* ↔ *з (із, зі, зо)*.

Просторові сцени прийменників однієї опозиції співвідносні одна з одною, проте негативні члени опозицій мають більш розгалужену семантичну мережу. Для образних схем прийменників *перед* : *pred* : *before* / *in front of* ↔ *за* : *za* : *after* / *behind* важливою є позиція спостерігача, імпліцитного чи експліцитного: просторову сцену може бути представлено з точки зору стороннього спостерігача та з точки зору суб'єкта дії, із чим пов'язані об'єктивне розуміння локалізації та локалізація в уявленні мовця-спостерігача. Орієнтир може виступати перешкодою на лінії погляду спостерігача.

Для утворення абстрактних значень прийменників *за* : *za* продуктивною виявилася просторова сцена з орієнтованим траєктором. Так, співвідносними є протосцени прийменників *перед* : *pred* : *before* ↔ *за* : *za* : *after* і значення 'слідування'. Значення 'спостереження' та концептуальну схему ПЕРЕШКОДА прийменники в межах опозиції профілюють по-різному, що пов'язано з різними можливостями, які надає просторова сцена траєктору й орієнтиру. Схему ПЕРЕШКОДА прийменники *перед* : *pred* : *in front of* профілюють лише у

значенні ‘перешкода’, а для прийменників *за* : *za* : *behind* вона виявилася визначальною і для протосцени прийменника, і для його просторових похідних значень і деяких абстрактних, наприклад, значень ‘мета’, ‘порівняння’, ‘належність’. Хороші умови для контакту траєктора й орієнтира в просторовій сцені прийменників *перед* : *pred* мотивують значення ‘спостереження’, ‘взаємодія’ та ‘відповідальність’, а в сцені *за* : *za* — значення ‘спостереження’, ‘обставини’, ‘належність’, ‘місце контакту’ та спосіб сидіння *за столом*.

Концептуалізація горизонтальної осі розвинена значно краще порівняно з вертикальною, що пов’язано з особливостями пересування людей. У звичайних умовах люди рухаються по поверхні землі, тобто по горизонтальній осі. Переміщення по вертикальній осі можливе, проте не є прототипним для людини. Прийменники *над* і *під* найрідше виражають часові відношення, оскільки час концептуалізується як лінійний вимір і схематизується відповідно до горизонтальної осі. В англійській і сербській мовах уживання прийменників вертикальної осі на позначення темпоральних відношень не виявлено. Виняток становить лише англійський прийменник *over*.

Основні результати дослідження, представлені в третьому розділі, викладено в публікаціях [Орленко 2012в, 2013б, 2014а].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження семантичних відношень у прийменникових системах української, сербської, англійської мов дає підстави зробити такі висновки:

1. Когнітивна лінгвістика дає змогу виявити причини способу мовної репрезентації людського досвіду та послідовно пояснити шляхи розвитку семантики прийменників через опис когнітивних структур і механізмів.

Найважливішими теоретичними засадами когнітивної граматики, які слід враховувати у дослідженнях семантики прийменникових систем є такі: кожна мовна одиниця позначає символічну структуру, яка має два полюси — семантичну та фонологічну структури, поєднані символічним зв'язком; семантика граматичних одиниць, зокрема прийменників, ґрунтується на образних схемах; образні схеми сформовано на основі концептуального втілення. Методологічною засадою дослідження мотиваційної бази семантики прийменників є поєднання теоретичних, емпіричних і статистичних методів. Кількарівневий концептуальний аналіз із залученням лінгвістичної інтроспекції дослідника необхідно верифікувати на ґрунті емпіричних і статистичних даних, вилучених із корпусів текстів української, сербської та англійської мов.

2. Концептуальний аналіз прийменників української, сербської й англійської мов проведено на трьох рівнях: проаналізовано словникові дефініції прийменників, досліджено мотиваційну базу семантики прийменників на матеріалах корпусів текстів, а також вплив образної схеми прийменників на значення фразеологізмів, до складу яких вони входять. Аналіз словникових дефініцій дав змогу порівняти представлення прийменникових значень у різних лексикографічних джерелах, що уможливило виявлення інваріантів, які утворили базу для подальшого дослідження семантичних відношень прийменників. Тлумачні словники в усіх трьох мовах здебільшого подають пояснення ситуативного вживання прийменників, описують семантику всієї конструкції, проте не відокремлюють власне прийменникового значення. Однак

існують відмінності в побудові словникових дефініцій прийменників: в українських та англійських тлумачних словниках першими подано просторові значення, а сербські словники здебільшого першим вказують темпоральне.

Просторові уявлення створюють підґрунтя для великої частини непросторових уявлень людини, і це зумовлено тим, що простір є одним із центральних когнітивних доменів. У процесі сприйняття та пізнання світу в людини виникає необхідність членування простору, із чим, зокрема, пов'язана його вимірність. Характеристики сприйняття простору є зразком для категоризації темпоральних і абстрактних явищ або понять. Основою концептуалізації є уявлення про співвідношення частин тіла людини, рух та організація зорового сприйняття, що в когнітивній лінгвістиці позначає термін „концептуальне втілення“. Усі три властивості стають релевантними внаслідок протиставлення вибраних елементів дійсності, які потрапляють у фокус уваги спостерігача та концептуалізатора. Прийменники виступають засобами репрезентації антропоцентричного сприйняття та членування дійсності на граматичному рівні в усіх трьох мовах аналізу.

Виявлено, що концептуальний зміст непохідного прийменника здебільшого зумовлює семантику складеного прийменника, до якого він входить, зберігаючи активною образну схему.

Суттєвим є вплив прийменникових відношень і на формування семантики фразеологізмів. Прийменникова схематизація простору та часу значною мірою мотивує значення фразеологічних одиниць в українській, сербській та англійській мовах.

3. У мисленні людини просторові відношення відображають образні схеми, які зумовлюють семантику прийменників. Під час аналізу виокремлено чотири базові образні схеми, релевантні для семантики первинних прийменників української, сербської та англійської мов: схема ВМІСТИЦЕ (*в* (*у, уві, вві, ув*) : *и* : *in*; *крізь / через* : *kroz* : *through*), схема ПОВЕРХНЯ (*на* : *na* : *on*), схема ШЛЯХ (*через / крізь* : *preko / kroz (kroza)* : *through / across*), схема ПЕРЕШКОДА (*за* : *za / iza* : *behind*; *перед* : *pred (preda)* : *before*; *через / крізь* :

preko / kroz : through / across). Образна схема прийменника має кілька просторових варіацій, які відображають різні ситуації. Кожному прийменнику властива протосцена — відображення основної просторової конфігурації відношень між елементами сцени — траєктором та орієнтиром. Просторові варіації базової образної схеми відмінні від протосцени.

Прийменник може реалізовувати одночасно дві образні схеми, наприклад, схему ШЛЯХ і схему ПЕРЕШКОДА (прийменники *через : preko : through / over*) чи схему ШЛЯХ і схему ВМІСТИЩЕ (*крізь : kroz : through*). На перший погляд синонімічні прийменники в українській мові *через* і *крізь*, у сербській — *preko* і *kroz* в англійській — *through* і *across*, мають різну мотивацію всередині семантичної мережі. Схема ШЛЯХ є стрижневою для прийменників *через : preko : through / across*, проте для семантики прийменників *крізь : kroz* важливішою виявилася схема ПЕРЕШКОДА. Крім того, топографічний елемент ВМІСТИЩЕ визначає розвиток похідних значень прийменника *крізь / kroz / through*.

Для образних схем деяких прийменників важливою є позиція спостерігача, імпліцитного чи експліцитного: просторову сцену може бути представлено з погляду стороннього спостерігача та з погляду суб'єкта дії, із чим пов'язані об'єктивне розуміння локалізації та локалізація в уявленні мовця-спостерігача.

Трапляється й неоднакова схематизація подібних просторових сцен. Так, відмінним значенням англійського прийменника *over* відповідають образні схеми, властиві різним прийменникам української та сербської мов: не тільки *над / nad* і *через / preko*, а й почасти *за / za* і *на / na*. Носії української та сербської мов концептуалізують представлений набір просторових сцен не як ланцюжок пов'язаних між собою варіацій, похідних від однієї протосцени, кожній із яких властива одна або дві зміни у сцені, що зумовлюють появу іншого значення, але як непов'язані між собою сцени, які представляють різні категорії просторових відношень.

4. Виокремлено чотири типи основних просторових опозицій, які

виявилися важливими у формуванні мовної картини світу та вербалізовані за допомогою прийменників: 1) опозиція ВСЕРЕДИНІ ↔ ЗОВНІ (*в* (*у, уві, вві, ув*) ↔ *з* (*із, зі, зо*) / *поза* : *у* ↔ *із* / *ізван*: *in* ↔ *out*); 2) опозиція на горизонтальній осі — ПЕРЕД ↔ ЗА — позиція відносно орієнтира (*перед* (*peredі*) ↔ *за* : *pred* (*preda*) / *ispred* ↔ *za* / *iza* : *before* / *in front of* ↔ *after* / *beyond* / *behind*); 3) опозиція на вертикальній осі — НАД ↔ ПІД — позиція відносно орієнтира (*над* (*nadі, надо*) ↔ *під* (*pidі, підо*) : *nad* / *iznad* ↔ *pod* (*poda*) / *ispod* / *niz* (*niza*) : *above* / *over* ↔ *below* / *under*); 4) вектор траєктора відносно орієнтира (*від* (*od*) ↔ *до* / *к* : *od* ↔ *до* / *к* (*ka*) / *prema* : *from* ↔ *to*).

У межах семантичної мережі більшості прийменників важливими є такі протиставлення: контактність ↔ дистантність, динамічність ↔ статичність. Протиставлення динамічність ↔ статичність зазвичай стає релевантним завдяки контексту, проте не входить до основного змісту прийменника, а реалізується дієсловом, поряд із яким вжито прийменник; тому категорія мети не є визначальною для прийменників. Дієслова руху у своїй семантиці передбачають схему шляху як наявність початкової та кінцевої точки руху, кінцева точка руху концептуалізується як мета. Прийменник визначає лише просторову схему учасників сцени внаслідок здійснюваного руху, який профілює дієслово, або вектор відношень траєктор - орієнтир, який імплікує потенційну взаємодію учасників просторової сцени. Висвітлювання обох протиставлень творить опозицію *на* ↔ *з* (*із, зі, зо*) : *на* ↔ *с* (*sa*) : *on* ↔ *from*.

Просторові сцени прийменників у межах опозиції співвідносні одна з одною, проте негативні члени опозицій мають більш розгалужену семантичну мережу.

5. Первинним прийменникам української, сербської та англійської мов властива складна й розгалужена мережа значень, яка розвивається завдяки когнітивним механізмам концептуальної інтеграції, що діє за принципом змішування ментальних просторів, і концептуальної метафори та метонімії, в основі яких лежить принцип аналогії на основі подібності чи суміжності. У такий спосіб прийменники розвивають свої значення від центральних до

периферійних. Первинне просторове значення локалізації стає актуальним не тільки для відношень між фізичними об'єктами, розташованими певним чином у просторі, а й для часових, кількісних, екзистенційних, процесуальних і ментальних концептів, задіяних відповідними контекстуальними елементами у прийменникових конструкціях.

Продуктивними є метафори ДУМКА — ЦЕ ПРЕДМЕТ, за допомогою якої використовують просторові образні схеми прийменників для концептуалізації ментальних дій або їх результату; ДІЯЛЬНІСТЬ — ЦЕ ПОДОРОЖ, яка забезпечує використання прийменників для структурування різноманітних дій та подій у термінах подорожі. Використання прийменника *до* та його корелятивів репрезентує метафору ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРІЗЬ НЬОГО. Події та дії, які визначаються тривалістю, мають моменти початку та завершення; напрямок розгортання події зумовлений одновекторністю часу і пов'язаний з орієнтаційними метафорами МАЙБУТНЄ Є ПОПЕРЕДУ та МИНУЛЕ Є ПОЗАДУ.

Механізм метонімії забезпечує утворення варіацій просторових сцен і нових значень прийменників. Мовці співвідносять простір, де відбувається подія, із самою подією та вживають для вираження просторових відношень граматичну форму, яку схематизовано у протосценах прийменників. Метонімія часто є підґрунтям для концептуальної інтеграції, наприклад, у ситуаціях співвідношення з подією суб'єкта, який відіграє провідну роль у реалізації події. В іншому випадку концептуальної інтеграції — концептуалізації абстрактних відношень — відбувається змішування двох ментальних просторів: схеми просторової взаємодії та ментальної діяльності, що відображено й у граматиці мови, а саме у позначенні просторовими прийменниками абстрактних відношень — порівняльних, ієрархічних, допустових, умови, а також значення 'роль', 'зразок', 'вивчення', 'призначення', 'причина', 'результат', 'перебільшення', 'завершення', 'виняток' тощо. Абстрактні відношення прийменників, утворені внаслідок дії механізму концептуальної інтеграції, ілюструють пов'язаність мовного та енциклопедичного знання. Щоб

пояснити семантику прийменників, крім знання структури мови, треба враховувати прагматичні знання — про властивості живих і неживих сутностей, про соціальні конвенції, що визначають стосунки між людьми та накладаються на образні схеми, які відповідають певним просторовим відношенням, і в такий спосіб стають підґрунтям для розвитку абстрактних відношень прийменників. Сприятливі умови для контакту траєктора й орієнтира у просторових сценах прийменників мотивують значення ‘спостереження’ і ‘взаємодія’. Урахування вигідної позиції для спостереження зумовило розвиток ієрархічних відношень у прийменників *над* і *під* та їхніх корелятивів: спостерігач, який перебуває вище спостережуваного об’єкта, має фізичні переваги. Концептуалізація горизонтальної осі розвинена значно краще порівняно з вертикальною, що пов’язано з особливостями пересування людей. У звичайних умовах люди рухаються по поверхні землі, тобто по горизонтальній осі. Переміщення по вертикальній осі можливе, проте не є прототипним для людини. Прийменники *над* і *під* найрідше виражають часові відношення, оскільки час концептуалізується як лінійний вимір і схематизується відповідно до горизонтальної осі. В англійській і сербській мовах уживання прийменників вертикальної осі на позначення темпоральних відношень не виявлено. Виняток становить лише англійський прийменник *over*.

6. У результаті дослідження сконструйовано моделі семантичних мереж прийменників і досліджено мотиваційні зв’язки між окремими значеннями. Представлення семантичних мереж прийменників у схематичному вигляді має ядерну зону (локативні відношення — протосцена) та периферію (метафоричні вживання), що підтверджує прототипну модель категоризації знань про світ.

7. Під час зіставлення семантичних мереж корелятивних прийменників української, сербської та англійської мов виявлено, що базові образні схеми корелюють у семантиці прийменників цих мов, а моделі семантичних мереж є подібними. Виявлено суттєві відмінності у категоризації часових відношень і менш істотні в категоризації просторових. Абстрактні відношення розвиваються завдяки універсальним когнітивним механізмам, хоча мають

певні особливості в різних мовах. Ці відмінності створюють особливі труднощі під час вивчення іноземних мов або перекладу.

Спільним для трьох мов є системні метафоричні вживання прийменників на позначення часових відношень. Здебільшого час представлено у свідомості людей як лінійний вимір, моменти чи конкретні події як точки на горизонтальній осі, а триваліші відтинки часу як певний простір, відрізки, які мають початкову й завершальну точки. Однак в українській і сербській мовах час, коли відбувається певна дія, концептуалізовано як вмістище, тому задіяно базову схему прийменника *в / у* +М. в.; динамічна сцена *в / у*+З. в. репрезентує схему, яка містить імпліцитне протиставлення конкретного часу абстрактному; у такій сцені представлено метафоричне входження траєктора в межі орієнтира з абстрактного часового. Менш точно визначений час концептуалізовано як поверхню. Якщо орієнтиром є певний неточно визначений момент, тоді вживають прийменник *на / на* (+М. в.). У разі імпліцитного протиставлення конкретного часу (неточно визначеного) абстрактному використовують динамічну схему *на / на*+З. в. В англійській мові, порівняно з українською та сербською, чітко визначена семантико-синтаксична сполучуваність прийменників і часових концептів. Конкретний час профілює прийменник *at*, для чого в українській мові використовують суто темпоральний прийменник *о*, а у сербській — локативний *у*. Також *at* використовують на позначення періодів відпочинку. На позначення днів тижня та інших конкретних днів використовують прийменник *on*. Прийменник *in* схематизує довші проміжки часу: місяць, рік, сезон, століття, а також частини дня.

Англійська мова має більше синонімічних прийменників на відміну від української та сербської мов. Опозицію на горизонтальній осі в англійській мові представлено двома парами прийменників *before* ↔ *after* і *in front of* ↔ *behind*, як і опозицію на вертикальній осі — *above* ↔ *below* і *over* ↔ *under*, тимчасом як такі відношення в українській мові експлікують пари *перед* ↔ *за* та *над* ↔ *під*. У сербській мові такі відношення побудовано подібно до української мови (пари *pred* ↔ *za*, *nad* ↔ *pod*), за винятком формування

похідних прийменників *ispred* ↔ *iza* та *iznad* ↔ *ispod* для прийменникового розрізнення статичної та динамічної сцени. Також сербська мова має більше синонімічних первинних прийменників порівняно з українською й англійською в експлікації вектору (*do* : *do* / *prema* / *k* / частково *kod*), що уможлиблює розподіл значень українського *до* й англійського *to* між кількома прийменниками сербської мови.

Сучасний етап дослідження засвідчує потребу в подальшій роботі над семантикою прийменникових систем. Слід продовжити дослідження таких первинних прийменників, як *по*, *між*, *біля*, *при*, *про*, *для* та їхніх корелятивів, використовуючи розроблену методику концептуального аналізу. Крім того, наступним етапом вивчення граматичної семантики можуть стати дослідження складених прийменників та когнітивні процеси, що зумовлюють їхні значення. Важливим питанням когнітивної граматики є схематизація, яка формує семантику дієслівних префіксів і лише частково корелює з семантикою співвідносних прийменників, і також потребує детального вивчення для розуміння функціонування мовних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алієва 1998 — Алієва В. М. Семантика і особливості функціонування відіменникових прийменників у російській мові: Автореф. ... канд. філол. наук / В. М. Алієва. — Дніпропетровськ, 1998. — 15 с.
2. Антоніћ 2005 — Антоніћ И. Предлози УСРЕД, НАСРЕД, ПОСРЕД у савременом стандардном српском језику / И. Антоніћ // Зборник Матице српске за славистику. — 67. — Нови Сад: Матица српска, 2005. — С. 129–136.
3. Антоніћ 2006 — Антоніћ И. Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику / И. Антоніћ // Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика. — Београд: САНУ, 2006. — С. 47–69.
4. Антоніћ 2007а — Антоніћ И. Предлог *ДО* у стандардном српском језику / И. Антоніћ // Славянските предлози: Сборник са публикувани статии на учасниците в международния проект „Славянските предлози в синхронен и диахронен аспект: морфологија и синтаксис“ с ръководител проф. д.ф.н. М. В. Всеволодова / Съставител Г.Н. Гочев. — Велико Търново: Издателство ИВИС. — С. 121–137.
5. Антоніћ 2007б — Антоніћ И. Синтакса и семантика предлога *до* / И. Антоніћ // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. — Вол. 50, бр. 1–2. — 2007. — С. 31–43. — <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-5724/2007/0352-57240702031A.pdf>
6. Антоніћ 2008а — Антоніћ И. О једном синтаксичко-семантичком моделу с локативом / И. Антоніћ // Јужнословенски филолог. — LXIV. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008. — С. 7–14.
7. Антоніћ 2008б — Антоніћ И. Синтакса и семантика предлога *ОКО* / И. Антоніћ // Семантичка проучавања српског језика / Ур. М. Радовановић, П. Пипер. — Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 2008. — С. 161–179.

8. Антонић 2010 — Антонић И. Један реченични модел с предлошким акузативом као пролептичким субјектом / И. Антонић // Јужнословенски филолог. — LXVI. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010. — С. 109–121.
9. Антонић 2011 — Антонић И. Синтакса и семантика предлога ПРЕМА / И. Антонић // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. — 54/2. — Нови Сад: Матица српска, 2011. — С. 161–178.
10. Антонова 2009 — Антонова О. Еквиваленти слова, співвідносні з прийменниками семантики відповідності у польській і українській мовах / О. О. Антонова // Магістеріум. Випуск 37. Мовознавчі студії. — К., 2009. — С. 13–17.
11. Апресян 1974 — Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — М.: Наука, 1974. — 367 с.
12. Апресян 2005 — Апресян В. Ю. Предлоги-кванторы в русском языке / В. Ю. Апресян // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. — М.: Индрик, 2005. — С. 350–371.
13. Арсенијевић 2008 — Арсенијевић Н. Прилог проучавању семантике конструкција с предлозима *у* и *на* / Н. Арсенијевић // Семантичка проучавања српског језика / Ур. М. Радовановић, П. Пипер. — Београд: Одељење језика и књижевности САНУ, 2008. — С. 151–159.
14. Ашић 2005 — Ашић Т. Предлози *по*, *на*, *у* у српском језику и њихова физичка и темпорална интерпретација / Т. Ашић // Зборник Матице српске за славистику. — Бр. 68. — Нови Сад, 2005. — С. 161–168.
15. Ашић 2008 — Ашић Т. О предлозима *испред* и *пред* у српском језику / Т. Ашић, В. Станојевић // Семантичка проучавања српског језика / Ур. М. Радовановић, П. Пипер. — Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 2008. — С. 129–150.
16. Балабан 2007 — Балабан Г.С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови / Г.С. Балабан. — Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. — К., 2007. — 283 с.

- 17.Барінова 1998 — Барінова І. В. Семантика англійських предлогів, виражаючих временні відносини // Труды Московського гос. лінгвіст. ун-та: Языкова відносність: Англійський лексикон і текст. — 1998: Вып. 441. — С. 123–135.
- 18.Бартмінський 2015 — Бартмінський Є. Статистичні методи в дослідженні мовних стереотипів / Є. Бартмінський // Дані текстових корпусів у лінгвістичних дослідженнях: Монографія / За ред. О. П. Левченко. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. — С. 75–102.
- 19.Белић 1969 — Белић А. Историја српскохрватског језика. Рећи са деκлинацијом / А. Белић. — Књ. II. Св. 1. — Београд: Научна књига, 1969. — 283 с.
- 20.Бистров 2012 — Бистров Я. В. Метафорична модель LIFE IS A JOURNEY у фікціональному просторі роману Вільяма Бойда “Any Human Heart” / Я. В. Бистров // Наукові праці Кам’янець-Подільського ун-ту ім. І. Огієнка: Філологічні науки. Вип. 29. — Кам’янець-Подільський: «Аксиома», 2012. — С. 41–44.
- 21.Бистров 2015 — Бистров Я. В. Метафорично-іронічний модус англійського біографічного наративу у фреймовій мережі ментальних просторів / Я. В. Бистров // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія “Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов”. — Х., 2015. — № 1155. — С. 29–33.
- 22.Бичок 2008 — Бичок О. Похідні прийменники в мові українського законодавства / О. Бичок // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / укл. А. Загнітко та ін. — Донецьк: ДонНУ. — Вип. 17. — 2008. — С. 45–48.
- 23.Богданова 2011 — Богданова С. „Вертикаль“, „вмещённость“ и „глубина“ в англійській просторовій картині мира / С. Ю. Богданова // Язык и пространство: проблемы онтологии и епистемологии / А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, Л. И. Белехова и др.; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко. — Нежин: Изд-во НГУ им. Н. Гоголя, 2011. — С. 83–110.
- 24.Божко 2002 — Божко Ю. Прийменниково-відмінкова модель українських

- фразеологізмів / Ю. О. Божко. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — Харків, 2002. — 20 с.
25. Болдирев 1967 — Болдирев Р. В. Структурно-семантичні явища синтаксису російської мови на Україні (прийменникові конструкції) / Р. В. Болдирев // Мовознавство. — №1. — 1967. — С. 17–43.
26. Бородицки 2010 — Бородицки Л. Разные языки для мыслей о времени [Электронный ресурс]. — 18.10.2010. — Режим доступа: <http://snob.ru/selected/entry/25711>
27. Бугаков 2006а — Бугаков О. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти / О. Г. Бугаков. — Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — К., 2006. — 186 с.
28. Бугаков 2006б — Бугаков О. Функціонування складених прийменників у тексті / О. Бугаков // Вісник Львівського ун-ту. Серія філол. — 2004. — Вип. 34. Ч. I. — С. 333–339.
29. Вежбицкая 1999 — Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. — М.: Языки русской культуры, 1999. — 780 с.
30. Вежбицкая 2001 — Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 272 с.
31. Величковский 2006 — Величковский Б. М. Когнитивная наука: Основы психологии познания: в 2 т. — Т. 1. / Б. М. Величковский. — М.: Смысл: Академия, 2006. — 448 с.
32. Виноградов 1972 — Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. — М.: Высш. шк., 1972. — 616 с.
33. Виноградова 2007 — Виноградова Е. Н. Семантические типы предложных конверсивов в русском и украинском языках / Е. Н. Виноградова, А. В. Ситарь, В. Л. Чекалина // Культура народов Причерноморья. — 2007. — №110. — Т. 1. — С. 87–90
34. Вихованець 1975 — Вихованець І. Р. Прийменниковий давальний у структурі словосполучення і речення / І. Р. Вихованець // Синтаксис

- словосполучення і простого речення. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 85-108.
35. Вихованець 1980 — Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. — К.: Наукова думка, 1980. — 288 с.
36. Вихованець 1982 — Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. — К.: Радянська школа, 1982. — 209 с.
37. Вихованець 1983 — Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К.: Наукова думка, 1983. — 219 с.
38. Вихованець 1986 — Вихованець І. Р. Семантико-синтаксичні параметри прийменника (на матеріалі східнослов'янських мов) / І. Р. Вихованець // Мовознавство. — 1986. — № 6. — С. 17–24.
39. Вихованець 1987 — Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. — К.: Наукова думка, 1987. — 231 с.
40. Вихованець 1992 — Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець / АН України. Інститут української мови; Відп. ред. К. Г. Городенська. — К.: Наук. думка, 1992. — 224 с.
41. Вихованець 1998а — Вихованець І. Р. Морфологічні і семантичні відмінки / І. Р. Вихованець // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. праць. — К., 1998. — С. 13–17.
42. Вихованець 1998б — Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К.: Наукова думка, 1998. — 256 с.
43. Вихованець 2002 — Вихованець І. Лексико-граматичне опрацювання прийменників української мови / І. Р. Вихованець // Українська мова. — 2002. — №4. — С. 90–96.
44. Вихованець 2004 — Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К.: Пульсари, 2004. — 400 с.
45. Вітгенштайн 1995 — Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus;

- Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн. — К.: Основи, 1995.— 311 с.
- 46.Вригт 2000 — Вригт Г. Х. фон. Модальная логика местоположения / Г. Х. фон Вригт // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 16–19.
- 47.Всеволодова 1982 — Всеволодова М. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке / М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский. — М.: Русский язык, 1982. — 264 с.
- 48.Всеволодова 2002 — Всеволодова М. В. Предлог как грамматическая категория: проблемы дефиниции, типология, морфологические и синтаксические характеристики / М. В. Всеволодова // Вопросы функциональной грамматики: Сб. науч. трудов. Вып. 4 / Под ред. М. И. Конюшкевич. — Гродно, 2002. — С. 14–25.
- 49.Всеволодова 2004 — Всеволодова М. “Предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис”. Первые результаты межнационального проекта / М. В. Всеволодова// Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту / Зб. наук. праць, присвячений ювілею А.П. Загнітка. — Донецьк: ДонНУ, 2004. — С. 173—180.
- 50.Габай 2010 — Габай А. Реалізація причинової семантики формою прийменникового родового відмінка / А. Габай // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики: Зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: Ноулідж (Донецьке відділення), 2010. — С. 52—61.
- 51.Гак 1969 — Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики: Семантическая интерпретация “глубинных” и “поверхностных” структур / В. Г. Гак // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. — М.: Наука, 1969. — С. 77–85.
- 52.Гак 2000 — Гак В. Г. Пространство вне пространства / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова,

- И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 127–134.
53. Георгиева 2005 — Георгиева И. К вопросу о сопоставительном исследовании семантики предлогов / И. Т. Георгиева // Сборник Матице српске за славистику. — Бр. 68. — Нови Сад, 2005. — С. 209–216.
54. Гжегорчикова 2000 — Гжегорчикова Р. Понятийная оппозиция ВЕРХ — НИЗ (пол. ‘WIERZCH’ — ‘SPÓD’) и языковая модель пространства / Р. Гжегорчикова // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 78–83.
55. Глаз 2011 — Глаз А. Номинация физических пространств: ориентирование и перспективизация (на материале английского, польского, русского и украинского языков) / А. Глаз, С. Потапенко // Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии / А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, Л. И. Белехова и др.; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко. — Нежин: Изд-во НГУ им. Н. Гоголя, 2011. — С. 58–83.
56. Городенська 1991 — Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. — К.: Наукова думка, 1991. — 192 с.
57. Горпинич 2000 — Горпинич В. О. Українська морфологія: Навчальний посібник / В. О. Горпинич. — Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. — 364 с.
58. Гортан-Премк 2004 — Гортан-Премк Д. Полисемија и организација лексичког система у српском језику / Д. Гортан-Премк. — 1 изд. — Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. — 188 с.
59. Грицкат 2003 — Грицкат И. О предлогу *за* у српском језику / И. Грицкат // Јужнословенски филолог. — LIX. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003. — С. 11–16.
60. Гулкевич 2005 — Гулкевич С. П. Значення прийменника і основні типи смислів прийменникових словосполучень (на матеріалі англійських прийменників *at, by, with*) / С. П. Гулкевич. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — Львів, 2005. — 21 с.
61. Даничић 1858 — Даничић Ђ. Србска синтакса / Ђ. Даничић. — Део

- првый. — Београд: Државна штампарија, 1858.
62. Демська 2011 — Демська О. Текстовий корпус: ідея іншої форми / О. Демська. — К.: ВПЦ НаУКМА, 2011. — 282 с.
63. Дерев'янок 2011 — Дерев'янок Л. Проблема лінгвістичного статусу прийменника в системі мови / Л. Дерев'янок // Рідний край. — Вип. 1 (24). — Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. — С. 81–85.
64. Дзюбишина 1986 — Дзюбишина Н. Я. Прийменники та їх омоніми / Н. Я. Дзюбишина // Культура слова. — 1986. — Вип. 31. — С. 63–67.
65. Дурст-Андерсен 2000 — Дурст-Андерсен П. В. Предложно-падежная система русского языка. Понятие «Контакт vs. неконтакт» / П. В. Дурст-Андерсен // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 135—151.
66. Жаботинская 1997 — Жаботинская С. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. — Черкаси: Сіяч, 1997. — С. 3–11.
67. Жаботинская 1999а — Жаботинская С. Когнитивная лингвистика: ракурсы анализа языковой картины мира / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми менталінгвістики: Наук. зб. — К.: Брама, 1999. — С. 3–8.
68. Жаботинская 1999б — Жаботинская С. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. — 1999. — Вип. 11. — С. 12–25.
69. Жаботинская 2002 — Жаботинская С. Ономазиологические модели в свете современных направлений когнитивной лингвистики / С. А. Жаботинская // С любовью к языку. Сб. науч. трудов. Посвящается Е. С. Кубряковой / Под ред. В. А. Виноградова. — М. — Воронеж: ИЯ РАН, Воронежский гос. ун-т, 2002. — С. 115–123.
70. Жаботинская 2004 — Жаботинская С. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С. А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — № 9 (Проблеми прикладної лінгвістики). — Одеса:

- Астропринт, 2004. — С. 81–92.
71. Жаботинська 2012 — Жаботинська С. Синтаксична метафора у світлі граматики конструкцій (багатозначність структури NP₁ of NP₂) / С. А. Жаботинська // *Studia Philologica* (Філологічні студії): зб. наук. праць / ред. колегія: І. Р. Буніятова, Л. І. Белєхова, О. Є. Бондарева та ін. — К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. — Вип. 1. — С. 43–51.
72. Жугић 2005 — Жугић Р. Еквиваленти адноминалног беспредлошког генитива и генитивних синтагми с предлозима *од* и *у* за исказивање посесивних значења у говору јабланичког краја / Р. Жугић // *Јужнословенски филолог*. — LXI. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005. — С. 179–189.
73. Загнітко 1991 — Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко. — К.: Вища школа, 1991. — 77 с.
74. Загнітко 1993 — Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) / А. П. Загнітко. — К.: Інститут системних досліджень освіти, 1993. — 343 с.
75. Загнітко 1996 — Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. — Донецьк: ДонДУ, 1996. — 437 с.
76. Загнітко 2001 — Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. — Донецьк: ДонДУ, 2001. — 662 с.
77. Загнітко 2002 — Загнітко А. Первинна і вторинна прийменникова категорійна семантика: статус, варіантність / А. П. Загнітко // *Культура народів Причорномор'я*. — 2002. — № 32. — С. 190–194.
78. Загнітко 2004 — Загнітко А. Українські прийменники: інвентар і структура / А. Загнітко, І. Данилюк, Г. Ситар // *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. Випуск 12 / Укл.: А. Загнітко та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2004. — С. 41–47.
79. Загнітко 2007а — Загнітко А. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. Загнітко // *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. Випуск 15 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2007. — С. 120–131.

80. Загнітко 2007б — Загнітко А. Синтагматика прийменників зі значенням мети / А. Загнітко, Н. Загнітко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 15 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2007. — С. 131—142.
81. Загнітко 2008 — Загнітко А. Ступені і рівні прийменниковості / А. Загнітко // *Ucrainica IV. Současná ukrajinistika: Problémy jazyka, literatury a kultury. Sborník článků. IV. Olomoucké symposium ukrajinistů 28.–30. srpna 2008.* — 1. část. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. — С. 17–22.
82. Загнітко 2009 — Загнітко А. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів: монографія / А. П. Загнітко, К. М. Виноградова, І. Г. Данилюк, Н. Г. Загнітко, Н. В. Куц, М. В. Оранська, Т. М. Кітаєва, Г. В. Ситар, В. Л. Чекаліна, І. А. Щукіна; Донецький нац. ун-т. — Донецьк: Вебер, 2009. — 209 с.
83. Загнітко 2014а — Загнітко А. Теорія граматики і тексту: монографія / А. П. Загнітко. — Донецьк: Ноулідж, 2014. — 480 с.
84. Загнітко 2014б — Загнітко А. Типологічні виміри граматизації: контрастивні спостереження / А. П. Загнітко // *Ucrainica VI. Současná ukrajinistika: Problémy jazyka, literatury a kultury. Sborník článků. VI. Olomoucké symposium ukrajinistů 21.–23.08.2014.* — Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. — С. 19–24.
85. Ивић 1952 — Ивић М. О предлогу *по* у српскохрватском језику / М. Ивић // *Јужнословенски филолог.* — XIX, Књ. 1–4. — Београд: Институт за српски језик САН, 1951–1952. — С. 174–212.
86. Ивић 1954 — Ивић М. Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику / М. Ивић // *Наш језик.* — V, Књ. 5–6. — 1954. — С. 186–194.
87. Ивић 1956 — Ивић М. Из проблематике падежних временских конструкција / М. Ивић // *Јужнословенски филолог.* — XXI, Књ. 1–4 — Београд: Институт за српски језик САН, 1955–1956. — С. 165–214.
88. Ивић 1958 — Ивић М. Систем предлошких конструкција у српскохрватском

- језику / М. Ивић // Јужнословенски филолог. — XXII, Књ. 1–4. — Београд: Институт за српски језик САН, 1957–1958. — С. 141–166.
- 89.Ивић 1990 — Ivić M. Semantika predloga u izrazima tipa *sedeti na suncu / sedeti u hladu* i sl. / М. Ivić // Wiener slavistisches Jahrbuch. — №18. — 1990. — S. 79–81.
- 90.Ивић 1999 — Ивић М. О реченицама типа *Отишла је код мајке / Отишла је до мајке* / М. Ивић // Наш Језик. — XXXIII, Књ. 1–2. — 1999. — С. 1–4.
- 91.Ивић 2001 — Ивић М. Неки увиди у конструкције типа *чекати некога / на некога* и *заборавити нешто / на нешто* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. — LXIV, Књ. 1–2. — Нови Сад, 2001. — С. 7–11.
- 92.Ивић 2005 — Ивић М. Значења српскохрватског инструментала и њихов развој: синтактичко-семантичка студија / М. Ивић. — Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2005. — 298 с.
- 93.Ивић 2010а — Ивић М. Квалификативна улога генитивне именичке форме с предлогом *од* // Јужнословенски филолог. — LXVI. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010. — С. 269–271.
- 94.Ивић 2010б — Ивић М. О неким, досада неразматраним, информативним критеријумима од којих зависи коришћење / некоришћење предлога *од* / М. Ивић // Наш језик. — XLI, Књ. 1–2. — 2010. — С. 3–5.
- 95.Иваненко 1967 — Иваненко З. І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові: Посібник для студентів-філологів / З. І. Иваненко. — Чернівці, 1967. — 61 с.
- 96.Иваненко 1969 — Иваненко З. І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові: Посібник для студентів-філологів / З. І. Иваненко. — Чернівці, 1969. — Ч.2. — 69 с.
- 97.Иваненко 1971 — Иваненко З.І. Прийменникові конструкції із значенням причини в українській мові: навч. посіб. / З. І. Иваненко. — Чернівці: [Б.в.], 1971. — 81 с.
- 98.Иваненко 1972 — Иваненко З. І. Прийменникові конструкції мети в сучасній

- українській мові / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1972. – 25 с.
99. Іваненко 1974 — Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1974. – 69 с.
100. Іваненко 1975 — Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням напрямку руху в українській мові / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1975. – 56 с.
101. Іваненко 1978 — Іваненко З. І. Семантична структура прийменникових конструкцій / З. І. Іваненко // Мовознавство. – 1978. – №3. – С. 13–22.
102. Іваненко 1979 — Іваненко З. І. Прийменникові конструкції з допустовим значенням / З. І. Іваненко // Українська мова і література в школі. – 1979. – №4. – С. 24–28.
103. Іваненко 1981 — Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. — К.–Одеса: Вища школа, 1981. – 143 с.
104. Кликовац 2007 — Кликовац Д. Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога *у* и *на* / Д. Кликовац // Српски као страни језик у теорији и пракси. — Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2007. — С. 47–63.
105. Кликовац 2008 — Кликовац Д. О семантици и употреби предлога *уз* / Кликовац Д. // Семантичка проучавања српског језика / ур. М. Радовановић, П. Пипер. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008. — С. 95–127.
106. Кобозева 2000 — Кобозева И. М. Грамматика описания пространства / И. М. Кобозева // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 152—162.
107. Колодяжний 1960 — Колодяжний А. С. Прийменник: Матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови / А. С. Колодяжний. — Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. — 165 с.
108. Конюшкевич 2004 — Конюшкевич М. И. Функции предлога // Функционально-коммуникативні аспекти граматики і тексту / М. И. Конюшкевич / Зб. наук. праць, присвячений ювілею проф.

- А. П. Загнітка. — Донецьк: ДонНУ, 2004. — С. 196–202.
109. Конюшкевич 2005 — Конюшкевич М. О механизме опредложивания знаменательной лексики / М. Конюшкевич // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 13 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2005. — С. 65–70.
110. Конюшкевич 2007 — Конюшкевич М. Белорусские предлоги и их аналоги: принципы атрибуции при формировании реестра / М. И. Конюшкевич // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 15 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2007. — С. 142—149.
111. Костирко 1991 — Костирко І. Розташування символів української абетки на клавіатурах. РСТ УРСР 2019-91. Республіканський стандарт Української РСР / В. С. Костирко, І. М. Кульчицький, А. Ю. Мединець та ін. .— К.: Міністерство економіки УРСР, 1991 .— 18 с.
112. Крейдлин 1979 — Крейдлин Г. Служебные слова в русском языке (семантические и синтаксические аспекты их изучения). — Дисс. ... канд. филол. наук, 10.02.21. — М., 1979. — 301 с.
113. Кубрякова 1978 — Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е. С. Кубрякова. — М., 1978. — 114 с.
114. Кубрякова 1994 — Кубрякова Е. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. — 1994. — №4. — С. 34–47.
115. Кубрякова 2000 — Кубрякова Е. С. О понятиях места, предмета и пространства / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 84–92.
116. Кубрякова 2004 — Кубрякова Е. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова; Рос. академия наук. Ин-т языкознания. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
117. Кузнецова 2005 — Кузнецова Ю. Л. Дистрибутивная конструкция с

- предлогом *по* в русском языке / Ю. Л. Кузнецова // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. — М.: Индрик, 2005. — С. 616–637.
118. Кульчицький 2015 — Кульчицький І. Технологічні аспекти укладання корпусів текстів / І. М. Кульчицький // Дані текстових корпусів у лінгвістичних дослідженнях: Монографія / За ред. О. П. Левченко. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. — С. 29–45.
119. Курилович 1962 — Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. — М.: Изд-во иностр. лит., 1962. — 456 с.
120. Курс СУЛМ 1951 — Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. — К.: Радянська школа, 1951. — Т. 1. — 519 с.
121. Кустова 2000 — Кустова Г. Тип концептуализации пространства и смеантические свойства глагола (группа *попасть*) / Г. И. Кустова // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 47–55.
122. Кустова 2004 — Кустова Г. Национальный корпус русского языка как инструмент семантико-грамматического исследования лексики / Г. И. Кустова, О. Н. Ляшевкая, Е. В. Падучева, Е. В. Рахилина // Международная конференция «Корпусная лингвистика-2004». Тезисы докладов. — СПб.: СПбГУ, 2004. — С. 50–51.
123. Куцова 1997 — Куцова Р. А. Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української мови / Р. А. Куцова. — Автореф. дис... канд. філол. наук. — Харків, 1997. — 22 с.
124. Кучеренко 1959 — Кучеренко І. К. Граматичні значення і граматичні категорії в українській мові: Лекції для студентів-філологів / І. К. Кучеренко. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1959. — 59 с.
125. Кучеренко 1961a — Кучеренко І. К. Категорія відмінка в сучасній українській мові / І. К. Кучеренко. — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. — 52 с.
126. Кучеренко 1961б — Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики

- української мови. Морфологія / І. К. Кучеренко. — В 2-х ч.: Ч.І. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. — 172 с.
127. Кучеренко 1964 — Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І. К. Кучеренко. — В 2-х ч.: Ч.2. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. — 159 с.
128. Кучеренко 1973 — Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника / І. К. Кучеренко // Мовознавство. — 1973. — № 3. — С. 12–23.
129. Куц 2003 — Куц Н. Прийменникові українські еквіваленти: морфологія і семантика / Н. Куц // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць /укл. А. Загнітко та ін. — Донецьк: ДонНУ. — Вип. 11. — 2003. — С. 68–74.
130. Куц 2008 — Куц Н. Основи семантичної типології прийменникових еквівалентів (на матеріалі обставинних локативних прийменникових еквівалентів) / Н. Куц // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / укл. А. Загнітко та ін. — Донецьк: ДонНУ. — Вип. 16. — 2008. — С. 66–72.
131. Куц 2009 — Куц Н. В. Прийменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції / Н. В. Куц. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — Донецьк, 2009. — 20 с.
132. Лакофф 2004 — Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. Пер. с англ. И. Б. Шатуновского. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 792 с.
133. Лакофф, Джонсон 2004 — Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.
134. Лебедева 2000 — Лебедева Л. Б. Семантика ограничивающих слов / Л. Б. Лебедева // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 93–97.
135. Левакіна 2011 — Левакіна Т. В. Семантична диференціація та функціонування прийменників соціативності в українській мові / Т. В. Левакіна. — Автореф. дис... канд. філол. наук.: 10.02.01. — Запоріжжя, 2011. — 17 с.

136. Левицкий 2011 — Левицкий А. Частеречное пространство языка / А. Э. Левицкий // Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии / Под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко. — Нежин: Изд-во НГУ им. Н. Гоголя, 2011. — С. 175–206.
137. Левченко 2005 — Левченко О. Опозиція м'який — твердий у фразеологічних системах / О. П. Левченко // Мова і культура: Науковий щорічний журнал. — К., 2005. — Вип. 8. — Т. 4. — Ч. 2. — С. 90–96.
138. Леонтьева 1969 — Леонтьева Т. П. Смысловые отношения, передаваемые русским предлогами / Т. П. Леонтьева, С. Е. Никитина. — Slavica. — 9. — Debrecen, 1969. — С. 15–63.
139. Лучик 2001 — Лучик А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / А. Лучик. — К.: Довіра, 2001. — 218 с.
140. Лучик 2003а — Лучик А. А. Лексична семантика применникових еквівалентів слова української мови / А. А. Лучик // Мовознавство. — 2003. — № 5. — С. 43–49.
141. Лучик 2003б — Лучик А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик. — К.: Довіра, 2003. — 496 с.
142. Лучик 2008 — Лучик А. Словник еквівалентів слова української мови / А. Лучик. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 174 с.
143. Ляхур 2005 — Ляхур Ч. Перспективы лексикографического описания предложной системы славянских языков (на материале польского языка) / Ч. Ляхур // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 13 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2005. — С. 78–80.
144. Ляхур 2006 — Ляхур Ч. Проблемы описания предложных единиц в польском языке / Ч. Ляхур // Rossica Olomoucensia XLIV (za rok 2005). — 1. Část. — Olomouc, 2006 — S. 163–168.
145. Мазурова 2007 — Мазурова Ю. Типология средств выражения пространственной локализации (вертикальная ось) / Ю. В. Мазурова. — Автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.20. — М.: Институт лингвистических

- исследований РАН, 2007. — 32 с.
146. Мартінек 2005 — Мартінек С. Бінарна опозиція ЛІВИЙ – ПРАВИЙ (за результатами асоціативних експериментів) / С. В. Мартінек // Наукове видання «Лінгвістика». — Луганськ: Альма-матер, 2005. — № 2 (5). — С. 20–30.
147. Мартінек 2011 — Мартінек С. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній лінгвістиці / С. Мартінек // Вісник Львівського національного університету. Серія філологічна. — 2011. — Випуск 52. — С. 25–32.
148. Межов 2010 — Межов О. Проблеми синтаксемного аналізу в сучасних граматичних дослідженнях / О. Межов // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики: Зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України І.Р. Вихованця / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: Ноулідж (донецьке відділення), 2010. — С. 176—190.
149. Мейзерська 2008 — Мейзерська І. В. До проблеми значення первинних прийменників та принципів їх лексикографування / І.В. Мейзерська // Українське мовознавство. — 2008. — Вип. 38. — С. 130—134.
150. Мейзерська 2010 — Мейзерська І. В. Прийменник в українській тлумачній лексикографії II половини XX століття / І.В. Мейзерська. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — К.: НАН України, Інститут української мови, 2010. — 19 с.
151. Мельничук 1961 — Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. — 1961. — Вип. 3. — С. 124–194.
152. Мршевић-Радовић 2008 — Мршевић-Радовић Д. Фразеологија и национална култура / Д. Мршевић-Радовић. — Београд: Чигоја, 2008. — 247 с.
153. Никитина 1979 — Никитина С. О семантическом варьировании русских предлогов / С. Е. Никитина // Семантическое и формальное варьирование. — М.: Наука, 1979. — С. 108–117.

154. Новаковић 1894 — Српска граматика / саставио С. Новаковић. — Београд: Државна штампарија, 1894.
155. Овсяннико-Куликовский 1902 — Овсяннико-Куликовскій Д. Синтаксисъ русскаго языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовскій. — СПб.: Издание Д. Е. Жуковскаго, 1902. — 312 с.
156. Падучева 2000 — Падучева Е. В. Пространство в облиции времени и наоборот (к типологии метонимических переносов) / Е. В. Падучева // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 239–254.
157. Пауновић 2009 — Пауновић С. О неким примарним предлозима у словачком, чешком, пољском и српском језику / С. Пауновић // Славистика. — Књ. XIII. — Београд: Славистичко друштво Србије, 2009. — С. 204–213.
158. Пашківський 1937 — Пашківський А. М. Функції прийменників у сучасній українській літературній мові / А. М. Пашківський // Мовознавство. — 1937. — №12. — С. 37–65.
159. Петровски 2001 — Петровски М. Мешање падежа места и падежа циља — балканизам или иманентно словенски развој / М. Петровски // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. — LXIV, Књ. 1–2. — Нови Сад, 2001. — С. 117–136.
160. Пешковский 2001 — Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 544 с.
161. Пипер 1978 — Пипер П. Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику / П. Пипер // Прилози проучавању језика. — 13–14. — 1977–1978. — С. 1–51.
162. Пипер 2008 — Пипер П. Граматика границе / П. Пипер // Јужнословенски филолог. — LXIV. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008. — С. 307–321.
163. Пипер 2013 — Пипер П. Нормативна граматика српског језика / П. Пипер,

- И. Клајн. — Нови Сад: Матица српска, 2013. — 582 с.
164. Плющ 1978 — Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: Навчальний посібник / М. Я. Плющ. — К.: Київ. пед. ін-т, 1978. — 107 с.
165. Подлеская, Рахилина 2000 — Подлеская В. И. «Лицом к лицу» / В. И. Подлеская, Е. В. Рахилина // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 98–107.
166. Попова 2001 — Попова З. Д. Из истории когнитивного анализа в лингвистике / З. Д. Попова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И. А. Стернина. — Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. — С. 7–17.
167. Попова 2011 — Попова З. Предложно-падежная форма как средство выражения языковых смыслов / З. Д. Попова // Ученые записки Таврического национального ун-та. — Т. 24 (63). № 2. Часть 3. Филология. Социальные науки. — Симферополь, 2011. — С. 406—411.
168. Поповић 1966 — Поповић Љ. Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику / Љ. Поповић // Наш језик. — XV, Књ. 3–4. — С. 195–220.
169. Поповић 2008 — Поповић Љ. Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе / Љ. Поповић. — Београд: Филолошки факултет, 2008. — 308 с.
170. Поповић 2009 — Поповић Љ. Посматрач и његова улога у концептуализацији просторних односа у језику (на примеру контрастивне анализе глагола кретања у српском и украјинском језику) / Љ. Поповић // Славистика. — Књ. XIII. — Београд: Славистичко друштво Србије, 2009. — С. 399–409.
171. Потапенко 2011 — Потапенко С. Вербализация действительности в ракурсе ориентационного пространства / С. И. Потапенко // Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии / А. Э. Левицкий,

- С. И. Потапенко, Л. И. Белехова и др.; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко. — Нежин: Изд-во НГУ им. Н. Гоголя, 2011. — С. 13–57.
172. Потенбня 1874 — Потенбня А. Изъ записок по русской грамматикѣ. Составные члены предложенья и ихъ замѣны въ русскомъ языкѣ / А. А. Потенбня. — II. — Харьковъ: Въ Университетской типографіи, 1874. — 540 с.
173. Потенбня 1941 — Потенбня А. Из записок по русской грамматике: Глагол. Местоимение. Числительное. Предлог / Отв. ред. акад. И. И. Мещанинов. — Т. 4. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1941 — 320 с.
174. Раденковић 2011 — Раденковић Ј. Предлошка реализација сликовне схеме ношења у српском језику: Магистарски рад / Ј. Раденковић. — Београд: Филолошки факултет, 2011. — 160 с.
175. Расулић 2006 — Расулић К. Тако *близу*, а тако *далеко*: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима *близу* и *далеко* / К. Расулић // Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика / ур. П. Пипер и М. Радовановић. — Београд: САНУ, 2006. — С. 231–259.
176. РГ 1980 — Русская грамматика: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемику. Словообразование. Морфология / Гл. ред. Н. Ю. Шведова. — Т. 1. — М.: Наука, 1980. — 783 с.
177. Реметић 2008 — Реметић С. О посесивној конструкцији у + генитив лично заменице на источнбосанском терену / С. Реметић // Јужнословенски филолог. — LXIV. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008. — С. 391–400.
178. Рожанский 2000 — Рожанский Ф. И. Направление движения (типологичкское исследование) / Ф. И. Рожанский // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 56–66.
179. Селивѣрстова 2002 — Селивѣрстова О.Н. Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в значении предлогов (на материале предлога на) / О.Н. Селивѣрстова // Коммуникативно-смысловые параметры

- грамматики и текста. — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 512 с.
180. Селивѣрстова 2004 — Селивѣрстова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селивѣрстова. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 960 с.
181. Ситар 2008 — Ситар Г. Конверсивність прийменникових одиниць в українській мові / Г. Ситар // *Ucrainica IV. Současná ukrajinistika: Problémy jazyka, literatury a kultury. Sborník článků. IV. Olomoucké symposium ukrajinistů 28.–30. srpna 2008.* — 1. část. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. — С. 77–82.
182. Ситарь 2007 — Ситарь А. Первообразные предлоги: проблемы словарного представления и сопоставления (на примере предлога *по* в русском и украинском языках) / А. В. Ситарь, Е. Н. Виноградова // *Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, 20–23.03.2007): Труды и материалы* / Составители М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. — М.: МАКС Пресс, 2007. — С. 293–294.
183. Слободян 2009 — Слободян М. Методика концептуального аналізу у сучасній когнітивній лінгвістиці [Електронний ресурс] / М. Слободян // *Мовознавство.* — 2009. — Випуск 17. — С. 105–115. — Режим доступу: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/go/article/viewFile/2315/2304>, від 30.05.2015 р.
184. Снісаренко 2002 — Снісаренко І. Інфінітивна конструкція з прийменником *for* у англійській мові: семантика та функціонування / І. Є. Снісаренко. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук.: спец. 10.02.04. — Київ, 2002. — 16 с.
185. Солоницкий 2003 — Проблемы семантики русских первообразных предлогов: монография / А. В. Солоницкий: Владивосток: ДВГУ, 2003. — 126 с.
186. СССЈ 2005 — Синтакса савременог српског језика: проста реченица / П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић; у ред. Акад. М. Ивић. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005. —

- 1165 с.
187. Станојчић 1992 — Станојчић Ж. Граматика српскога језика / Ж. Станојчић, Љ. Поповић. — Нови Сад: Завод за уџбенике и наставне средства, 1992. — 400 с.
188. Станојчић 2009 — Станојчић Ж. Развој семантике предлога у конструкцијама типа пуши цигару иза цигаре / пуши цигару за цигаром и сл. / Ж. Станојчић // Славистика. — Књ. XIII. — Београд: Славистичко друштво Србије, 2009. — С. 304–306.
189. Стевановић 1986 — Стевановић М. Савремени српскохрватски језик / М. Стевановић. — 2 књ. — Београд: Научна књига, 1986. — 653+942 с.
190. Стевовић 1956 — Стевовић И. О питању конструкција падежа с предлозима И. Стевовић // Јужнословенски филолог. — XXI, Књ. 1–4. — Београд: Институт за српски језик САН, 1955–1956. — С. 215–235.
191. Стернин 2001 — Стернин И. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И. А. Стернина. — Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. — С. 58–71.
192. Стефурак 2011 — Стефурак О. В. Концептуалізація простору в семантиці прийменників французької та румунської мов / О. В. Стефурак. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. — К., 2011. — 20 с.
193. Стијовић 2006 — Стијовић Р. Семантичко-синтаксичке одлике конструкција с предлозима ОД—ДО у међусобној корелацији / Р. Стијовић // Јужнословенски филолог. — LXII. — 2006. — С. 93—112.
194. Стојановић 1921 — Српска граматика (за III разред гимназије) / Саставио Љ. Стојановић. — Десето издање. — Београд: Изд. Геце Кона, 1921.
195. Стојановић 2007 — Стојановић Ј. Мјесто предлога *према* у предлошкопадежном систему српског језика (у дијахронији и синхронији) / Ј. Стојановић // Зборник Матице српске за славистику. — 71–72. — Нови Сад: Матица српска, 2007. — С. 405–415.
196. Суздуки 2006 — Суздуки Р. Структура словоформи параметрических

- существительных-коррелятов предложения / Р. Судзуки // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 14 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — С.111—116.
197. Танасић 1999 — Танасић С. Временска употреба конструкција *на* + *акузатив* и *у* + *акузатив* са именицима које значе годишња доба / С. Танасић // Наш Језик. — XXXIII, Књ. 1–2. — 1999. — С. 15–23.
198. Тищенко 2010 — Тищенко О. Про деякі аксіологічно марковані концептосфери у мові традиційної народної культури (на матеріалі польської, української, російської та білоруської мов у зіставленні з англійською) / О. Тищенко // Мовна картина світу слов'ян і культура: матеріали міжнародної наукової конференції (Люблін, 5–7.11. 2010 р.). — Т. 1. / гол. ред. О. Тищенко. — Люблін–Рівне. — 2010. — С. 31–44.
199. Топоров 1983 — Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура / Отв. ред. Т. В. Цивьян — М.: Наука, 1983. — С. 227–285.
200. Ужченко 2003 — Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. — Луганськ: Альма-матер, 2003. — 362 с.
201. Фекете 2009 — Фекете Е. Атрибутске одредбе уз темпоралне именице / Е. Фекете // Славистика. — Књ. XIII. — Београд: Славистичко друштво Србије, 2009. — С. 296–303.
202. Фрэнсис 1983 — Фрэнсис У. Н. Проблемы формирования и машинного представления большого корпуса текстов / У. Н. Фрэнсис // Новое в зарубежной лингвистике. — 1983. — Вып. XIV. — С. 334–352.
203. Халчанська 1981 — Халчанська О.В. Причинова конструкція з прийменником від + родовий відмінок в українській мові у співвідносності з російською / О.В. Халчанська // Українське мовознавство. — 1981. — Вип. 9. — С. 81–88.
204. Хоффман 1986 — Хоффман И. Активная память: Экспериментальные исследования и теории человеческой памяти / И. Хоффман. Пер. с нем. и общ. ред. Б. М. Величковского, Н. К. Корсаковой. — М.: Прогресс, 1986. —

- 312 с.
205. Чейф 1975 — Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. — М.: Прогресс, 1975. — 432 с.
206. Черкасова 1967 — Черкасова Е. Т. Переход полнозначных слов в предлоги / Е. Т. Черкасова. — М.: Наука, 1967. — 280 с.
207. Широков 2005 — Широков В. А. Корпусна лінгвістика / Широков В. А., Бугаков О. В., Грязнухіна Т. О., Костишин О. М., Кригін М. Ю., Любченко Т. П., Рабулець О. Г., Сидорчук Н. М., Сидоренко О. О., Шевченко І. В., Шипнівська О. О., Якименко К. М.; за ред. В. А. Широкова. — К.: Довіра, 2005. — 471 с.
208. Якобсон 1958 — Якобсон Р. О. Морфологические наблюдения над славянским склонением (состав русских падежных форм) / Р. Якобсон // *American contributions to the fourth international congress of slavists*. — Moscow. September 1958. — S.-Gravenhage. — 1958. — С. 127–156.
209. Якобсон 1985 — Якобсон Р. К общему значению о падеже: общее значение русского падежа / Р. Якобсон // *Избранные работы* / Пер. с англ., нем., франц. языков. Сост. и общ. ред. В. А. Звегинцева. — М.: Прогресс, 1985. — С. 133–175.
210. Ясіновська 1996 — Ясіновська О. Концептуальний аналіз морально-етичної сфери в церковнослов'янських Євангеліях XI–XVII століть / О. Ясіновська // *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Провідні лінгвістичні концепції кінця XX століття»*. — Львів, 1996. — С. 285–286.
211. André et al. 1987 — André E. Coping with the Intrinsic and Deictic Uses of Spatial Prepositions / E. André, G. Bosch, G. Herzog, T. Rist // *Artificial Intelligence II: Methodology, Systems, Applications* / Ed. By K. Jorrand, L. Sgurev. — Amsterdam: North-Holland, 1987. — P. 375–382.
212. Archer — Archer D. Introduction to The USAS Category System / D. Archer, A. Wilson, P. Rayson [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ucrel.lancs.ac.uk/usas/usas%20guide.pdf> від 2.06.2012.
213. Bartmiński 1998 — Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad

- stereotypem — na przykładzie stereotypu matki / J. Bartmiński // *Jezyk a kultura*. — 1998. — No12. — S. 63–83.
214. Bennet 1975 — Bennet D. C. *Spatial and Temporal Uses of English Prepositions: An Essay of Stratificational Semantics* / D. C. Bennet. — London: Longman Group Limited, 1975. — 235 p.
215. Bergen 2000 — Bergen B. *Spatial schematicity of prepositions in Neural Grammar* [Електронний ресурс] / Bergen B. K., Chang N. C. // *Fifth Conference on Conceptual Structure, Discourse, and Language*. Santa Barbara, 11–14 May 2000. — Режим доступу: <http://www1.icsi.berkeley.edu/~nchang/pubs/BergenChang.pdf>
216. Bierwisch 1988 — Bierwisch M. *On the grammar of local prepositions* / M. Bierwisch // *Studia grammatical XXIX: Syntax, Semantik und Lexicon*. — Berlin: Akademie-Verlag Berlin, 1988. — P. 1–65.
217. Boers 1996 — Boers F. *Spatial prepositions and metaphor: a cognitive semantic journey along the up-down and the front-back dimensions* / F. Boers. — Tübingen: Narr, 1996. — 180 p.
218. Boroditsky 2000 — Boroditsky L. *Metaphoric structuring: understanding time through spatial metaphors* / L. Boroditsky // *Cognition*. — 75. — 2000. — P.1–28.
219. Boroditsky 2011 — Boroditsky L. *How languages construct time* / L. Boroditsky // *Space, Time and Number in the Brain: Searching for the Foundations of Mathematical Thought* / Edited by S. Dehaene, E. Brannon. — London: Elsevier, 2011. — P. 333–341.
220. Brala 1 — Brala M. *Understanding the English preposition ‘at’. Semantics and translation from a cognitive perspective* [Електронний ресурс] / M. Brala. — 20 p. — Режим доступу: http://oddelki.ff.uni-mb.si/filozofija/files/Festschrift/Dunjas_festschrift/brala.pdf
221. Brala 2 — Brala M. *Understanding and translating (spatial) prepositions: An exercise in cognitive semantics for lexicographic purposes* [Електронний ресурс] / M. Brala. — 24 p. — Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.123.8062&rep=rep1&type=pdf>

222. Brala 2009 — Brala Vukanovic M. *Space and Time in Language and Literature* / M. Brala Vukanovic, ed. by L. Gruic Grmusa. — Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009. — 158 p.
223. Brenda 2009 — Brenda M. *English and Polish spatial particles: over and nad* / M. Brenda // *Świat Słowian w języku i kulturze X. Wybrane zagadnienia z fonetyki, leksykologii i morfologii w językach europejskich* / Pod redakcją naukową E. Komorowskiej i A. Krzanowskiej. — Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2009. — S. 31–38.
224. Brenda 2011 — Brenda M. *The Temporal Sense of the preposition over and its relation to the Polish prepositions* // *Świat Słowian w języku i kulturze XII. Językoznawstwo. Wybrane zagadnienia z języków słowiańskich i germańskich* / Pod redakcją naukową D. Dziadosz i A. Krzanowskiej. — Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2011. — S. 26–34.
225. Brenda 2014 — Brenda M. *The Cognitive Perspective on the Polysemy of the English Spatial Preposition over* / M. Brenda. — Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2014. — xviii + 311 pp.
226. Brugman 1980 — Brugman C. *Story of Over* / Claudia M. Brugman. — Berkley: University of California, 1980. — Reprinted in Trier: L. A. U. T., 1983 — 115 p.
227. Caponigro 2008 — Caponigro I. *Silent prepositions: Evidence from free relatives* / I. Caponigro, L. Pearl // *The Syntax and Semantics of Spatial P.* / A. Asbury, J. Dotlaèil, B. Gehrke, R. Nouwen (eds). — Amsterdam: John Benjamins, 2008. — C. 1–32.
228. Cienki 1989 — Cienki A. J. *Spatial Cognition and the Semantics of Prepositions in English, Polish, and Russian* / A. J. Cienki. — Slavistische Beiträge. — München: Verlag Otto Sagner, 1989. — 172 p.
229. Cuyckens 1988 — Cuyckens H. *Spatial prepositions in cognitive semantics* / H. Cuyckens // *Understanding the Lexicon: Meaning, Sense and World Knowledge in Lexical Semantics* / W. Hüllen, R. Schulze (eds.). — Tübingen: Niemeyer, 1988. — P. 316–328.
230. Cuyckens 1993 — Cuyckens H. *The Dutch spatial preposition ‘in’: A*

- cognitive-semantic analysis / H. Cuyckens // *The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing* / Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. — Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 1993. — P. 27–71.
231. Cuyckens 1999 — Cuyckens H. Grammaticalization in the English prepositions ‘to’ and ‘for’ / H. Cuyckens // *Cognitive Perspectives on Language* / B. Lewandowska-Tomaszczyk (ed.). — Frankfurt: Lang, 1999. — P. 151–161.
232. Dirven 1983 — Dirven R. Metaphors of spatial relations / R. Dirven // *Anglistentag 1981: Vorträge* / ed. by J. Hasler. — Frankfurt am Main — Bern: Verlag Peter Lang, 1983. — P. 63–91.
233. Dirven 1985 — Dirven R. Metaphor as a basic means for extending the lexicon / R. Dirven // *The Ubiquity of Metaphor* / ed. by W. Paprotté, R. Dirven. — Amsterdam — Philadelphia: Benjamins, 1985. — P. 85–119.
234. Dirven 1993 — Dirven R. Dividing up physical and mental space into conceptual categories by means of English prepositions / R. Dirven // *The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing* / Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. — Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 1993. — P. 73–97.
235. Dowbor 2008 — Dowbor D. The case of *over* revisited: Results from a corpus-linguistic analysis and further proposals [Електронний ресурс] / D. Dowbor // 3rd International Conference of the German Cognitive Linguistics Association. Leipzig, Germany, September 25–27, 2008. — 2 p. — Режим доступу: <http://www.uni-leipzig.de/~gcla08/upload/abstr66.pdf> від 29.06.2012.
236. Evans, Tyler 2004a — Evans V. Rethinking English “Prepositions of Movement”: The Case of To and Through / V. Evans, A. Tyler // *Adpositions of Movement* (Belgian Journal of Linguistics, 18) / H. Cuyckens, W. de Mulder, T. Mortelmans (Eds.). — Amsterdam: John Benjamins, 2004. — P. 247–270.
237. Evans, Tyler 2004b — Evans V. Spatial Experience, Lexical Structure and Motivation: The Case of *In* / V. Evans, A. Tyler. // Radden G., Panther K. *Studies in Linguistic Motivation*. — Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 2004. — P. 157–192.

238. Evans, Tyler 2005 — Evans V. Applying Cognitive Linguistics to Pedagogical Grammar: The English Prepositions of Verticality [Електронний ресурс] / V. Evans, A. Tyler // *Revista Brasileira de Linguística Aplicada*. — Vol. 5, no. 2. — Belo Horizonte, 2005. — 50 p. — Режим доступу: <http://www.vyvevans.net/Applycoglxpedagogy.pdf> від 31.10.2011.
239. Evans 2005a — Evans V. The meaning of time: polysemy, the lexicon and conceptual structure / V. Evans // *Journal of Linguistics*. — 41(1). — Cambridge: Cambridge University Press, 2005. — P. 33–75.
240. Evans 2005b — Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / V. Evans. — Amsterdam — Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2005. — 286 p.
241. Evans 2007 — Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics / V. Evans. — Edinburg: Edinburg University Press, 2007. — 239 p.
242. Evans, Chilton 2010 — Evans V. The perceptual basis of spatial representation / V. Evans // *Language, Cognition and Space* / Ed. by V. Evans, P. Chilton. — London: Equinox Publishing Ltd., 2010. — P. 21–48.
243. Evans, Green 2006 — Evans V. Cognitive Linguistics: An introduction. V. Evans, M. Green. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. — 830 p.
244. Fabiszak, Konat 2013 — Fabiszak M. Zastosowanie korpusów językowych w językoznawstwie kognitywnym / M. Fabiszak, B. Konat // *Metodologie językoznawstwa. Ewolucja języka. Ewolucja teorii językoznawczych* / pod red. P. Stalmaszczyka. — Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013 — S. 131–142.
245. Fauconnier, Turner 2002 — Fauconnier G., Turner M. The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities / G. Fauconnier, M. Turner. — New York: Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 2002. — xx + 440 pp.
246. Frank 1972 — Frank M. Modern English: A Practical Reference Guide. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1972. — xvii + 414 pp.
247. Geeraerts 1994 — Geeraerts D. The Structure of Lexical Variation: A

- Descriptive Framework For Cognitive Lexicology / D. Geeraerts, S. Grondelaers, P. Bakema. — Berlin: Walter de Gruyter, 1994. — 221 c.
248. Givón 1986 — Givón T. Prototypes: Between Plato and Wittgenstein / T. Givón // Noun Classes and Categoriyation / Ed. by C. Craig. — Amsterdam: Benjamins, 1986 — P. 77–102.
249. Glynn 2014 — Glynn D. Corpus Methods for Semantics: Quantitative studies in polysemy and synonymy /Ed. by D. Glynn, J. A. Robinson. — Amsterdam — Philadelphia, John Benjamins, 2014. — viii + 546 pp.
250. Gonzalez-Marquez et al. 2007 — Methods in Cognitive Linguistics / Ed. by M. Gonzalez-Marquez, I. Mittelberg, S. Coulson, M. J. Spivey. — Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. — 415 p.
251. Gortan-Premk 1964 — Gortan-Premk D. Padežne i predložko-padežne uzročne konstrukcije kod Vuka / Darinka Gortan-Premk // Južnoslovenski filolog. — Knj. XXVI: 1–2. — Beograd, 1964. — S. 437–458.
252. Grondelaers et al. 2007 — Grondelaers S. A case for a cognitive corpus linguistics / S. Grondelaers, D. Geeraerts, D. Speelman // Methods in Cognitive Linguistics / Ed. by M. Gonzalez-Marquez et al. — Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. — P. 149–169.
253. Hawkins 1984 — Hawkins B. The Semantics of English Spatial Prepositions / B. Hawkins. — Ph.D. diss. — San Diego: University of California, Dept. of Linguistics, 1984.
254. Herman 1999 — Herman D. Spatial Cognition in Natural-Language Narratives / D. Herman // In Proceedings of the AAI Fall Symposium on Narrative Intelligence. — MenloPark, CA: AAI Press, 1999. — <http://www.cs.cmu.edu/~michaelm/nidocs/Herman.pdf>
255. Herskovits 1982 — Herskovits A. Space and the Prepositions in English: Regularities and Irregularities in a Complex Domain / A. Herskovits. — Stanford: University Microfilms International, 1982. — 293 p.
256. Herskovits 1986 — Herskovits A. Language and Spatial Cognition: Interdisciplinary Study / A. Herskovits. — Cambridge: Cambridge University

- Press, 1986. — 208 p.
257. Jakobson 1984 — Jakobson R. Russian and Slavic Grammar: Studies 1931–1981. — Berlin—New York — Amsterdam: Mouton Publishers, 1984. — 160 p.
258. Janda 1986 — Janda L. A semantic analysis of the Russian verbal prefixes za-, pere-, do-, and ot- / L. Janda. — Slavistische Beiträge. — B. 192. — München: Otto Sagner, 1986.
259. Janda 2009 — Janda L. What is the role of semantic maps in cognitive linguistics? / L. Janda // Cognitive approaches to language and linguistic data. Studies in honor of Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Polish Studies in English Language and Literature) / W. Oleksy, P. Stalmaszczyk (eds.). — Vol. 27. — Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2009. — P. 105–124.
260. Janda 2013 — Janda L. Cognitive Linguistics – The Quantitative Turn: The Essential Reader / L. Janda (ed.). — Berlin — Boston: Walter de Gruyter, 2013. — 324 p.
261. Klikovac 2004 —Klikovac D. Metafore u jeziku i mišljenju / D. Klikivac. — Beograd: Biblioteka XX vek. — 318 s.
262. Klikovac 2006 — Klikovac D. Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike / D. Klikovac.— 2. izd. — Beograd : Filološki fakultet, 2006. — 445 s.
263. Kövecses 2002 — Kövecses Z. Metaphor: A practical Introduction / Z. Kövecses. — New York: Oxford University Press, 2002. — 285 p.
264. Kreitzer 1997 — Kreitzer A. Multiple levels of schematization: a study in the conceptualization of space / A. Kreitzer // Cognitive Linguistics. — 8 (4). — 1997. — P. 291–325.
265. Lakoff, Johnson 1980 — Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago: The university of Chicago press, 1980. — 277 p.
266. Lakoff 1990 — Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / George Lakoff. — Chicago: Chicago University Press, 1990. — xviii + 614 pp.
267. Landau 1993 — Landau B. “What” and “where” in spatial language and spatial

- cognition / B. Landau, R. Jackendoff // Behavioral and brain sciences. — 1993. — 16. — P. 217–265.
268. Landau 1994 — Landau B. Where's what and what's where? The language of objects in space / B. Landau // *Lingua*. — Vol. 92. — 1994. — P. 259–296.
269. Langacker 1987 — Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar: Volume I. Theoretical Prerequisites / R. W. Langacker. — Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. — 540 p.
270. Langacker 2000 — Langacker R. Grammar and Conceptualization / R. Langacker. — Berlin — New York: Walter de Gruyter, 2000. — 427 p.
271. Langacker 2007 — Langacker R. Ten Lectures on Cognitive Grammar / R. Langacker. — Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2007. — 442 p.
272. Langacker 2008 — Langacker R. Cognitive Grammar: A Basic Introduction / R. W. Langacker. — New York: Oxford University Press, 2008. — 562 p.
273. Levinson 2003 — Levinson S. C. Spatial language // Encyclopedia of cognitive science / L. Nadel (Ed.). — London: Nature Publishing Group, 2003. — P. 131–137.
274. Lindkvist 1950 — Lindkvist K.-G. Studies on the local sense of the prepositions IN, AT, ON and TO in Modern English / K.-G. Lindkvist. — Lund: Gleerup, 1950. — 429 p.
275. Lindner 1981 — Lindner S. A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with UP and OUT / S. J. Lindner. — PhD dissertation. — San Diego: University of California, 1981.
276. Lindstromberg 1996 — Lindstromberg S. Prepositions: meaning and method / S. Lindstromberg // *English Language Teaching Journal*. — 1996. — 50(3). — P. 225–236.
277. Lindstromberg 2010 — Lindstromberg S. English Prepositions Explained / S. Lindstromberg. — Amsterdam: John Benjamins, 2010. — xiii, 273 pp.
278. Lubocha-Kruglik 2010 — Lubocha-Kruglik J. Semantyczna kategoriya perceptywności i jej wykładniki w języku polskim i rosyjskim / J. Lubocha-

- Kruglik. — Katowice: Uniwersytet Śląski, 2010. — 236 p.
279. Martinek 2008 — Martinek S. Opozycja swój/obcy w świadomości współczesnych rodzimych użytkowników języka i kultury ukraińskiej / S. V. Martinek // *Etnoligwistyka*. — № 20. — Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2008. — S. 281—296.
280. McEnery, Hardie 2012 — McEnery T. *Corpus linguistics : method, theory and practice* / T. McEnery, A. Hardie. — Cambridge: Cambridge University Press, 2012. — 294 p.
281. Mitrinović 1990 — Mitrinović V. Poljski glagolski prefiks prze- i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti pre- i pro- / V. Mitrinović. — Beograd: Naučna knjiga, 1990. — 236 c.
282. Mitrinović 2012 — Mitrinović V. Południe — Północ: Serbsko-polskie paralele językowe / V. Mitrinović. — Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012. — 386 s.
283. Moore 2006 — Moore K. Space-to-time mappings and temporal concepts / K. E. Moore // *Cognitive Linguistics*. — 17–2. — 2006. — P. 199–244.
284. Müller et al. 2010 — Müller A. The Annotation Schema of Preposition Senses in German [Електронний ресурс] / A. Müller, O. Hülscher, C. Roch, K. Keßelmeier, J. Strunk, T. Kiss // *Proceedings of the Fourth Linguistic Annotation Workshop*. Uppsala, Sweden. 15–16 July 2010. — Association for Computational Linguistics, 2010. — P. 177–181 — Режим доступу: <https://aclweb.org/anthology/W/W10/W10-1827.pdf>
285. Müller et al. 2012 — Müller A. The Annotation of Preposition Senses in German / A. Müller, C. Roch, T. Stadtfeld, T. Kiss // *Empirical Approaches to Linguistic Theory: Studies in Meaning and Structure* / B. Stalterfoht, S. Featherston (Eds.). — Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 2012. P. 63–82.
286. Nowak 2011 — Nowak T. *Język w świetle odkryć nauki* / T. Nowak. — Kraków: Petrus, 2011. — 453 s.
287. Piper 2001 — Piper P. *Jezik i prostor* / P. Piper. — Drugo, dopunjeno izdanje.

- Beograd: Biblioteka XX vek, 2001. — 270 s.
288. PP — The Preposition Project / K. Litkowski, O. Hargraves [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.clres.com/cgi-bin/onlineTPP/find_prep.cgi
289. Przybylska 2002 — Przybylska R. Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej / R. Przybylska. — Kraków: Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych UNIVERSITAS, 2002. — 608 s.
290. Przybylska 2006 — Przybylska R. Schematy wyobrażeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u- / R. Przybylska. — Kraków: Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych UNIVERSITAS, 2006. — 305 s.
291. Quirk 1972 — Quirk R. A Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. — London: Longman, 1972. —xii + 1120 pp.
292. Radden 1985 — Radden G. Spatial metaphors underlying prepositions of causality / G. Radden // The Ubiquity of Metaphor / W. Paprotté, R. Dirven (eds.). — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1985. — P. 177–207.
293. Radden 1992 — Radden G. The Cognitive Approach to Natural Language / G. Radden // Thirty Years of Linguistic Evolution / Ed. by M. Pütz. — Philadelphia — Amsterdam: Benjamins, 1992. — P. 17–59.
294. Radden 2007 — Radden G. Cognitive English Grammar / G. Radden, R. Dirven. — Amsterdam—Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. — xii + 374 pp.
295. Rasulić 1994 — Rasulić K. Kategorizacija predložkih značenja tipa „ispod“ u engleskom, srpskohrvatskom i italijanskom jeziku. Magistarski rad / K. Rasulić. — Beograd: Filološki fakultet, 1994. — 177 s.
296. Rasulić 2004 — Rasulić K. Jezik i prostorno iskustvo / K. Rasulić. — Beograd: Filološki fakultet, 2004. — 358 s.
297. Rosch 1977 — Rosch E. Classification of Real-World Objects: Origins and

- Representations in Cognition / E. Rosch // Johnson-Laird P. N., Wason P. C. (Eds.) *Thinking: Readings in Cognitive Science*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977. — P. 212–222.
298. Šarić 2003 — Šarić Lj. Prepositional categories and prototypes: Contrasting some Russian, Slovenian, Croatian, and Polish examples / Lj. Šarić // *Jezikoslovlje*. — 4.2. — 2003. — S. 187–204.
299. Šarić 2006a — Šarić Lj. A preliminary semantic analysis of the Croatian preposition *u* and its Slavic equivalents / Lj. Šarić // *Jezikoslovlje*. — 7.1-2. — 2006. S. 1–43.
300. Šarić 2006b — Šarić Lj. On the meaning and prototype of the preposition *pri* and the locative case: A comparative study of Slavic usage with emphasis on Croatian / Lj. Šarić // *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. — 32. — 2006. — S. 225–248.
301. Šarić 2008 — Šarić Lj. *Spatial Concepts in Slavic: A Cognitive Linguistics Study of Prepositions and Cases* / Lj. Šarić. — Wiesbaden: Harrassovitz Verlag, 2008. — 284 p.
302. Stefanowitsch, Gries 2007 — Stefanowitsch A. *Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy* / A. Stefanowitsch, S. T. Gries. — Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007. — 319 c.
303. Sullivan 1998 — Sullivan W. *Space and Time in Russian: A Description of the Locus Prepositions of Russians* / W. J. Sullivan. — München: Lincom Europa, 1998. — 248 p.
304. Sweetser 1991 — Sweetser E. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure* / E. Sweetser. — Cambridge: Cambridge University Press, 1991. — 188 p.
305. Szwedek 2009a — Szwedek A. Are the prepositions metaphorical? / A. Szwedek // *Cognitive approaches to language and linguistic data. Studies in honor of Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Polish Studies in English Language and Literature)* / W. Oleksy, P. Stalmaszczyk (eds.). — Vol. 27. — Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2009. — P. 171–180.

306. Szwedek 2009⁶ — Szwedek A. Conceptualization of space and time / A. Szwedek // *Language, Science and Culture* / P. Łobacz, P. Nowak, W. Zabrocki (eds.). — Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2009. — P. 317–333.
307. Talmy 1983 — Talmy L. How languages structures space / L. Talmy // *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application* / P. Herbert, L. Acredolo (eds.). — New York — London: Plenum Press, 1983. — P. 225–282.
308. Talmy 2000 — Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems (Language, Speech, and Communication)* / L. Talmy. — Vol. 1 — Cambridge, MA: MIT Press 2000. — 565 p.
309. Taylor 1988 — Taylor J. Contrasting prepositional categories: English and Italian / J. R. Taylor // *Topics in Cognitive Linguistics* / B. Rudzka-Ostyn (ed.). — Amsterdam — Philadelphia: John Benjamins, 1988. — P. 299–326.
310. Taylor 1990 — Taylor J. Schemas, prototypes, and models: In search of the unity of the sign / J. Taylor // *Meaning and Prototypes: Studies on Linguistic Categorisation* / Ed. by S. L. Tsohatzidis. — London — New York: Routledge, 1990. — P. 521–534.
311. Taylor 1992 — Taylor J. How many meanings does a word have? [Електронний ресурс] / J. Taylor // *Stellenbosch Papers in Linguistics*. — Vol. 25. — 1992. — P. 133–168. — Режим доступу: <http://spil.journals.ac.za/pub/article/view/79/104>
312. Taylor 1993a — Taylor J. Prepositions: Patterns of polysemization and strategies of disambiguation / J. R. Taylor // *The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing* / Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. — Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 1993. — P. 151–175.
313. Taylor 1993⁶ — Taylor J. The two-level approach to meaning / J. R. Taylor // *Linguistische Berichte*. — №149. — 1994. — P. 3–26.
314. Taylor 2007 — Taylor J. *Gramatyka kognitywna* / J. R. Taylor; przekład M. Buchta, Ł. Wiraszka; red. naukowa E. Tabakowska. — Kraków: Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych UNIVERSITAS, 2007. — 755 s.

315. Topolińska 1999 — Topolińska Z. *Język, człowiek, przestrzeń* / Z. Topolińska. — Warszawa — Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1999. — 218 s.
316. Turewicz 2005 — Turewicz K. Understanding prepositions through cognitive grammar. A case of *in* / K. Turewicz // Turewicz K. *Cognitive Linguistics: A user-friendly approach*. — Szczecin: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2005. — P. 103–126.
317. Tyler, Evans 2001 — Tyler A. Reconsidering Prepositional Polysemy Networks: The Case of *Over* / Tyler A., Evans V. // *Language*. — Vol. 77. — Num. 4. — December, 2001. — P. 724–765.
318. Tyler, Evans 2003 — Tyler A. *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition* / A. Tyler, V. Evans. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — xii+268 p.
319. Tyler, Shakhova 2010 — Tyler A. Taking the Principled Polysemy Model of spatial particles beyond English: the case of Russian *za* / A. Tyler, D. Shakhova // *Language, Cognition and Space: The State of the Art and New Directions* / P. Chilton and V. Evans (Eds). — London: Equinox Press, 2010. — P. 265–291.
320. Tyler et al. 2011 — Tyler A. Applying Cognitive Linguistics to Learning the Semantics of English Prepositions *to, for, and at* / A. Tyler, C. Mueller, V. Ho // *An Experimental Investigation. VIGO International Journal of Applied Linguistics. Special Issue: Language and Cognition*. — 2011. — P. 181–206.
321. Vandeloise 1991 — Vandeloise C. *Spatial Prepositions: A Case Study from French* / C. Vandeloise. — Chicago: University of Chicago Press, 1991. — 276 p.
322. Vasiljević 2010 — Vasiljević B. Predložka realizacija vremenskih značenja u engleskom i srpskom jeziku. Magistarski rad / B. V. Vasiljević. — Beograd: Filološki fakultet, 2010. — 178 p.
323. Weinsberg 1973 — Weinsberg A. Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim / A. Weinsberg. — Wrocław: PAN, 1973. — 120 s.
324. Wierzbicka 2010 — Wierzbicka A. *Experience, evidence, and sense: the hidden cultural legacy of English* / A. Wierzbicka. — New York: Oxford University Press, 2010. — 462 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ВТССУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2004. — 1440 с.
2. ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7-ми томах / Гол. ред. О. С. Мельничук. — К.: Наукова думка, 1982–2012.
3. Золотова 1988 — Золотова Г. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. — М.: Наука, 1988. — 440 с.
4. Конкульовський 2010 — Конкульовський В. Money spent on the brain is never spent in vain: Словник фразеологізмів / В. В. Конкульовський. — Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка, 2010. — 50 с.
5. КТУМ — Корпус текстів української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>
6. ОЧССУХП — Обернений частотний словник сучасної української художньої прози / Укл.: Т. О. Грязнухіна, Н. П. Дарчук, Є. А. Карпіловська та ін. — К.: Спалах, 1998. — 960 с.
7. РСЈ 2011 — Речник српскога језика / израдили М. Вујанић и др.; редиговао и уредио М. Николић. — Измењено и поправљено издање. — Нови Сад: Матица српска, 2011. — 1561 с.
8. РСКЈ 1990 — Речник српскохрватскога књижевног језика / уређивачки одбор М. Стевановић и др. 6 књ. — 2 фототипско изд. — Нови Сад — Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1990.
9. СФУМ — Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. — К.: Наукова думка, 2003. — 1104 с.
10. СУМ-11 — Словник української мови: Академічний тлумачний словник. В 11-ти томах / Гол. ред. І. Л. Білодід. — К.: Наукова думка, 1970–1980.
11. СУП 2007 — Загнітко А. Словник українських применників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. —

- Донецьк: ТОВ ВКФ „БАО”, 2007. — 416 с.
12. Трофимкина 2005 — Трофимкина О. Сербохорватско-русский фразеологический словарь / О. И. Трофимкина. — М.: ООО «Восток-Запад», 2005. — 229, [3] с.
13. УНЛК — Український національний лінгвістичний корпус [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/
14. УП 2003 — Українські прийменники: Синхронія і діяcronія: пробний зошит / За ред. проф. А. П. Загнітка. — Донецьк: ДонНУ, 2003. — 162 с.
15. Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х томах / Под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина; перев. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва — М.: Прогресс, 1986–1987.
16. ЧССУП — Частотний словник сучасної української прози [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mova.info/freqcard.aspx?l1=97&sl=proza>
17. ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. В 37-ми томах / Под ред. О. П. Трубачёва, А. Ф. Журвалёва. — М.: Наука, 1974–2011.
18. BYU-BNC — British National Corpus. Brigham Young University [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/bnc>
19. ERHiSJ — Etimološki rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 3 knj. / Uredili akademici M. Deanović, Lj. Jónké. — Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.
20. KSSJ 2013 — Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>
21. Merriam-Webster — Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com>

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Орленко 2012а — Орленко О. Метафоричне переосмислення локативного прийменника *в* (на матеріалі української мови) / О. В. Орленко // Мова і культура. Випуск 15. Том IV (158). — Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2012. — С. 46–52.
2. Орленко 2012б — Орленко О. Метафорическое переосмысление локативного предлога *в* (на материале украинского, сербского, английского языков) / О. В. Орленко // Пятая международная конференция по когнитивной науке: Тезисы докладов: В 2 т. Т. 1. Калининград, 18–24 июня 2012 г. — Калининград, 2012. — С. 564–565.
3. Орленко 2012в — Орленко О. Семантична асиметрія опозиції прийменників *над* і *під* в українській мові / О. В. Орленко // Дослідження з лексикології і граматики української мови: Зб. наук. пр. / За ред. проф. А. М. Поповського. — Дніпропетровськ: Видавець Біла К. О., 2012. — Вип. 12. — С. 26–35.
4. Орленко 2013а — Орленко О. Семантична мережа сербського прийменника *kroz* / О. В. Орленко // Наукові записки. Серія “Філологічна”. — Острого: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”. — Вип. 34. — 2013. — С. 183–186.
5. Орленко 2013б — Орленко О. Семантичні відношення у конструкціях з українським прийменником *до* та сербськими *до* і *код* / О. В. Орленко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; гол. ред. А. П. Загнітко. — Вип. 26. — Донецьк: ДонНУ, 2013. — С. 122–128.
6. Орленко 2013в — Орленко О. Концептуальная интеграция в развитии семантики предлогов (на примере предлога *на* в украинском и сербском языках) / О. В. Орленко // The Eight Annual Meeting of the Slavic Linguistics Society: Book of Abstracts. — University of Szczecin, 25–27 October 2013. — Szczecin, 2013. — P. 91–93.
7. Орленко 2014а — Орленко О. Просторові опозиції у прийменникових системах англійської й української мов / О. В. Орленко // Нова філологія: Збірник наукових праць. — Запоріжжя: ЗНУ, 2014. — №63. — С. 170–175.

8. Орленко 2014б — Orlenko O. Conceptualization of Spatial Relations: *over* vs. *над, через* / O. V. Orlenko // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; гол. ред. А. П. Загнітко. — Вип. 29. — Донецьк: ДонНУ, 2014. — С. 88–95.
9. Орленко 2015 — Орленко О. Схематизація просторових відношень в англійській, сербській, українській мовах: специфіка прийменника *over* // *Linguistica Copernicana*. — Nr 12. — Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. — С. 229–244.
10. Орленко 2016а — Орленко О. Прийменникові конструкції на позначення простору та часу у фразеології / О. Орленко // *Prostor in čas v frazeologiji: monografija* / Uredile: E. Kržišnik, N. Jakop, M. Jemec Tomazin. — 1. izd. — Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. — С. 123–137.
11. Орленко 2016б — Орленко О. Прийменникова репрезентація образної схеми ПОВЕРХНЯ / О. В. Орленко // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. — Вип. 10. / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за вип. М. М. Торчинський. — Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2016. — Том 2 (К–П). — С. 241–247.

Додаток 1

Частотність прийменників української мови за даними ЧССУП

Слово	Частина мови	Абсолют на частота	Слово	Середня частота	Середньоквадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації
<u>в</u>	прийм.	76380	<u>1854</u>	14,9471624266145	5,88197242260377	0,393517662732459
<u>у</u>	прийм.	+46563	<u>1836</u>	9,11213307240705	4,82635353087528	0,529662318638677
<u>на</u>	прийм.	92041	<u>1878</u>	18,0119373776908	5,40768952800579	0,300228088440039
<u>з</u>	прийм.	69822	<u>1859</u>	13,6637964774951	4,71622096445708	0,345161827624183
<u>із</u>	прийм.	+9999	<u>1421</u>	1,95675146771037	2,23043535957039	1,13986645538601
<u>зі</u>	прийм.	+3039	<u>880</u>	0,594716242661448	0,961047347236597	1,61597628969365
<u>зо</u>	прийм.	+390	<u>228</u>	0,076320939334638	0,3141275102449	4,11587583936266
<u>до</u>	прийм.	45784	<u>1795</u>	8,95968688845401	4,39719923978973	0,490775994131694
<u>за</u>	прийм.	27679	<u>1799</u>	5,41663405088063	2,86322201964703	0,528598017283729
<u>від</u>	прийм.	16345	<u>1617</u>	3,1986301369863	2,31363652606613	0,723321055258361
<u>од</u>	прийм.	+2186	<u>547</u>	0,427788649706458	1,03659592790907	2,42314967594481
<u>по</u>	прийм.	14174	<u>1656</u>	2,77377690802348	2,16729317526922	0,781350933090567
<u>під</u>	прийм.	7842	<u>1484</u>	1,53463796477495	1,49424002244096	0,97367591362832
<u>над</u>	прийм.	5114	<u>1290</u>	1,00078277886497	1,3541266109382	1,35306745832894
<u>через</u>	прийм.	4947	<u>1252</u>	0,968101761252446	1,23705038578209	1,27781028327198
<u>біля</u>	прийм.	4932	<u>1218</u>	0,965166340508806	1,27675282289301	1,32283189882062
<u>перед</u>	прийм.	4913	<u>1318</u>	0,961448140900196	1,12500535191224	1,17011547898871
<u>після</u>	прийм.	3727	<u>1145</u>	0,729354207436399	1,01328715326289	1,38929362843397
<u>серед</u>	прийм.	2596	<u>918</u>	0,508023483365949	0,886644881685767	1,7452832609454
<u>між</u>	прийм.	2431	<u>903</u>	0,47573385518591	0,83683438053115	1,75903894879234
<u>при</u>	прийм.	2384	<u>881</u>	0,466536203522505	0,801390387996426	1,71774533668697
<u>крізь</u>	прийм.	1570	<u>717</u>	0,307240704500978	0,647988320715317	2,10905752793329
<u>проти</u>	прийм.	1173	<u>559</u>	0,229549902152642	0,585161921621397	2,54917086060131

Частотність прийменників української мови за даними ОЧССУХП

Слово	Слів і словоформ з частотою 2 і більше					Список слів і словоформ з частотою 1						
	Абсол. част., пряма мова	Абсол. част., авторськ а мова	К-сть джерел	К-сть мінім. вибірок	Міра коливан ня сер. част.	Сторінка	Абсол. част., пряма мова	Абсол. част., авторськ а мова	К-сть джерел	К-сть мінім. вибірок	Міра коливан ня сер. част.	Сторінка
в	3181	9610	25	500	0,2762	33	1983	6313	25	500	0,2308	287
у	1196	3290	25	500	0,1854	177	1196	3290	25	500	0,1854	723
уві	0	0	0	0	0		0	7	6	7	0,0052	500
во	0	0	0	0	0		2	0	2	2	0,0027	663
від	307	1366	25	477	0,0932	35	307	1366	25	477	0,0932	333
од	38	151	17	117	0,0375	36	38	151	17	117	0,0375	333
до	1075	3746	25	499	0,1731	156	1075	3746	25	499	0,1731	686
з1	1658	5992	25	500	0,224	41	1658	5992	25	500	0,224	377
з2	1816	6522	25	500	0,2303	41	1816	6522	25	500	0,2303	377
ї	92	400	24	265	0,0623	42	92	400	24	265	0,0623	378
зі	64	118	23	136	0,0294	95	64	118	23	136	0,0294	503
зо	2	12	10	14	0,0073	156	2	12	10	14	0,0073	686
за1	748	2073	25	500	0,1268	15	748	2073	25	500	0,1268	229
за2	5	4	3	8	0,0065	15	5	4	3	8	0,0065	229
крізь	7	127	25	113	0,0247	182	7	127	25	113	0,0247	812
на	2297	8091	25	500	0,2773	25	2297	8091	25	500	0,2773	264
над	64	540	25	282	0,0677	35	62	536	25	282	0,0671	332
наді	0	0	0	0	0		2	3	5	5	0,0044	500
надо	0	0	0	0	0		0	1	1	1	0	686
перед	98	556	25	334	0,0574	35	92	546	25	330	0,0568	332
переді	0	0	0	0	0		3	3	6	6	0,0048	501
передо	0	0	0	0	0		3	7	4	9	0,0068	686
під	162	695	25	373	0,0708	36	162	695	25	373	0,0708	333
по	333	1100	25	451	0,0949	165	333	1100	25	451	0,0949	708
через	77	292	25	239	0,0422	41	77	292	25	239	0,0422	378

**Частотність прийменників сербської мови за даними
підкорпусу художньої літератури KSSJ 2013**

Слово	Абсолютна частота
u	120545
na	65098
s	15450
sa	+25742
za	30499
iza	2202
iz	18013
do	10369
prema	4380
pred	5591
preda	+229
ispred	1103
pod	4929
poda	+13
ispod	1765
kod	4820
nad	2055
iznad	1291
k	820
ka	+1236
kroz	4474
kroza	+27
preko	3269
uz	2897
izvan	534
izmedju	9
među	1

KSSJ 2013 містить **122 255 064** слова; інформація про обсяг підкорпусу художньої літератури KSSJ 2013 відсутня.

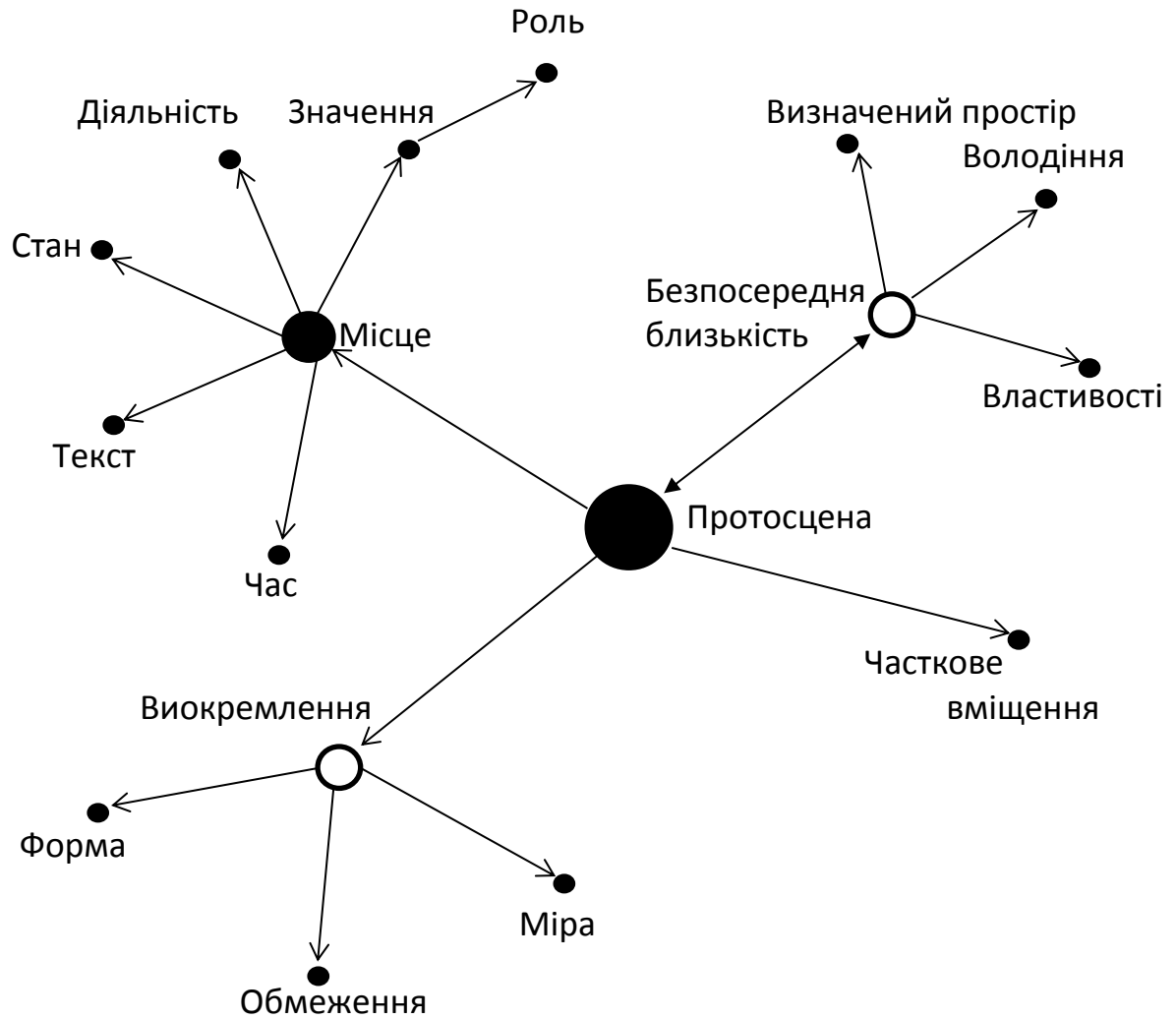
Додаток 4

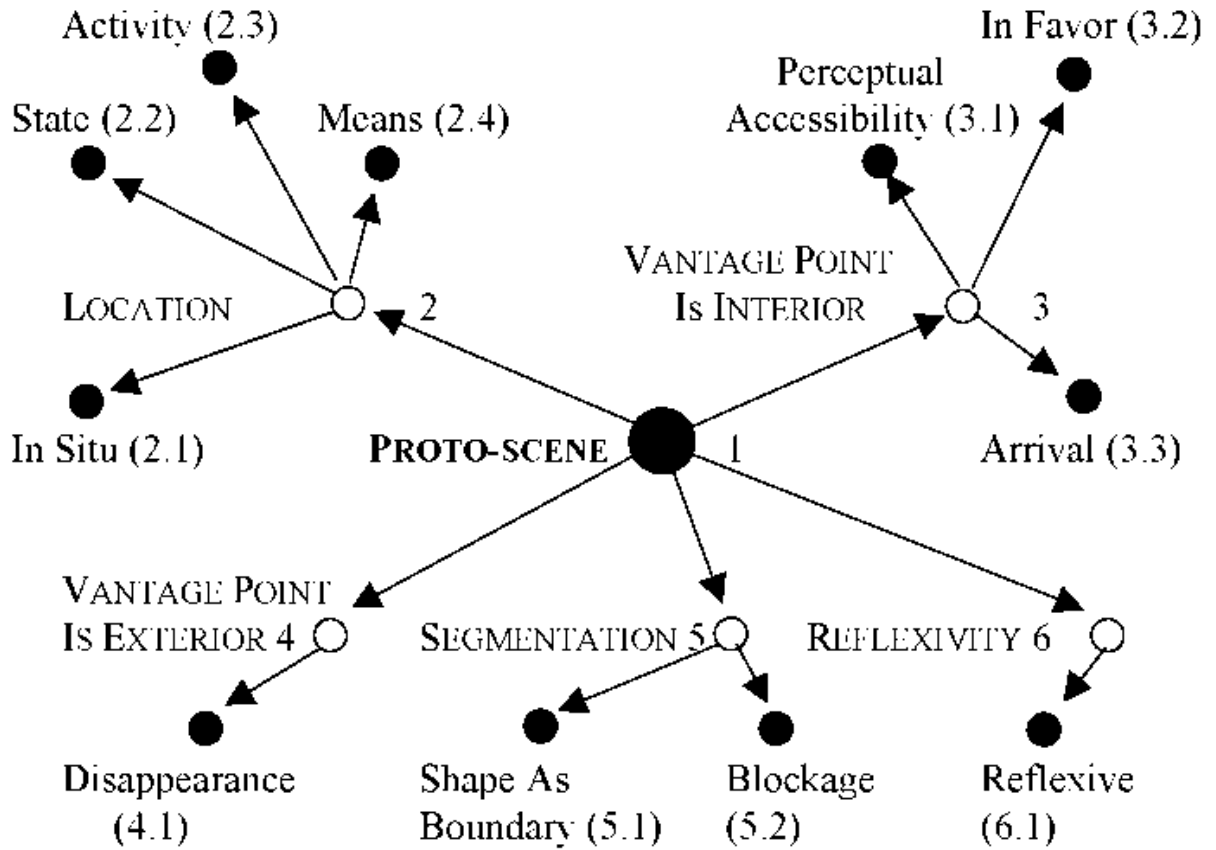
**Частотність прийменників англійської мови за даними
підкорпусу художньої літератури BYU-BNC**

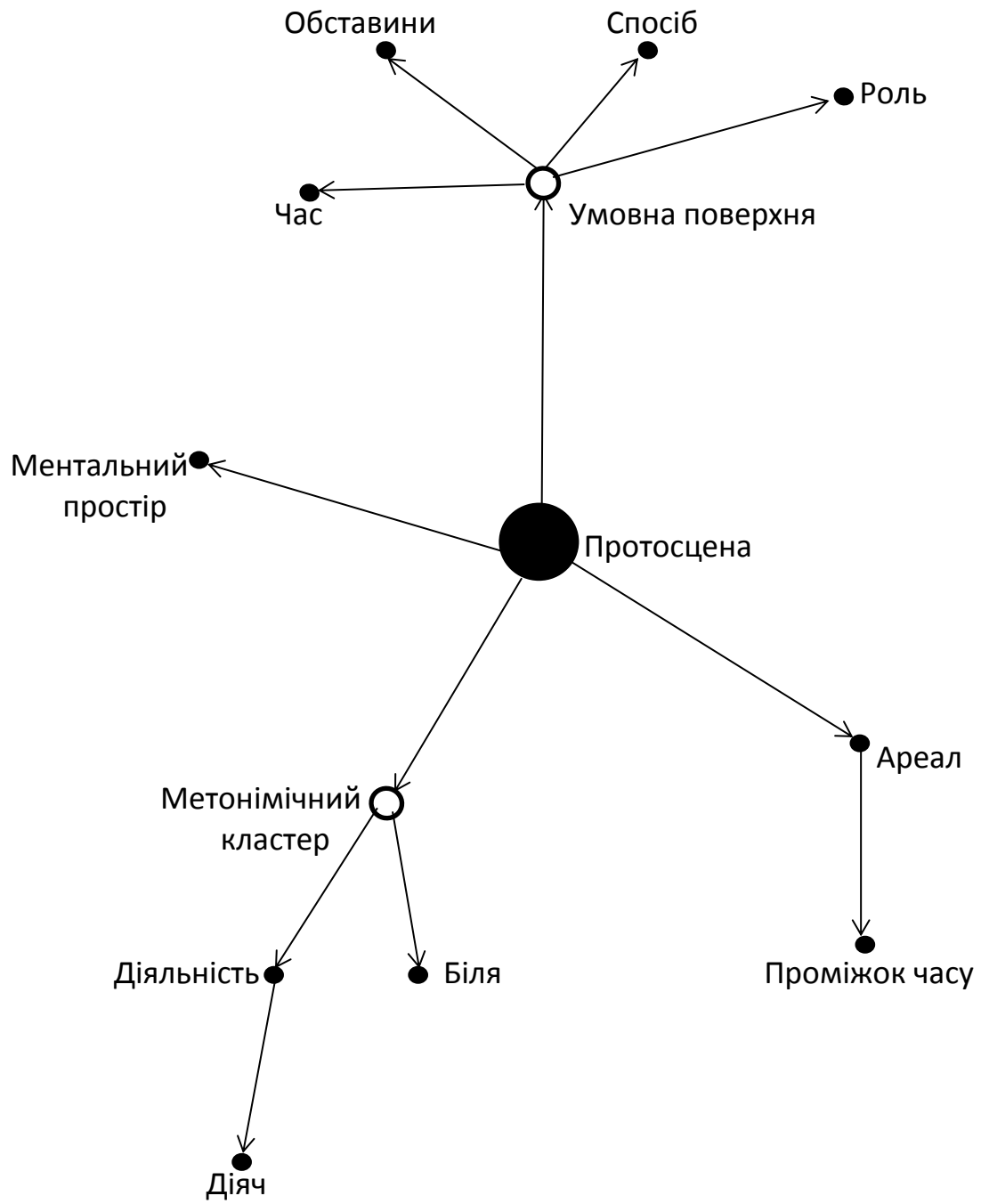
Слово	Абсолютна частота	PM 1	PM 2	RATIO
to	419602	26,374.62	26,374.62	1,00
in	227611	14,306.78	25,572.30	0,56
into	40472	2,543.92	2,543.92	1,00
on	117377	7,377.88	7,377.88	1,00
onto	1209	75,99	75,99	1,00
with	116539	7,325.21	7,325.21	1,00
at	104426	6,563.83	6,563.83	1,00
out	53577	3,367.65	3,367.65	1,00
over	26175	1,645.26	1,645.26	1,00
before	20605	1,295.15	1,295.15	1,00
after	19814	1,245.43	1,245.43	1,00
through	18250	1,147.13	1,147.13	1,00
behind	8837	555,46	555,46	1,00
across	8638	542,95	542,95	1,00
under	8127	510,83	510,83	1,00
above	4005	251,74	251,74	1,00
in front of	2731	171,66	171,66	1,00
beyond	2434	152,99	152,99	1,00
below	2047	128,67	128,67	1,00
toward	173	10,87	10,87	1,00

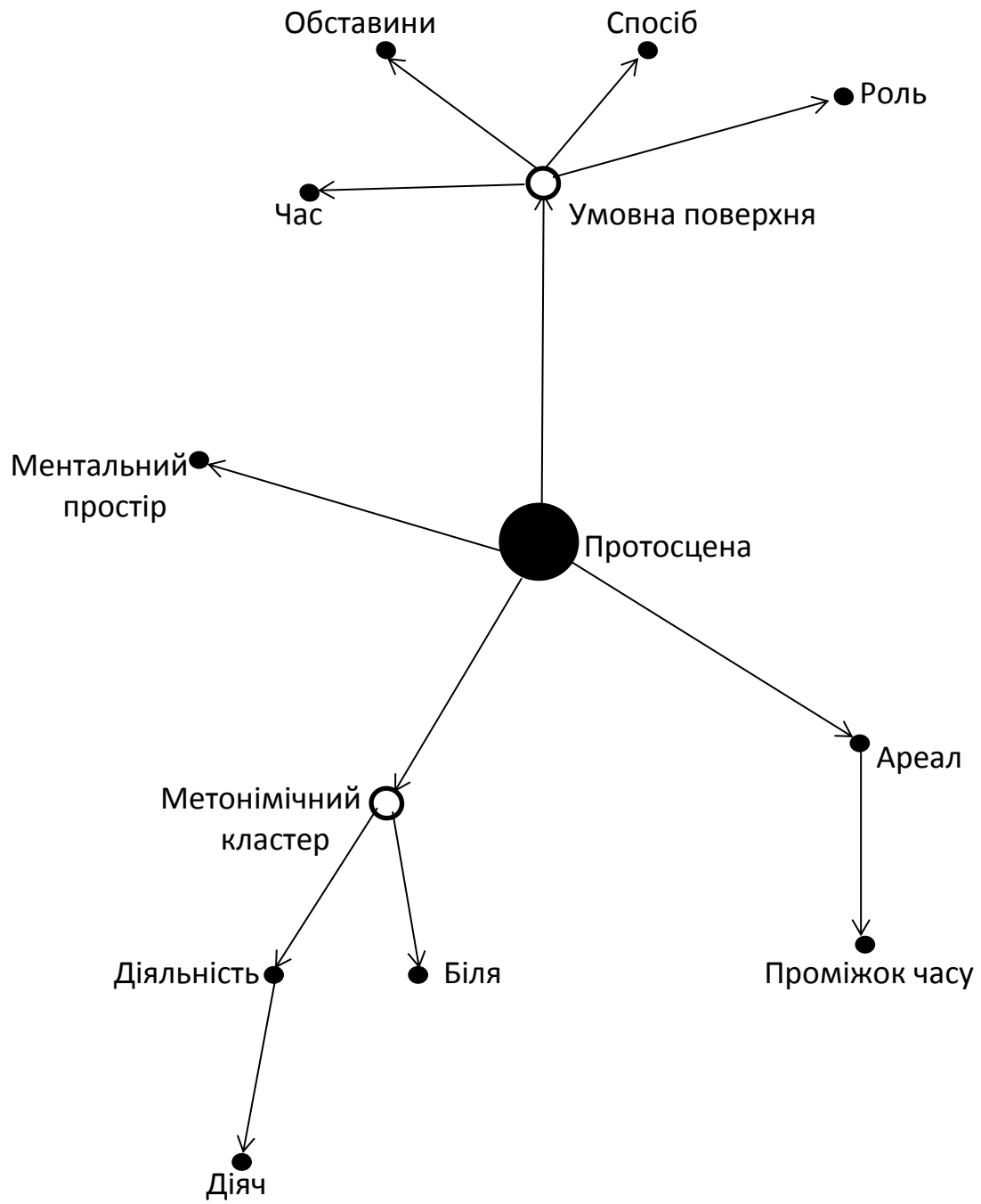
Підкорпус художньої літератури BYU-BNC містить **15 909 312** слів.

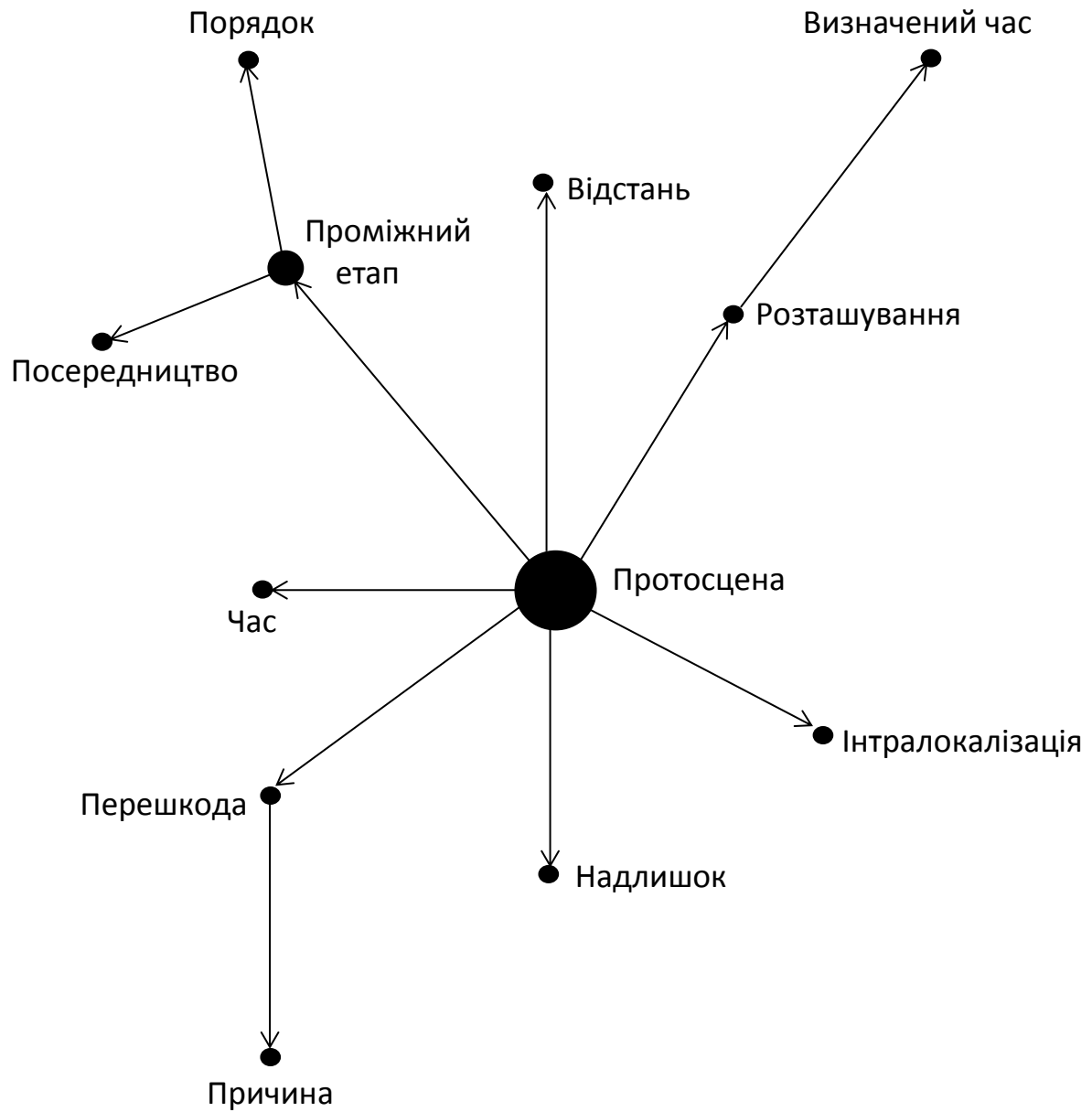
Загалом BYU-BNC містить близько 100 млн. слів.

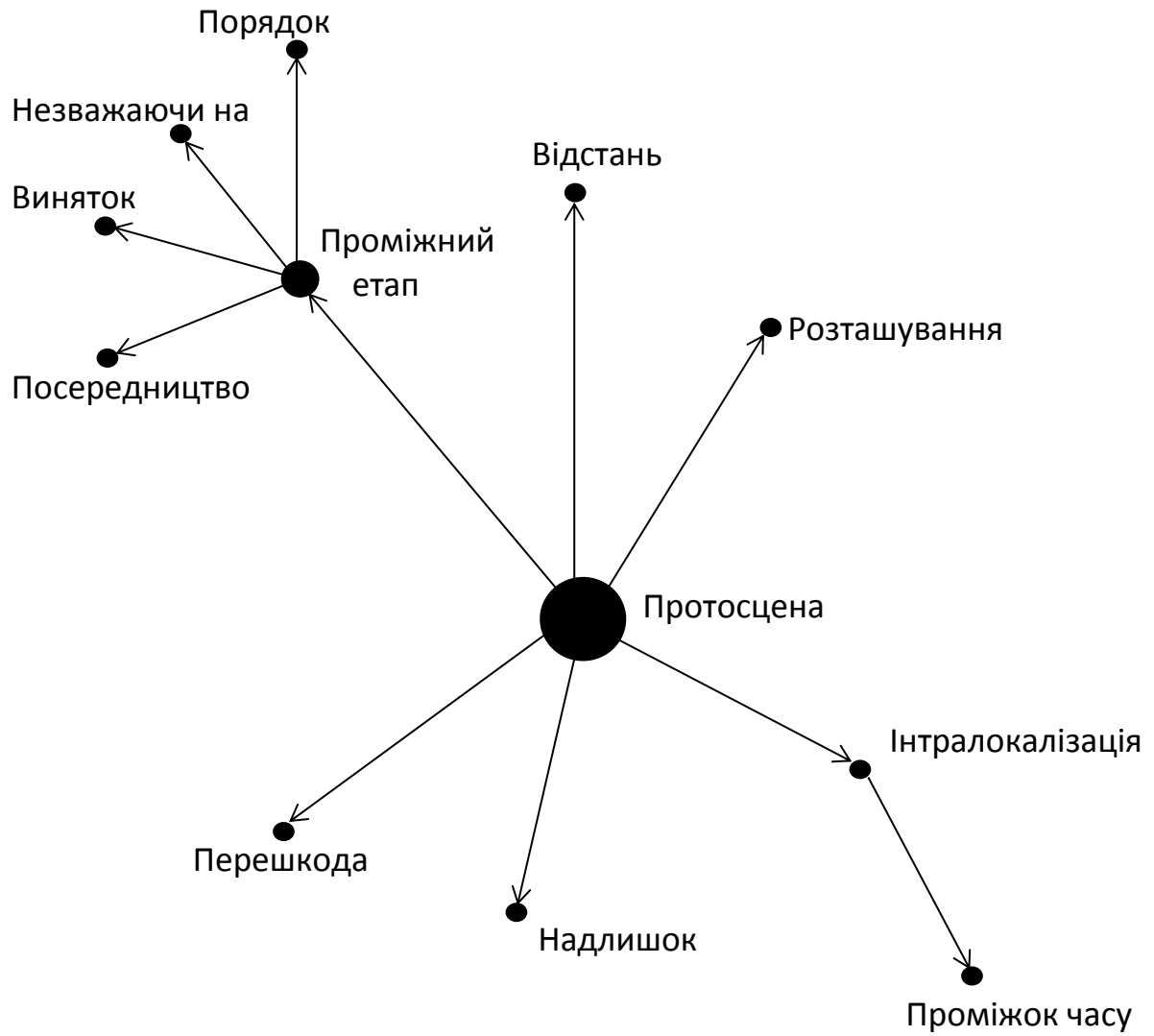
Семантична мережа прийменника *в / и*

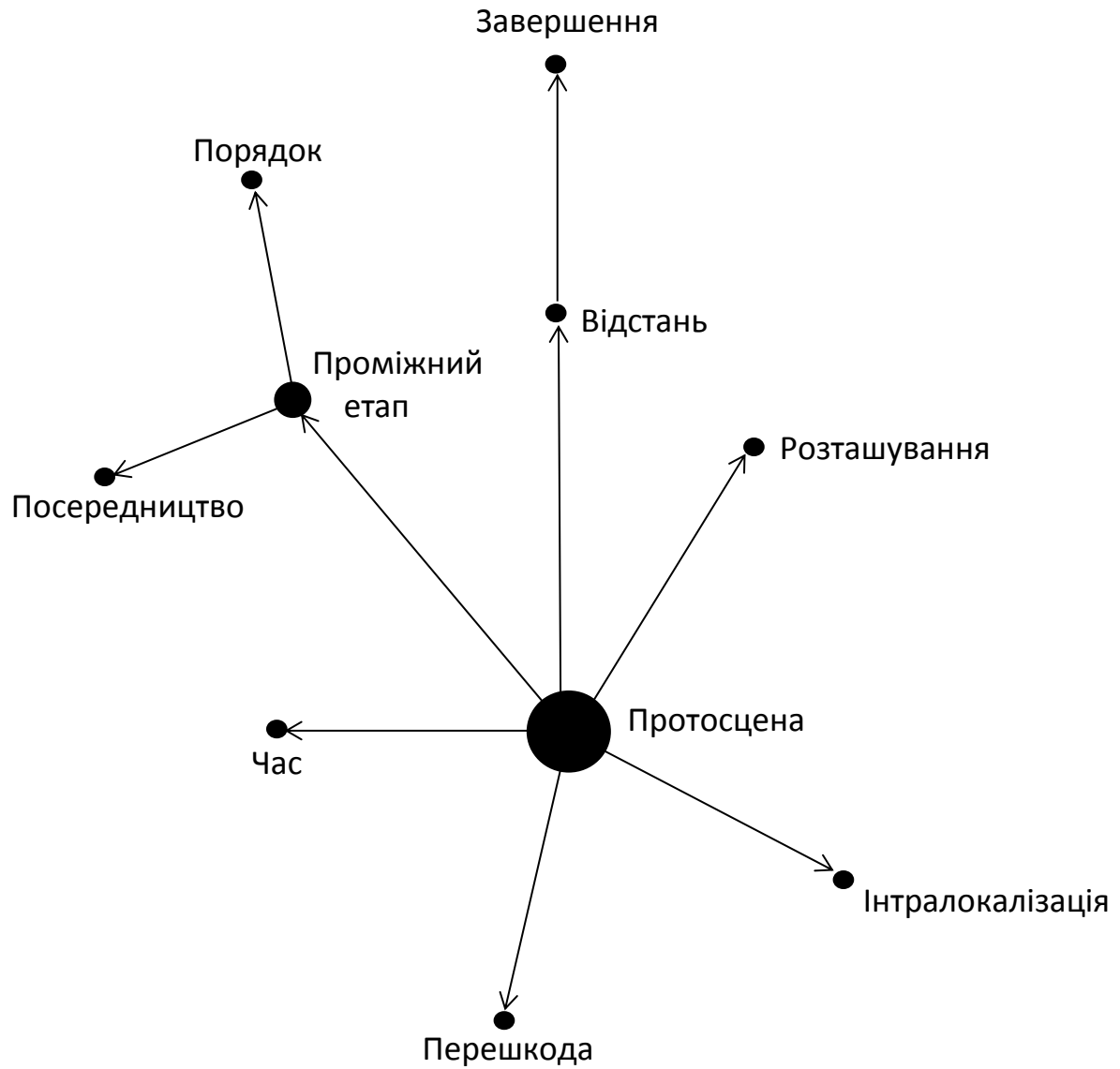
Семантична мережа англійського прийменника *in*

Семантична мережа прийменника *на / на*

Семантична мережа прийменника *оп*

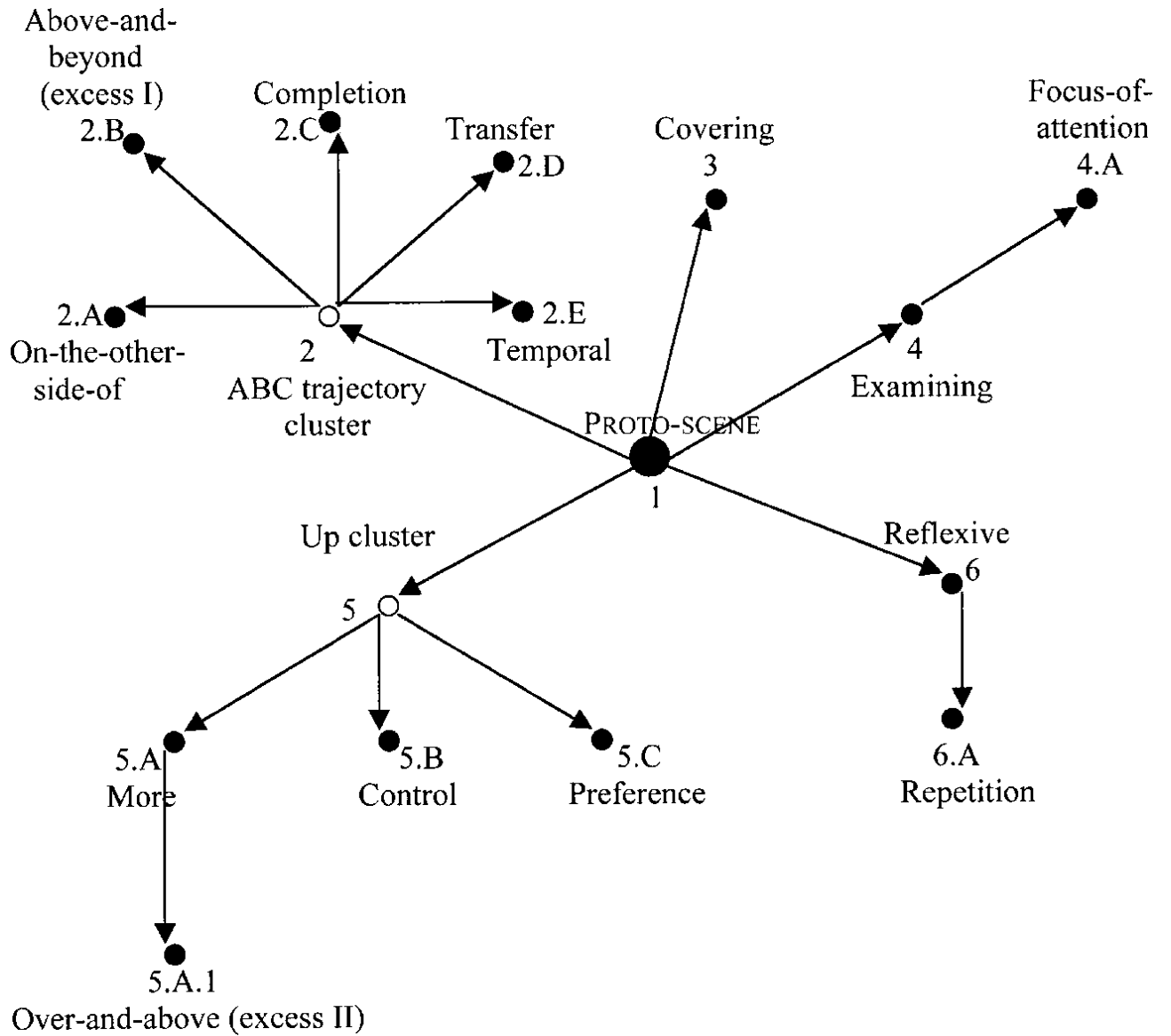
Семантична мережа українського прийменника *через*

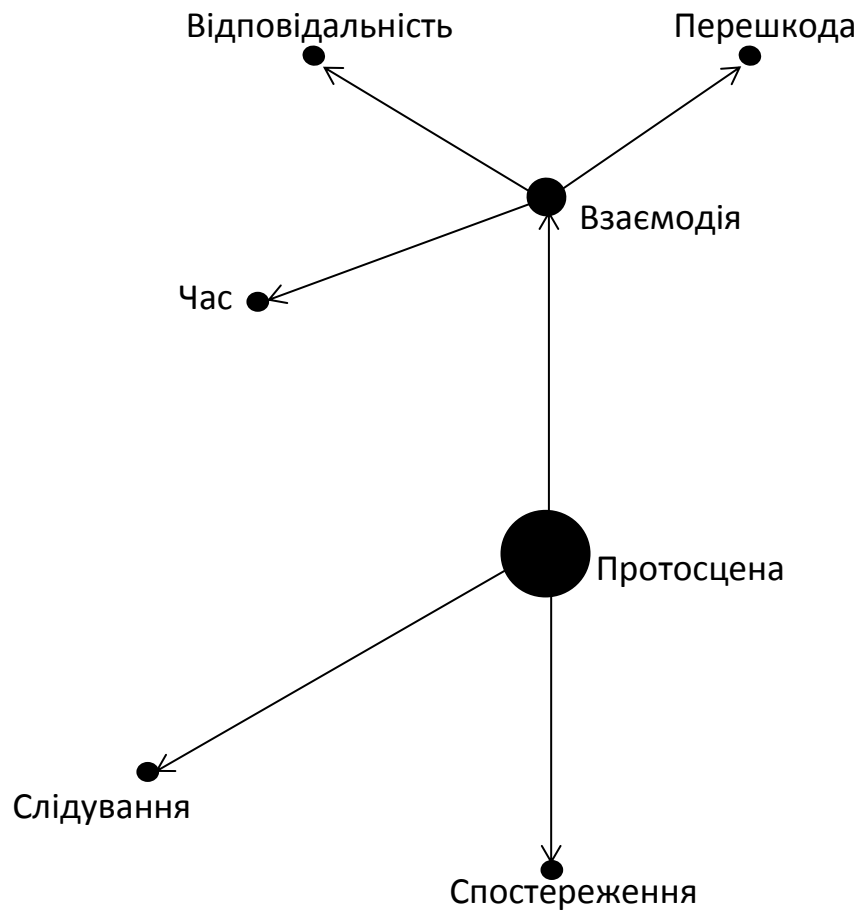
Семантична мережа сербського прийменника *preko*

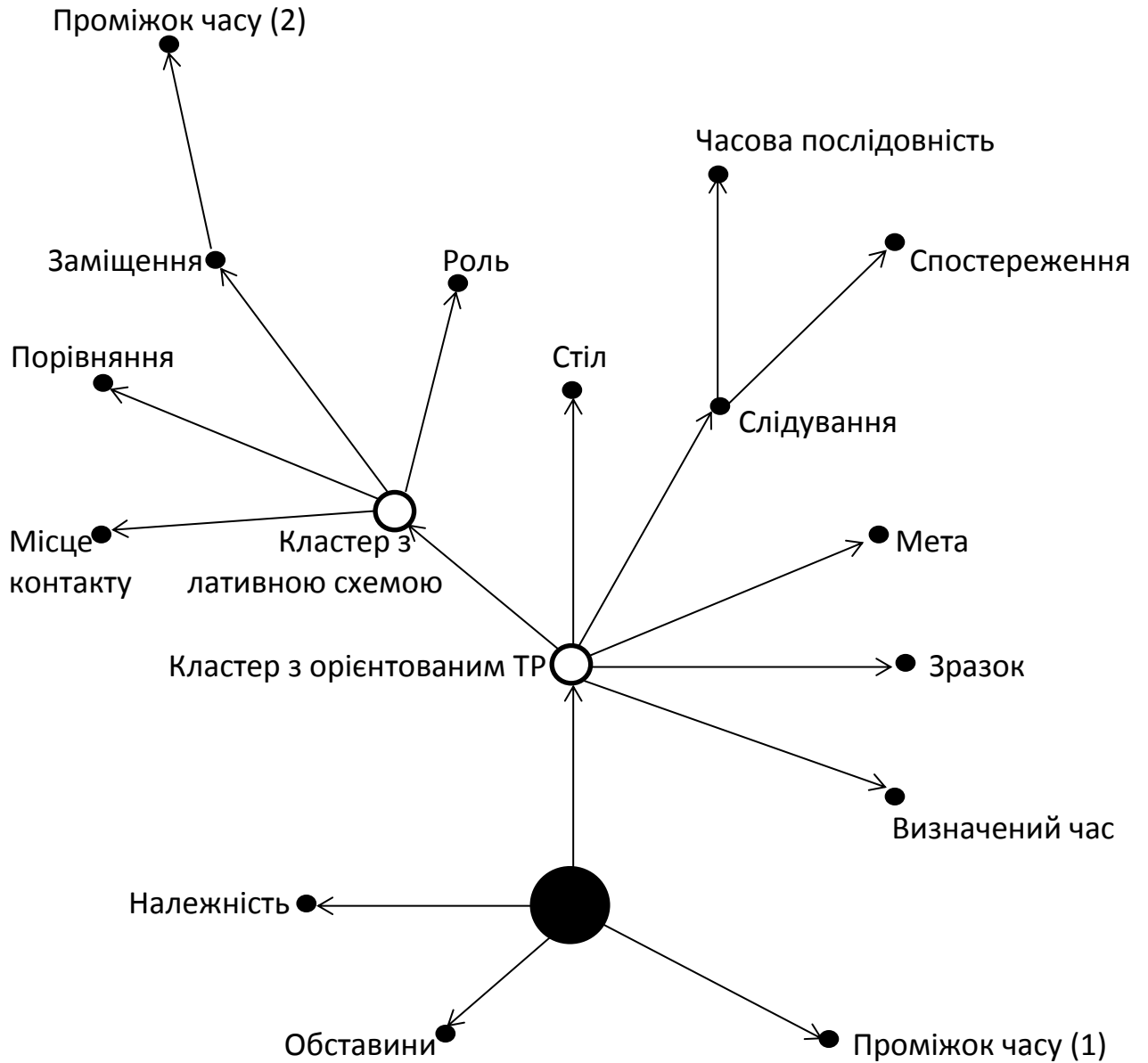
Семантична мережа англійського прийменника *through*

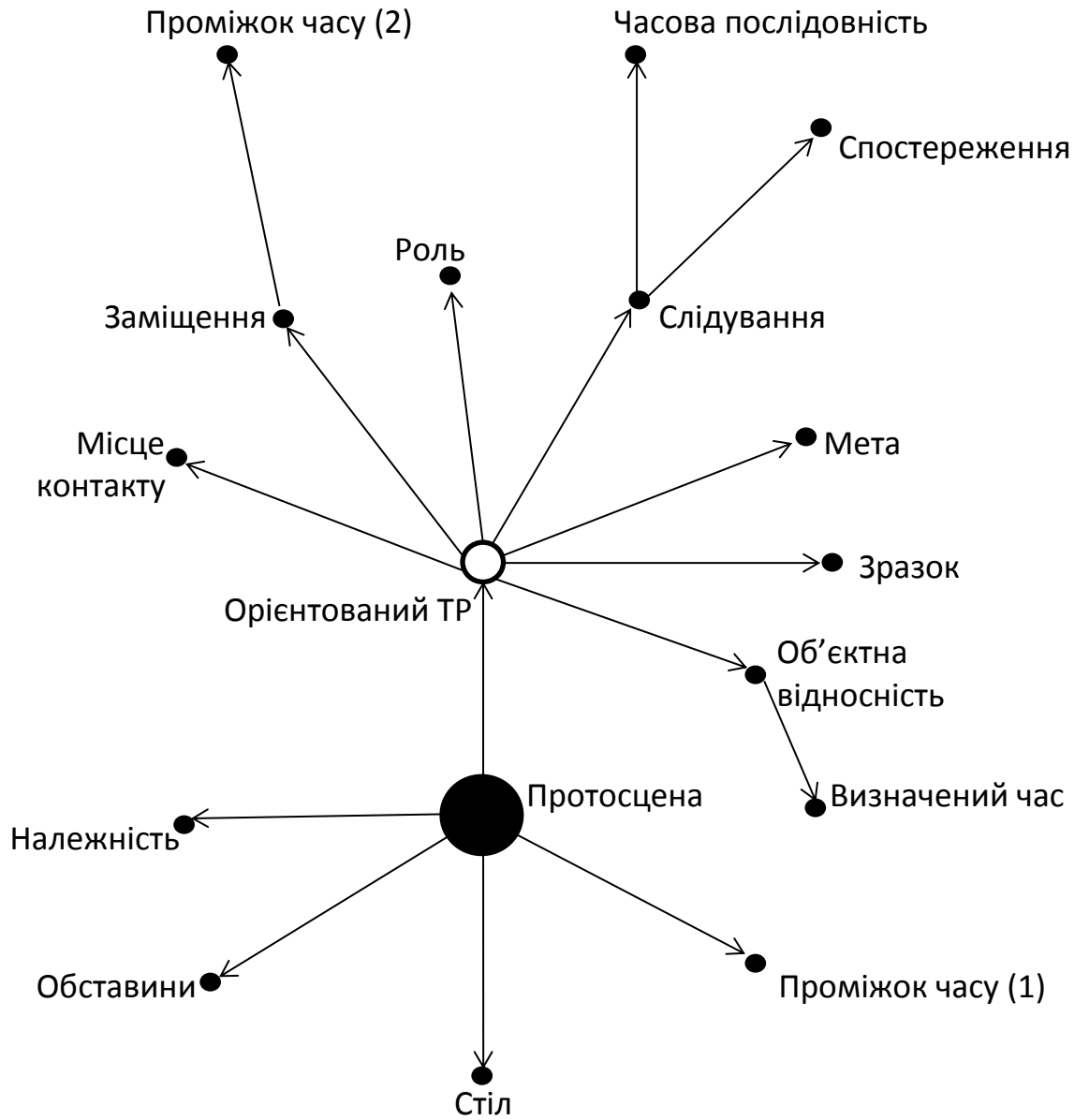
Семантична мережа англійського прийменника *over*

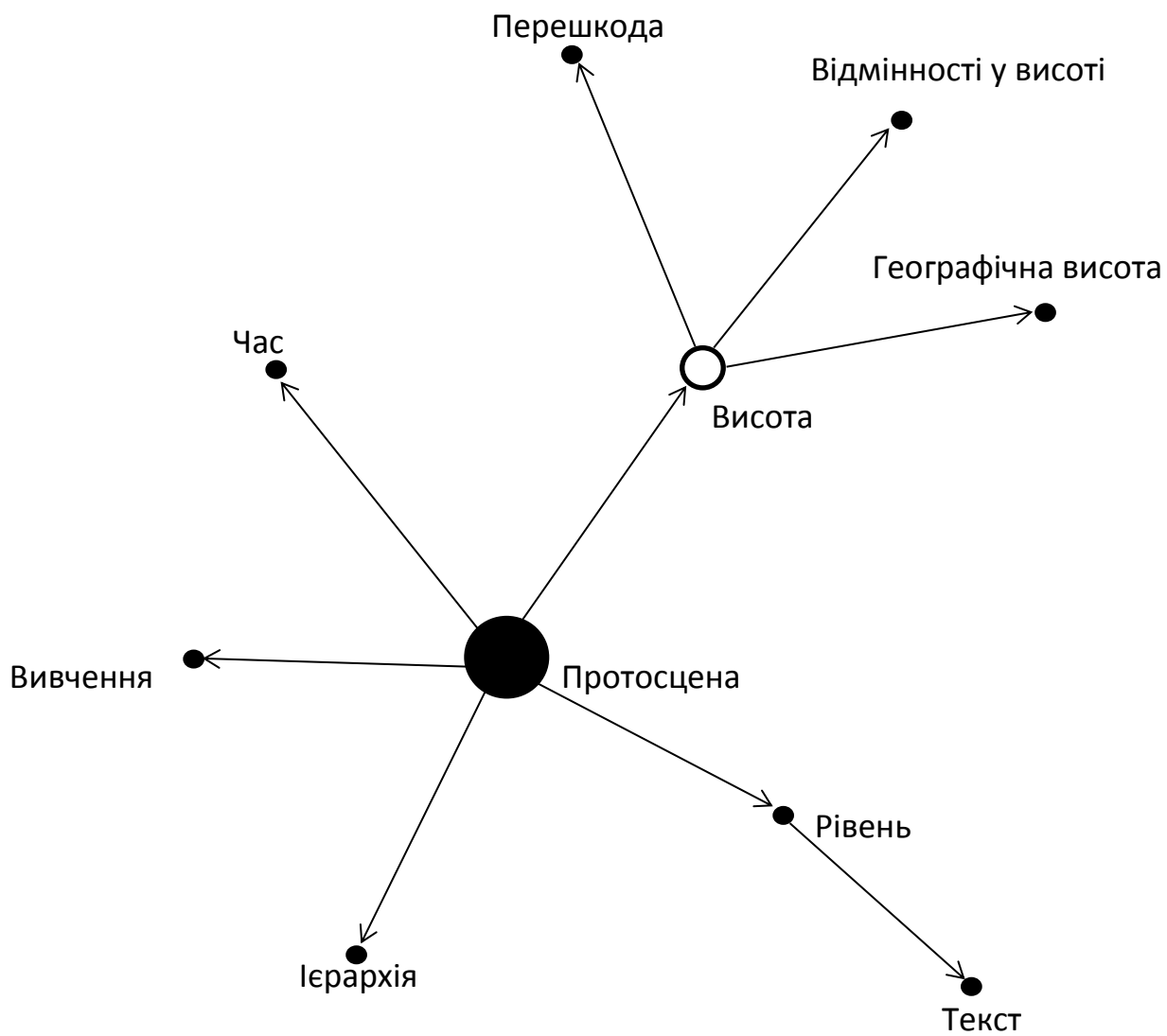
[Tyler, Evans 2003: 80]

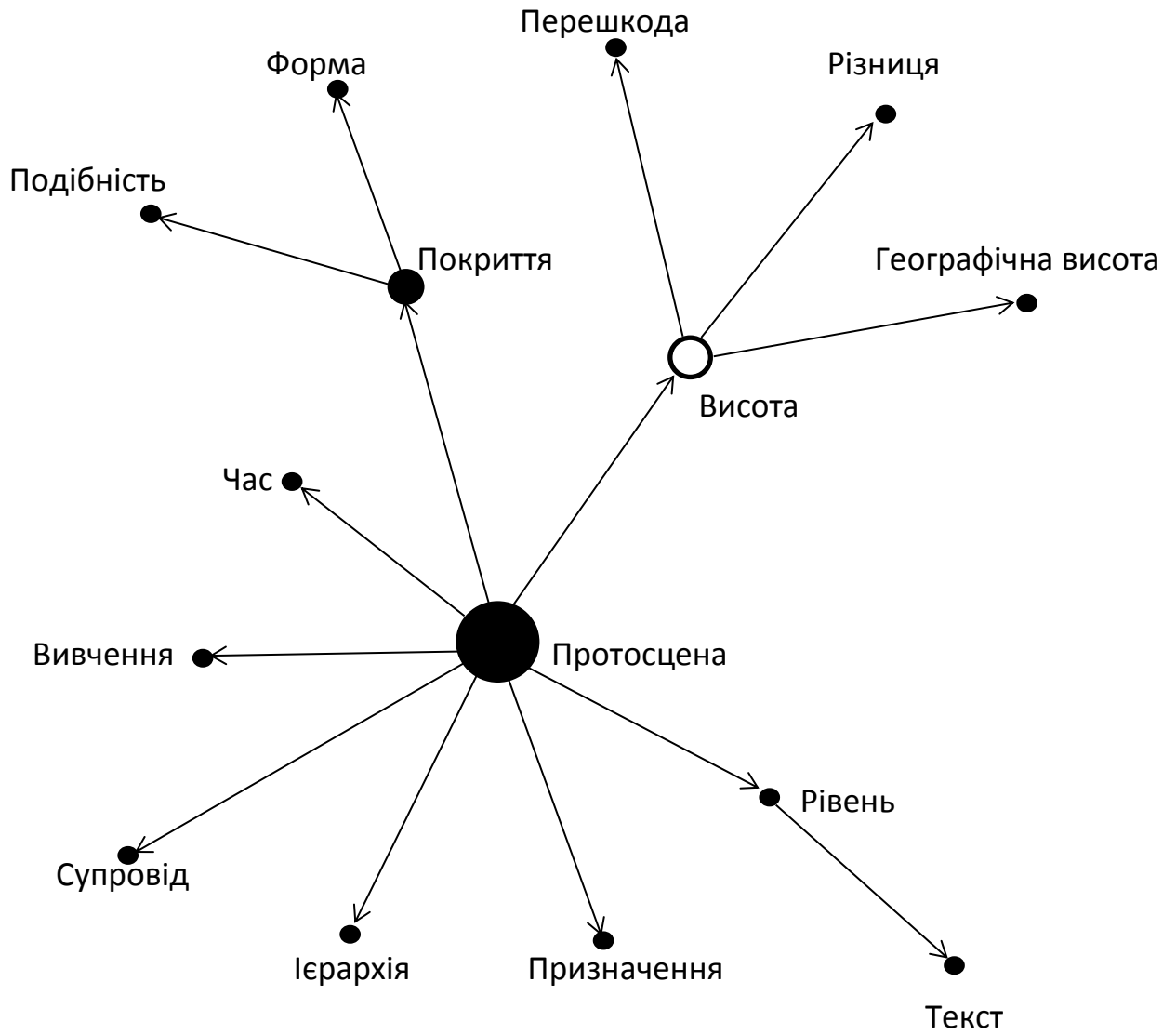

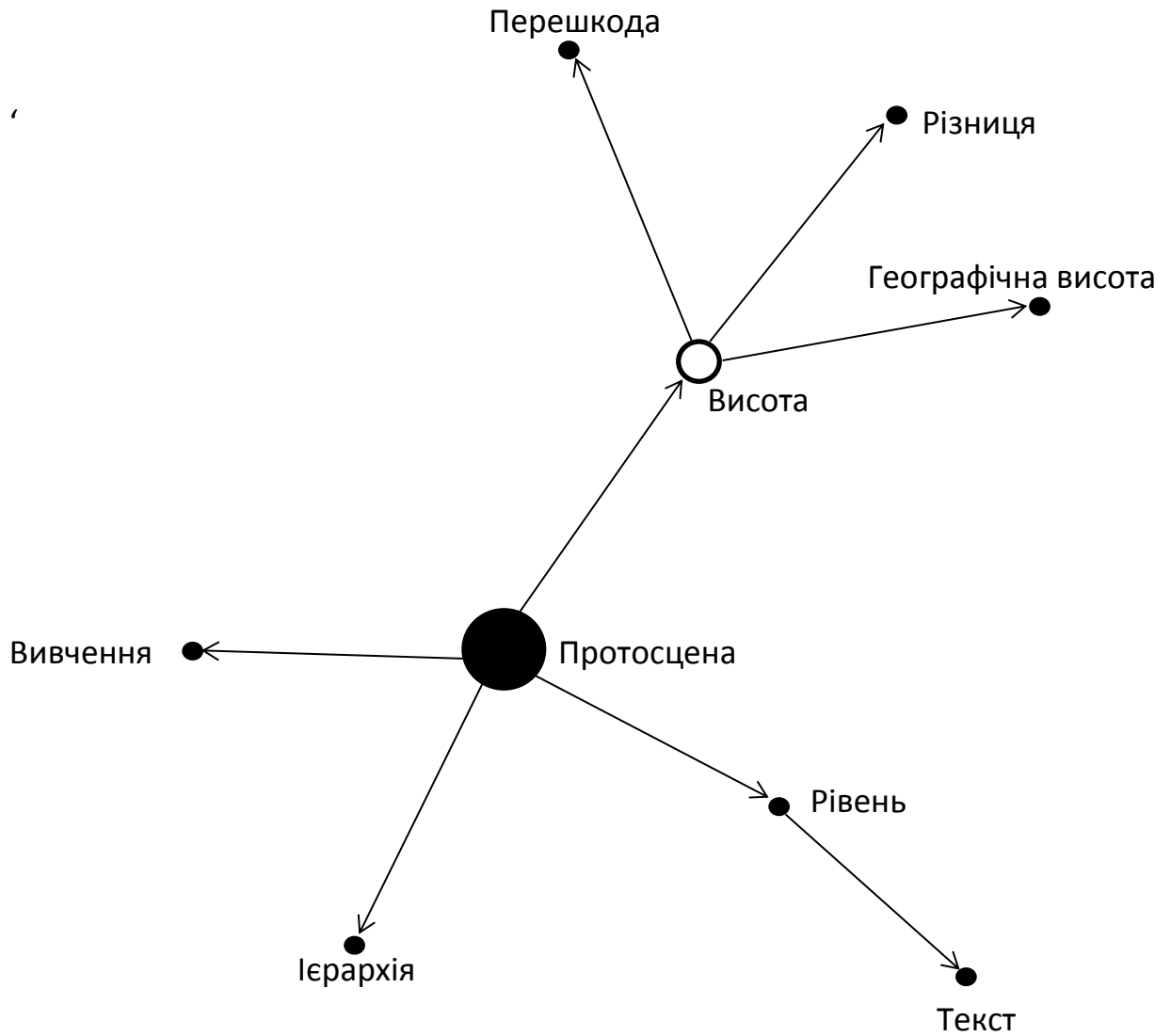
Семантична мережа українського та сербського прийменника *перед* / *pred*

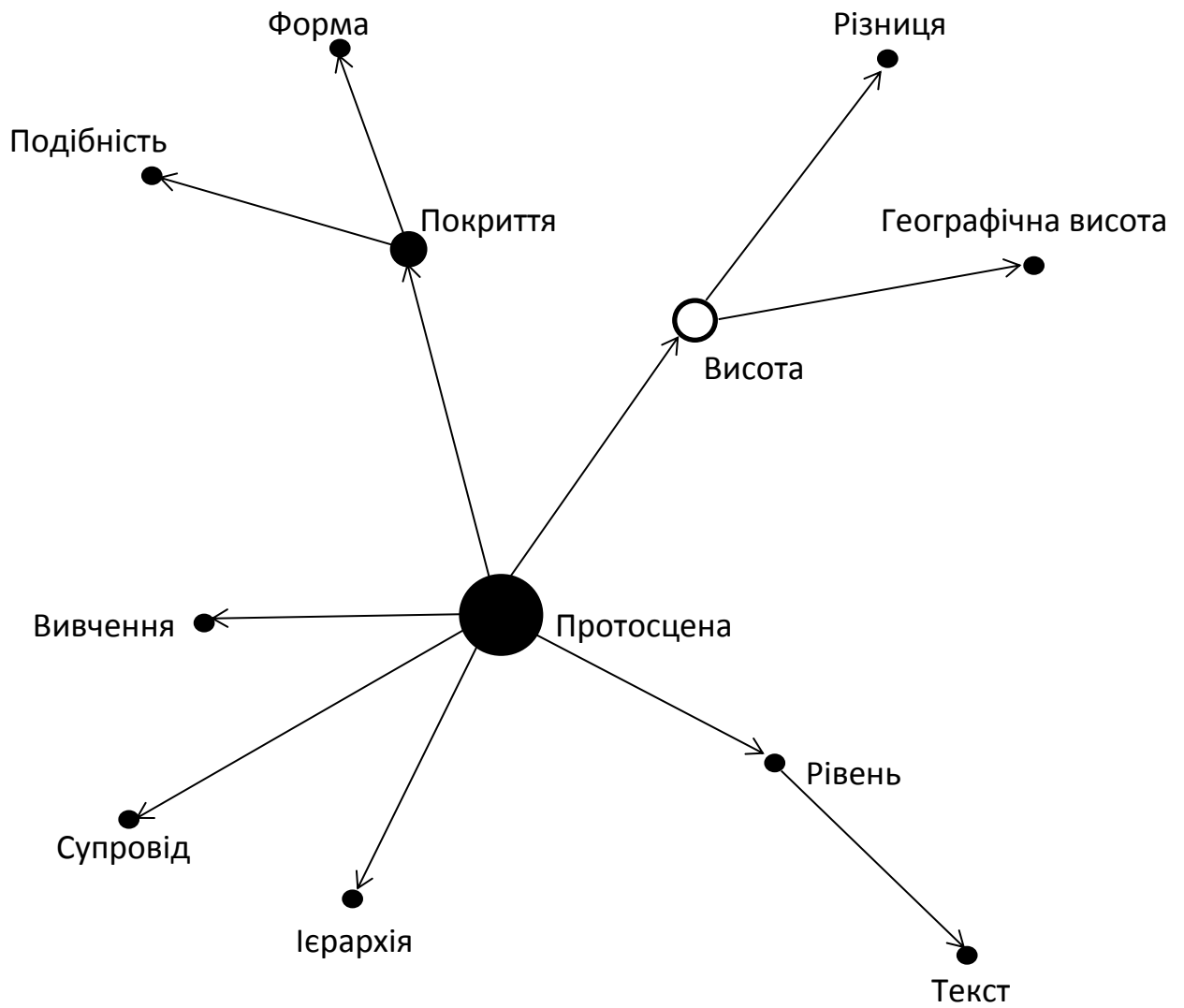
Семантична мережа українського прийменника *за*

Семантична мережа сербського прийменника *za*

Семантична мережа українського прийменника *над*

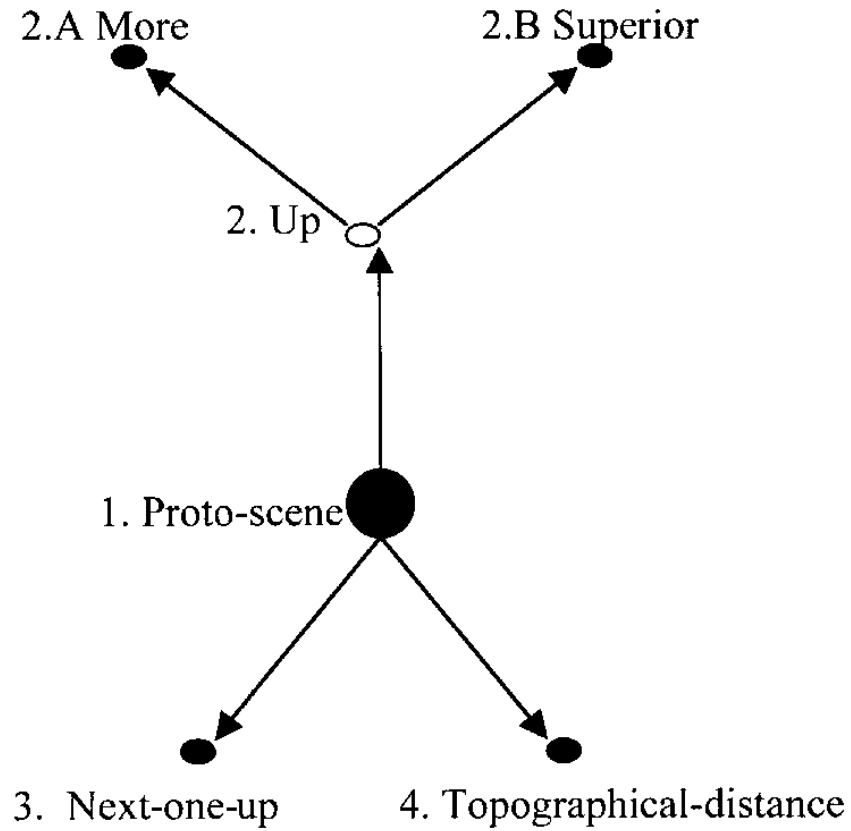
Семантична мережа українського прийменника *під*

Семантична мережа сербського прийменника *над*

Семантична мережа сербського прийменника *pod*

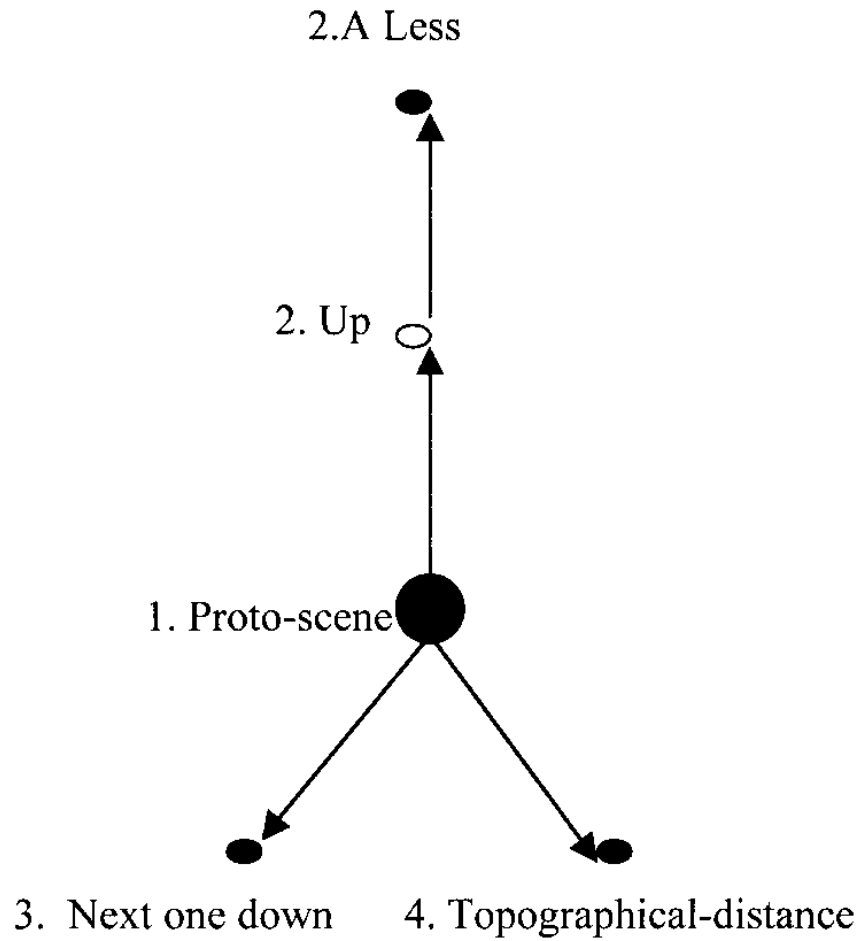
Семантична мережа англійського прийменника *above*

[Tyler, Evans 2003: 116]

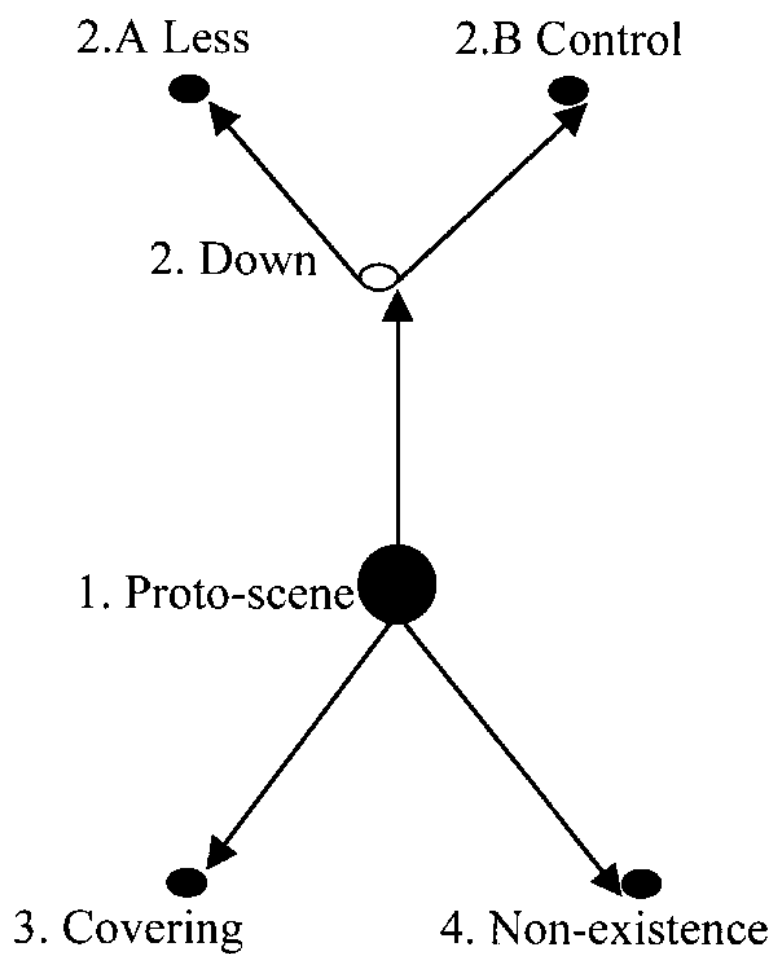
Семантична мережа англійського прийменника *below*

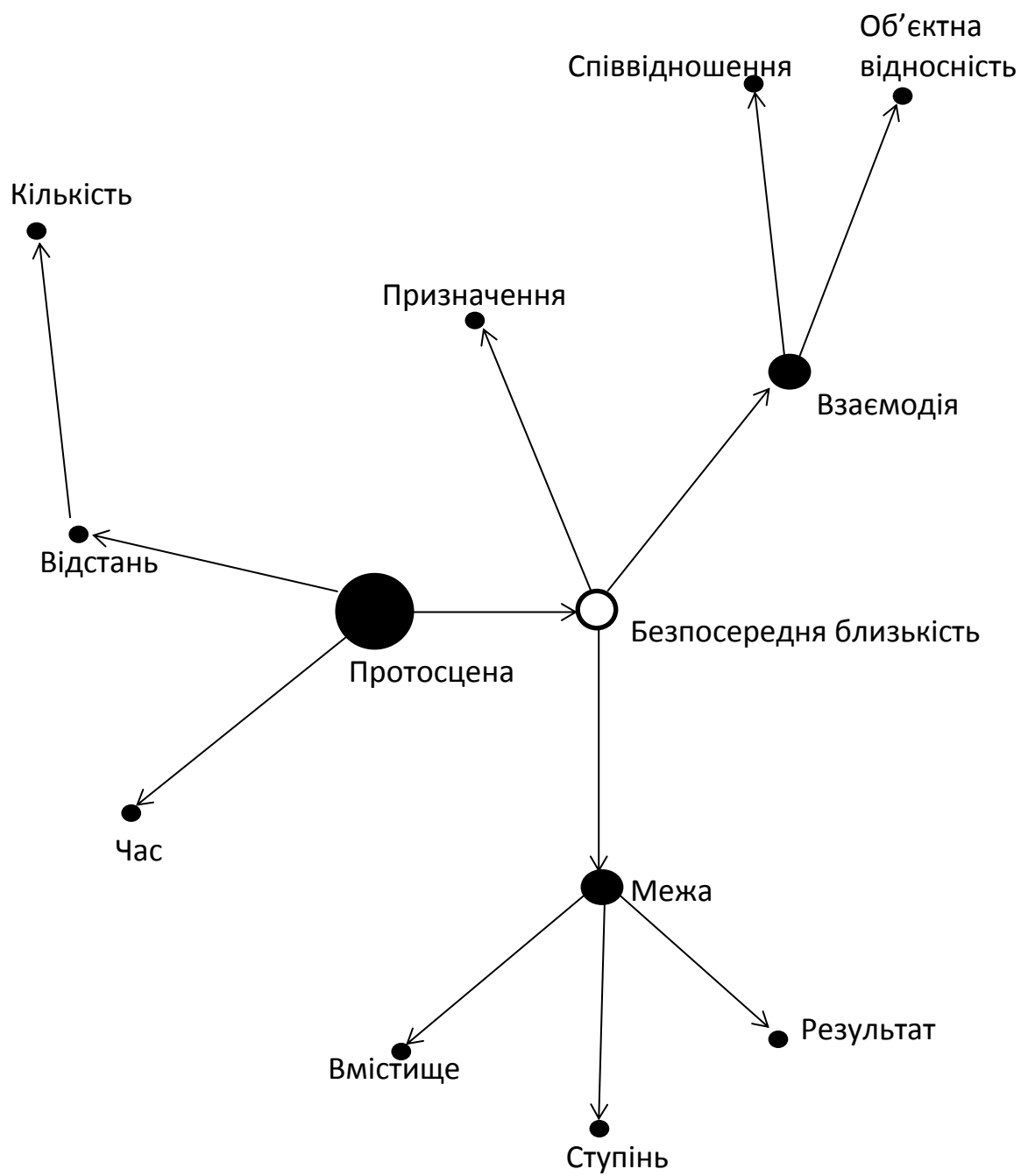
[Tyler, Evans 2003: 128]

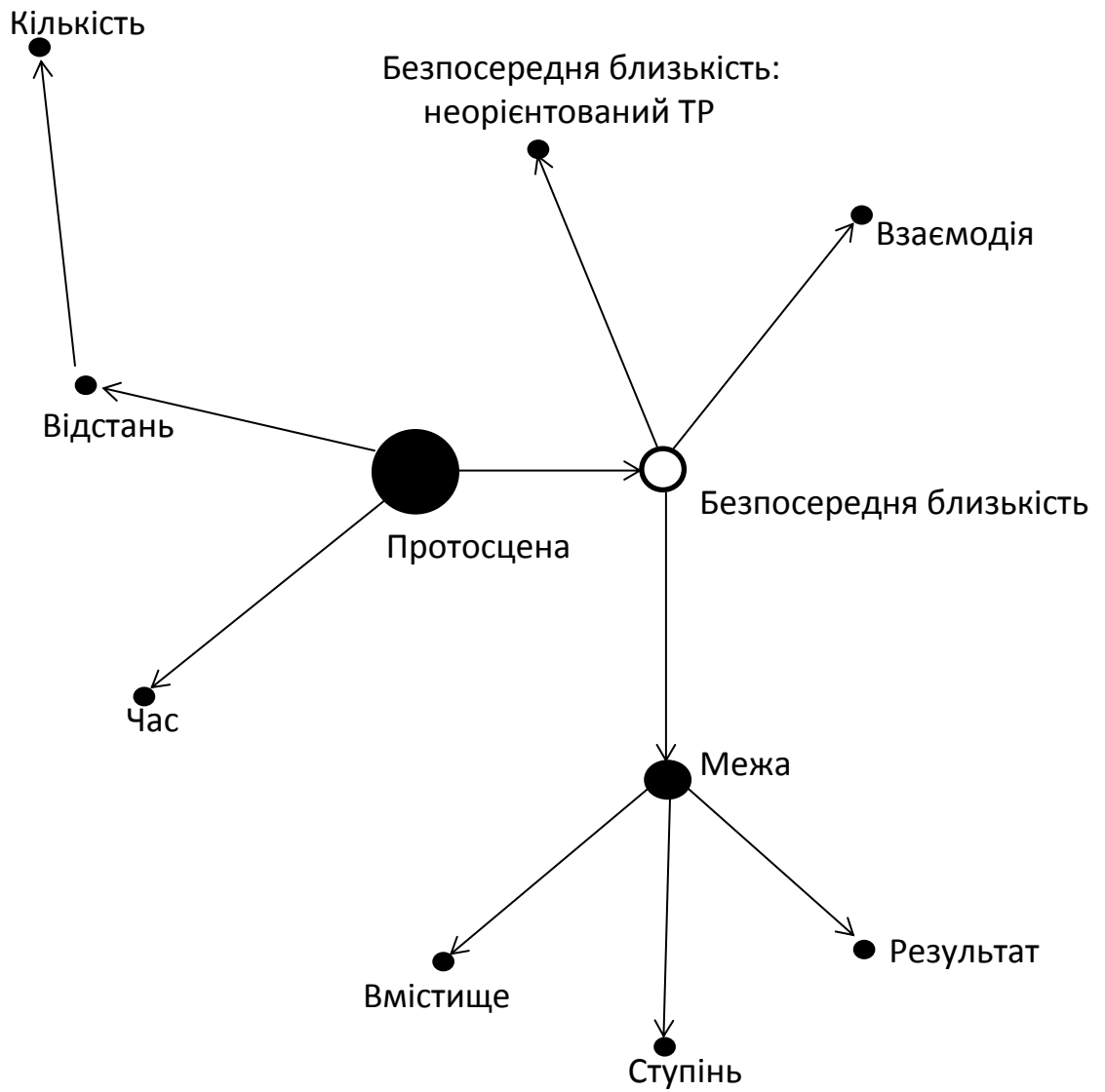

Семантична мережа англійського прийменника *under*

[Tyler, Evans 2003: 124]

Семантична мережа українського прийменника *до*

Семантична мережа сербського прийменника *do*

Семантична мережа англійського прийменника *to*